

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

РОЗЛУЦЬКА Анастасія Богданівна

УДК:323.2:316.723(043.3)

**ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник –
ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович,
доктор політичних наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	11
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСМИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ ЯК УЧАСНИКА СУБ'ЄКТ- ОБ'ЄКТНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ	
1.1. Теоретичні здобутки політичної науки в осмисленні ролі людини в умовах трансформацій інформаційної політики	11
1.2. Методологічні аспекти дослідження взаємодії людини та інформації: суб'єкт-об'єктні взаємини	37
Висновки до першого розділу	61
РОЗДІЛ 2	67
ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ВИМІРУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	
2.1. Типологія об'єктів і суб'єктів інформаційної політики	67
2.2. Маніпулятивний вплив інформаційної політики на людину та політичні засоби його подолання	78
2.3. Інформаційне суспільство як ідеалізований варіант формування майбутнього	105
Висновки до другого розділу.....	129
РОЗДІЛ 3	134
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ ПОЛІТИКИ	
3.1. Контраверсійність впливу інформаційної політики на визначальні ознаки національної ідентичності	134
3.2. Роль освіти у формуванні й збереженні національної ідентичності в умовах глобалізованої інформаційної політики	154
Висновки до третього розділу.....	172
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливим аспектом розвитку суспільства є інформаційно-комунікативна діяльність, яка в сучасних умовах визначально впливає на формування інформаційної політики. Політика завжди пов'язана з потребами та інтересами людей, з реалізацією владних функцій, з діяльністю інститутів громадянського суспільства і держави; вона знаходить відображення і вираження в суспільній, масовій свідомості, громадських настроях, соціальному самопочутті. Відтак, виникає потреба дослідити інформаційні процеси крізь призму того, як політика обслуговує інтереси соціуму, визначає характер інформаційних відносин.

Розвиток інформаційної політики ґрунтується на врахуванні того, що інформація є вагомим чинником становлення громадянського суспільства, формування державної політики, діяльності міжнародних організацій та політичної участі людини. Інформаційна політика – це здійснення управління інформаційними потоками з боку інституційних суб'єктів з метою створення об'єкта впливу (політичної дійсності).

Проблеми реалізації інформаційної політики в сучасних реаліях значною мірою пов'язані з тим, що процесам інформатизації нерідко надається негативний відтінок, а в інформатизації вбачають згубні для духовної сфери суспільства процеси. Відповідно інформаційна цивілізація постає своєрідним антиподом культури і духовності. Інформаційне функціонування соціуму породжує необхідність наукового пояснення витоків та впливу на людину інформаційної епохи, спонукає до обґрунтування можливих наслідків того чи іншого кроку в царині подальшого поширення інформаційних технологій. Чільне місце в системі взаємозв'язків «людина - інформація» належить саме індивідууму.

У сфері теоретичного розуміння процесів інформатизації існує широке розмаїття думок і наукових прогнозів щодо шляхів розвитку

інформаційного суспільства, пріоритетності того чи іншого напрямку його дослідження, ясності й чіткості формулювань і понять, які виражають те, що відбувається в інформаційній сфері.

За цих умов, а також зважаючи на те, що відбувається інтеграція України в загальносвітовий політичний, економічний, гуманітарний та інформаційний простори, дослідження місця людини в глобалізованому інформаційному світі є вкрай актуальним й висуває зазначену проблему в ряд найбільш важливих наукових пріоритетів. Звідси набуває особливого значення необхідність політологічного аналізу впливу цілеспрямованої інформаційної політики на людину, дослідження особистості як об'єкта і суб'єкта в системі взаємодії з інформаційним простором.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, пов'язаних з науковим напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», затвердженим Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є політологічний аналіз впливів інформаційної політики на людину, дослідження особистості як об'єкта і суб'єкта в системі взаємодії з інформаційним простором.

На досягнення цієї мети спрямоване вирішення в дисертаційному дослідженні таких *завдань*:

- проаналізувати джерельну базу проблеми та систематизувати основні політологічні підходи до її вирішення;
- дослідити типологію об'єктів та суб'єктів інформаційної політики;

- розглянути інформаційне суспільство як ідеалізований варіант формування майбутнього;
- виявити характер впливу маніпулятивних технологій, що застосовуються в електронних та інших засобах інформації, на особистість;
- дослідити проблему збереження ідентичності в умовах політичних трансформацій та глобалізації інформації;
- охарактеризувати суперечливість впливу інформаційної політики на визначальні ознаки особистісної та суспільної ідентичності;
- окреслити роль освіти у формуванні й збереженні національної ідентичності в умовах глобалізованої інформаційної політики.

Об'єктом дослідження є інформаційна політика в гуманістичному вимірі.

Предметом дослідження є людина як об'єкт і суб'єкт інформаційної політики в умовах сучасної динаміки цивілізаційних змін.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є політологічні концепції і наукові підходи українських та зарубіжних вчених, присвячені інформаційній політиці та місцю й ролі людини в інформаційній цивілізації. У процесі дослідження були використані такі методи:

системний метод, який дозволив дослідити взаємодію людини та інформації у політичному контексті як комплекс діалектичних суперечностей, що утворюють цілісну систему в її зв'язку з іншими сферами суспільного життя – економічною, соціальною і духовною;

діалектичний метод, який дозволив розглядати інформаційні явища з урахуванням їхньої постійної зміни, взаємозв'язку частин, компонентів і внутрішніх протиріч, а також сприяв визначенню суб'єктивної та об'єктивної ролі людини;

аксіологічний метод, завдяки якому здійснено відбір фактів минулого, пов'язаних з культурними, національними, політичними цінностями, що творять певну ієрархічну систему цінностей суспільства;

структурно-функціональний метод, який дозволив сепарувати складний комплекс суспільних і технологічних відносин, що виникають внаслідок інформаційної політики, визначити зв'язки між людиною та інформацією як цілісну систему, з'ясувати роль політичних інститутів у збереженні національної ідентичності;

біхевіористський метод, який дозволив розглянути поведінку людини в інформаційному суспільстві, а також проаналізувати інформаційну політику через поведінку індивідів і груп, що мають певну мотивацію та установки;

порівняльно-політологічний метод, завдяки якому були розкриті спільні та відмінні риси в досліджуваних процесах та ступені їх прояву;

синергетичний метод, який сприяв урахуванню нелінійної динаміки світового процесу інформатизації, спонтанних і цілеспрямованих чинників розвитку інформаційної політики;

антропологічний метод, який зумовив можливість пояснення політики через природу та універсальні родові якості людини, вивчення ірраціональної, інстинктивної, біологічної мотивації політичної поведінки, що обумовлена людською природою.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі суперечливих впливів інформаційної політики на особистість; визначенні переваг, ризиків та прихованих загроз, що криються в повсякчасному перебуванні людини в умовах постійного інформаційного навантаження; розкрито значення освіти та національних цінностей для збереження національної ідентичності в умовах глобалізації. В межах здійсненого дослідження одержано *результати*, що відзначаються науковою новизною і виносяться на захист.

Уперше:

– запропоновано наукове осмислення взаємозв'язків розвитку інформаційних технологій з інтелектуальною діяльністю людини, зокрема суперечностей між наростанням обсягів інформації, з якою стикається людина, та індивідуальними можливостями людини щодо її засвоєння. З'ясовано фактичні та визначено вірогідні наслідки проникнення інформаційних технологій у сфери соціального буття;

– обґрунтовано тезу про те, що сучасні утопічні моделі майбутнього інформаційного суспільства мають розглядатися й оцінюватися через призму універсальної комунікації, що прогнозує толерантний діалог між культурами, й повинні спрямовуватися на пошуки шляхів подолання особистістю й людством в цілому кризи індивідуальних та суспільних цінностей;

– на основі аналізу тенденцій розвитку інформаційного суспільства та спрямованості глобальної інформаційної політики встановлено, що об'єкт - суб'єктні та суб'єкт-суб'єктні стосунки між людиною та інформацією в широкому її розумінні є взаємно детермінованими; запропоновано погляд на інформаційне суспільство як на ідеалістичну модель суспільного устрою, що кидає людині серйозні виклики в царині збереження її духовних та загальнокультурних пріоритетів.

Поглиблено:

– позицію, згідно якої, навіть враховуючи відомі недоліки у сфері свободи слова, в Україні наявний певний поступ у розвитку національної інформаційної політики, що засвідчує, зокрема, аналіз законодавчих регуляторів та практики їх застосування. Разом з тим зауважено, що продовжують застосовуватися маніпулятивні технології, внаслідок чого інформація трансформується через свідому самоцензуру чи неусвідомлені обмеження;

– розуміння того, що інформаційна політика та маніпулятивні технології суттєво впливають на творення нових форм суспільного

розвитку, які включають в себе економічні, соціальні, політичні, екологічні й культурні фактори;

– підхід, який засвідчує, що внаслідок глобальної інформаційної політики уніфікується культурна поведінка цілих народів і континентів, втрачаються неповторні риси тієї чи іншої нації, виникає нова якість соціального, культурного і політичного життя;

– обґрунтування необхідності збереження й відтворення національної ідентичності через захист мовних, культурних та національних цінностей; доведено, що важливу роль у формуванні й збереженні ідентичності в умовах глобалізації інформаційного простору відіграє освіта, для якої наріжним є принцип гуманізму.

Набули подальшого розвитку:

– теза про те, що інформаційне середовище є одночасно каталізатором, перетворювачем і поширювачем інформації, а також продуктом діяльності людини; показано, що завдяки стрімкому розвитку новітніх інформаційних технологій людство постало перед реальністю формування глобального інформаційного Інтернет-співтовариства;

– необхідність досягнення рівноваги між інформаційними технологіями, засобами масової інформації і гуманістичними цінностями в умовах глобалізації;

– висвітлення основних ознак взаємозв'язку глобалізації й інформаційної політики, що суттєво впливають на характер ідентичності особистості, створюючи передумови для її гомогенізації, а також на політичні системи правління, систему управління, культуру. Доведено, що проблема збереження ідентичності виразно проявляється в самоусуненні індивіда від реального буття й зануренні у віртуальний ілюзорний світ інформації. Подолання особистісного відчуження шляхом створення субкультурних груп, застосування політичних регуляторних механізмів не вповні забезпечують особі можливості для самореалізації.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що дана робота є певним внеском у загальнотеоретичне дослідження проблем глобалізації та інформаційного суспільства, з'ясування психологічних, політичних, соціальних та ментальних наслідків впливу на людину інформаційних потоків; визначення ролі інформації, комунікації, інформаційного середовища у формуванні вільного інформаційно-комунікаційного простору та демократичної політичної культури, розширенні можливостей для практичного конструювання політичної реальності. Напрацьовані матеріали можуть бути корисними при розробці та удосконаленні інформаційної політики України, національного інформаційного простору. Здійснений аналіз дозволяє розширити й поглибити уявлення щодо явищ, процесів і тенденцій, які мають місце в політичній сфері незалежної України. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробленні нормативних курсів та спецкурсів з політології, правознавства, філософії політики, політичної соціології, політичної психології тощо.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні напрацювання дослідження обговорювались на міжнародних конференціях: «Шості юридичні читання» (Київ, 22-23 квітня 2010 р.), «Людина та її ідентичність у добу глобалізації» (Львів, 29-30 червня 2010 р.); «Проблеми державотворення і правотворення в умовах модернізації України» (м. Київ, 16 червня 2011 р.).

Публікації. Головні положення та висновки дисертаційного дослідження опубліковані автором у п'яти статтях, розміщених у фахових виданнях з політичних наук, та тезах, розміщених у трьох збірниках міжнародних наукових конференцій.

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження, його концептуальна основа і зміст визначили структуру дисертації, що складається з вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел (268 найменувань). Загальний

обсяг дисертаційного дослідження становить 205 сторінок; основна частина тексту - 181 сторінка.

Р О З Д І Л І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОСМИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ ЯК УЧАСНИКА СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

1.1. Теоретичні здобутки у політичній науки в осмисленні ролі людини в умовах трансформацій інформаційної політики

Раціональне осмислення тенденцій історичного минулого та дослідження сучасності потребує врахування первинних смислових джерел комунікації та інформації. В умовах, коли з розвитком технологій та новітніх засобів масової комунікації розпочалась постмодерна ера суспільної організації та інформаційної політики, крізь призму інформаційної політики вимальовується бачення фундаментальних проблем людини в інформаційному просторі, в його соціальних та особистісних вимірах.

Розглядаючи суб'єкт-суб'єктні відносини в інформаційній політиці в умовах кризи техногенної цивілізації, з позицій філософської антропології вивчається феномен відчуження людини та пропонуються шляхи його подолання. Сьогодні йдеться про необхідність пошуку нових підходів щодо питань про людину, що, у свою чергу, вимагає розширення філософського та політичного інструментарію за рахунок включення у філософсько-антропологічний дискурс понять і концептів суміжних галузей знань, зокрема психології, політології, філософії, теорії управління. Діалектично протилежні тенденції технократичного й гуманістичного підходів до людини в процесі виробництва матеріальних благ та вплив на суб'єкт-суб'єктних відносин у виробленні тенденцій інформаційної політики.

Важливим у контексті дискурсу довкола проблем політики і впливу на неї громадської думки чинником є інформаційна політика. Людський

фактор зазнав фундаментальних змін, які, перш за все, були пов'язані з інформаційною ситуацією. На думку Н. Шепелева, на сьогодні інформаційна політика має необхідність формування (маніпулювання), врахування і вивчення громадської думки, що пов'язано з утвердженням демократичних цінностей як загально цивілізаційних. Інформаційна політика стала окремою галуззю, інструментом реалізації як внутрішньо, так і зовнішньополітичних курсів держави [236]. Зрештою, інформаційна політика має забезпечувати взаємодію та взаєморозуміння влади та суспільства через засоби масової інформації і громадські зв'язки, координацію висвітлення діяльності органів влади, свободи слова, задоволення інформаційних потреб особи і суспільства, і формування високої інформаційної культури громадян [264, с. 4–5].

Поняття «інформаційна політика» у XXI ст. відповідає новим умовам соціально-економічного і політичного розвитку глобалізованого світу, який, у свою чергу, формує стратегічну мету розвитку політики в умовах домінування глобального інформаційного суспільства. Довгострокова тенденція демократичної інформаційної політики – формування відкритого інформаційного суспільства на основі розвитку єдиного інформаційного простору з урахуванням національних особливостей та пріоритетів при забезпеченні інформаційної безпеки на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях.

М. Турен («Потрясіння світу») пише про суперечливості тенденцій глобалізації та фрагментації світу, які він пов'язує з ростом індивідуалізму та міжнародних зв'язків. Дж. Нейсбітт зазначає, що одночасно відбувається рух до незалежних держав та самоуправління, з іншого боку відбувається формування економічних альянсів. Такий «парадокс Нейсбітта» зазначає, що чим вищий рівень глобалізації економіки, тим сильніші її найдрібніші учасники [71].

Сучасний етап розвитку світової цивілізації визначається, як перехід від індустріального суспільства до інформаційного. Появу нового

постіндустріального суспільства пов'язують з інформаційною революцією, каталізатором якої став бурхливий розвиток інформаційних інтерактивних технологій. Інформаційна епоха розпочалась не з комп'ютеризації, а з масової культури, основу якої створили аудіовізуальні засоби масової комунікації: кіно, телебачення, відео, реклама [195, с. 223].

Цей процес супроводжується нововведеннями в усіх сферах життя суспільства (правові, соціальні, організаційні, комерційні інновації), які радикально змінюють життя суспільства. Очевидно, що інформаційна революція є нічим іншим як сплеском людських знань, звідки можна зробити висновок про те, що в суспільстві вирішальним фактором розвитку стануть теоретичні знання.

Суспільно-політична думка висунула різні варіанти концепції інформаційного суспільства, покликані пояснити новітні явища, породжені новим етапом науково-технічного прогресу, комп'ютерною й інформаційною революцією. Мова йде про нову інформаційну цивілізацію, де інформація має вплив майже на всі сфери суспільного життя і свідомості. Інформаційне суспільство, суспільство знань, суспільство нових технологій – яку б назву не отримувала сьогоденна соціальна реальність в теоретичних розробках, сутність лишається незмінною – світ змінився.

Серед дослідників вирізняються два ключові підходи до розгляду інформаційного суспільства: концепція постіндустріалізму, що визначає новий етап розвитку суспільства як постіндустріальний (Д. Белл, А. Турен, Д. Етціоні) і концепція власне інформаційного суспільства (Е. Тоффлер, Й. Масуда, Дж. Нейсбітт, Дж. Бенігер, З. Бжезінський, М. Маклюен, М. Кастельс, А. Урсул, А. Ракітов та інші). Постіндустріальне суспільство називають інформаційним (Й. Масуда), мережевим (М. Кастельс), постеконімічним (Г. Кан), суспільством постмодерну (А. Етціоні) або радикалізованого модерну (Е. Гіденс), постцивілізаційним (К. Боулдінг), постбуржуазним (Дж. Ліхтхайм), постісторичним (Р. Сейденберг),

суспільство постнестачі (М. Букчин). Інші вдаються до позитивістських формулювань, ведучи мову про суспільство знань (П. Дракер), суспільство персонального обслуговування (П. Галмос), суспільство обслуговуючого класу (Р. Дарендорф) і техногенна добра (З. Бжезінський).

Сучасне суспільство структуроване настільки складно й суперечливо, що вчені ще не дійшли згоди в тому, як його називати: постіндустріальне, інформаційне чи перехідне від одного стану до іншого. Очевидно, й та й інша характеристика у перші десятиріччя XXI ст. будуть правомірною, адже у світі спостерігається нерівномірність у розвитку різних країн. Відтак, в одних суспільство ще перебуває на стадії індустріальній, а в інших на вищій стадії – інформаційній.

Найбільш розвинені країни почали поступово переходити до інформаційного суспільства, зокрема, останні два десятиліття на Заході посилено розробляються теорії інформаційного суспільства, метою якого є якісно новий розвиток людства.

Одним з перших науково обґрунтовану концепцію постіндустріального суспільства запропонував Д. Белл [17]. Він говорив, що інформаційне суспільство – це постіндустріальне суспільство, в якому відбувається інформаційна революція. Розділяючи історію людського суспільства на три стадії – аграрну, індустріальну і постіндустріальну, він зробив спробу окреслити обриси постіндустріального суспільства, багато в чому зважаючи на характеристики індустріальної стадії. На думку Д. Белла, зміни в соціальній структурі, які відбуваються в середині XX ст., свідчать про те, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке стане визначальною соціальною формою XXI ст.

На його думку, для постіндустріального суспільства характерним є перехід від виробництва речей до виробництва послуг, причому в постіндустріальному суспільстві набувають значного поширення нові види послуг: гуманітарна освіта, охорона здоров'я, соціальні служби і

професійні послуги: аналіз і планування, дизайн, програмування тощо. Ця межа постіндустріального суспільства тісно пов'язана зі змінами в розподілі занять: спостерігається збільшення інтелігенції, професіоналів і «технічного класу». Отже, якщо індустріальне суспільство є організацією машин і людей для виробництва речей, то центральне місце в постіндустріальному суспільстві належить знанням й інноваціям.

За час свого розвитку людство пройшло п'ять інформаційних революцій: запровадження мови, письменності, книгодрукування, винайдення електрики, мікросенсорна технологія [82]. Разом з розвитком суспільства радикально змінилися глибина знань, рівень культури соціуму в цілому. Інформаційне суспільство, згідно з концепцією «постіндустріального суспільства» Д. Белла, – це нова історична фаза розвитку цивілізації, де головними продуктами виробництва є інформація і знання. Це суспільство набуло свого розвитку в другій половині 1990-х років.

Значний внесок у розвиток концепції постіндустріального суспільства зробив також американський соціолог і філософ Е. Тоффлер – автор трилогії, присвяченій інформаційному суспільству, який, власне, і увів до наукового обігу термін «інформаційне суспільство». У «Шоку майбутнього» [212] Е. Тоффлер аналізує всю грандіозність змін, які пов'язані з майбутнім постіндустріальним суспільством. Розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій приводить до того, що потоки інформації, котрі обрушуються на людину, збільшуються щодня, при одночасній тенденції до все більшої диференційованості. Людина не встигає долучитися до чогось одного, як уже виникають десятки, а то і сотні нововведень. Вона відчуває себе розгубленою, у неї виникають синдроми психологічних і навіть фізичних недугів. Це, за словами Е. Тоффлера, є хворобою, яку він й назвав «шоком майбутнього».

Інформація не лише відіграє в сучасному світі таку ж важливу роль, як промисловість в індустріальному суспільстві, а вже стала джерелом

розвитку економіки й культури; політика та суспільство стають такими, якими їх хочуть бачити «логіка й організація електронних медіа» [213]. «Третя хвиля», за Е. Тоффлером – це розвиток інформаційного суспільства, в рамках якого створюється новий стиль життєдіяльності, нові форми політики, економіки і мислення.

З огляду на викладене вище, слід мати на увазі, що інформаційне суспільство на час висунення Е. Тоффлером гіпотези, ще досягло кульмінаційної точки свого розвитку, й відтак його концепція багато в чому мала прогнозуючий характер. Е. Тоффлер зазначав, що ця цивілізація спиратиметься на технологічну базу; інформація матиме велику цінність, ніж будь-коли, і нова цивілізація перебудує систему освіти і наукових досліджень, а крім того реорганізує засоби масової інформації; ми будемо жити в електронному середовищі.

Енергетика, технології і засоби інформації Третьої хвилі пришвидшать революційні зміни в діяльності людини. Е. Тоффлер не дає визначення новій цивілізації, але через всі свої твори наводить думку про її принципово новий характер. «Багато чого в цій виникаючій цивілізації суперечить традиційній індустріальній цивілізації. Це одночасно і найвищою мірою технічно розвинута, і антиіндустріальна цивілізація. Цивілізація, що формується, несе із собою новий кодекс поведінки і виводить нас за межі концентрації енергії, коштів і влади» [210, с. 86].

Хвилі, описані Е. Тоффлером, можна розглядати як еволюційні рівні розвитку людини і виміри реальності кожного. Сучасна комп'ютерна мережа подвоюється кожен місяць. Ця трансформація також є тотальною: вона творить зовсім нову людину, нову особистість, нове суспільство, нові концепції праці та реальності. Е. Тоффлер пророкував деякі технології, які з'явилися 20 років після того як вийшла книга «Третя хвиля». Не випадково Е. Тоффлера, як і Дж. Гелбрейта та П. Друкера називають пророками інтернетцивілізацій [150].

Значний внесок у розвиток концепції інформаційного суспільства зробив також французький філософ та соціолог М. Кастельс. Опублікована у 1994 році його книга «Інформаційна епоха» [95] багато в чому доповнила концепції Д. Белла і Е. Тоффлера. Як і Д. Белл, і Е. Тоффлер, М. Кастельс на основі цивілізаційного підходу досліджував суспільство, тобто розділяв всю історію людини на три цивілізації: аграрну, індустріальну, інформаційну. Для кожної з цих трьох епох характерний свій фундаментальний елемент. Якщо для аграрної цивілізації – це кількісне зростання трудових зусиль і видобування ресурсів, для індустріальної епохи – застосування нових енергетичних джерел, то для інформаційної епохи – це, перш за все, технологія генерації знання і обробки інформації. Специфічним для цієї епохи є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності, а розвиток інформаційного сектора зумовлює зміни і в соціальному секторі. Ці новели інформаційної епохи є глобальними, саме тому про це суспільство є підстави говорити як про цивілізацію.

До числа фундаторів концепції інформаційного суспільства належить також канадський соціолог М. Маклюен, який ввів оригінальне поняття «глобального села». Основним явищем, що несе грандіозні зміни людству, є, за М. Маклюеном, електрика. «Земна куля, обмотана електрикою, – не більше села» [123]. «Глобальне село» – це констатація не лише того, що вже відбулося, але й того, що відбувається на цьому етапі й відбуватиметься в майбутньому.

У світі інформаційного суспільства поняття «глобального села» не втратить своєї актуальності й відповідатиме своїй природі. Під поняттям «глобального села» розуміється все сучасне суспільство з притаманними йому електронними засобами спілкування. Люди міркують і чинять так, ніби вони живуть зовсім поряд, в одному селі. «Глобальне село» М. Маклюена – це трансформація світу в «глобальне село» як результат захоплюючих світ комунікацій майже за чверть століття до початку

XXI ст. З точки зору розповсюдження технологічних винаходів, можливої взаємодії у об'єднаній глобальній мережі та цін, що роблять доступним користування нововведеннями для індивідуального споживача, – цілком правильно. Але вже сьогодні, якщо розглядати проблему не передачі інформації, а саме комунікації, ми живемо не в «глобальному селі», а у «котеджах», збудованих на замовлення, що виробляються глобально, розподіляються ж – локально [123]. Тому, хоч аудиторія отримувала все більше і більше різноманітної «сировини», з якої людина могла конструювати власну картину всесвіту, «галактика Маклюена» була світом одновекторної комунікації, а не взаємодії. Одновекторна комунікація витворила реальну віртуальність – систему, де дійсність оточують віртуальні образи, вигаданий світ, де зовнішні відображення не просто показують на екрані, а самі стають досвідом.

Е. Тоффлер і М. Маклюен вважають, що в середині XX ст. відбувся великий ривок, який вплинув на уявлення людини про навколишнє середовище. Світ опинився у вакуумі. Якщо Е. Тоффлер прогнозує лише наступ інформаційної ери, то для канадського культуролога інформаційне суспільство уже побудоване. «Я не відгукуюсь позитивно про глобальне село, я просто говорю, що ми живемо в ньому», – пише він [123]. Апофеозом «галактики Маклюена» можна вважати розширення і вплив мас-медійного простору, зокрема телебачення, яке змінило не тільки середовище масових комунікацій, а також звички і стиль життя значної частини людства.

Дж. Нейсбітт вважав, що інформаційне суспільство – це не філософська абстракція, а економічна реальність з усіма її специфічними проблемами [261, с. 14]. Інформаційна політика поширюється на всі сфери життєдіяльності людини, дозволяє кожному осмислити колективні обмеження, викликає появу суспільства досконалого панування, де центр одержує від кожної підсистеми достовірну інформацію про локальні переваги, згідно з якими розробляється загальна програма дій.

Й. Масуда [129, с. 234] вважав можливе створення ідейної форми суспільних відносин. Суспільство функціонує на основі синергетичної раціональності. Майбутнє інформаційне суспільство стане безкласовим, вільним від панівної влади, ядром суспільства будуть добровільні товариства. У такому суспільстві домінуюче ставлення правлячої верхівки зникає, а нова система функціонуватиме на принципах взаємозв'язку, а не відповідно до монополізованої влади центру. В такому випадку інтереси групи та індивіда будуть співпадати та стануть спільною метою.

Більшість концепцій інформаційного суспільства переважно представляють прогнозуючу модель розвитку суспільства. Так, теоретик Ф. Ферраротті розглядає п'ять можливих варіантів розвитку суспільства: суспільство-мурашник – таке суспільство характеризується надмірним рівнем урбанізації, де відсутня злагоджена структура співіснування, загострюється відчуття самотності; поліцентричне суспільство характеризується відсутністю великого міста та появою дрібних обслуговуючих центрів; диференційований гігантизм (те саме, що і «глобальне село» Маклюена), перемога техніки, що із засобу стала метою, значимість якої стала тотальною і неконтрольованою; корпоративне суспільство – мультивалентне, багатомірне суспільство, що одночасно буде інтегрованим та децентралізованим; Суспільство «нової усної культури» характеризується спонтанною експресивністю, індивідуальна культура вмирає, на зміну приходить групова [156].

Зокрема У. Дайзард зазначав, що інформатизація сприяла становленню основних економічних галузей виробництва та розподілу інформації, розширенню номенклатури інформаційних послуг, становленню мережі інформаційних засобів на споживчому рівні. Впровадження інформаційних послуг дають можливість здійснювати безперервну освіту; нові технології забезпечують гнучкі режими та простір для творчості індивідів; географічно розкидані термінали можуть працювати як і незалежно від інших систем, так і на зв'язку. У Дайзарда

політика у сфері інформації і комунікації пов'язана з фундаментальними проблемами людської особистості та її цінностями. Тут важливо реалізовувати загальну систему, у межах якої інформація впливає на плюралістичне суспільство [69].

Сучасне інформаційне середовище трактується як техносфера – нова оболонка Землі, де техніка є системою розвитку людини і суспільства загалом, а також постачальником інформації. Техносфера стала руйнівною та домінуючою силою над особистістю, незважаючи на те, що людина є головним компонентом світу – мисленнєвий пласт, тобто ноосфера. В. Вернадський розглядав ноосферу (від грецького *noos* – розум) як особливу «розумову» оболонку Землі, геологічна сила, яка впливає на всі сфери життя. Для ноосфери характерним є тісний зв'язок законів природи і соціально-економічних чинників суспільства, оснований на науковому обґрунтованому раціональному використанні природних ресурсів, яке передбачає відновлюваність кругообігу речовин та потоку енергії. Характерною рисою ноосфери є екологізація всіх сфер людського життя [33, с. 114].

До вирішення будь-яких проблем людина повинна підходити з позиції екологічного мислення, тобто збереження і поліпшення стану природного середовища. За В. Вернадським, «майбутнє людства, як частини єдиної системи біосфери, залежить від того, коли воно зрозуміє свій зв'язок з Природою (Богом, Духом, Вищим Розумом, Світовою Інформацією) і візьме на себе відповідальність не тільки за розвиток суспільства (до чого прагнули всі утопісти), але біосфери в цілому» [33, с. 117]. Людина як частина природи повинна підпорядковуватись законам Природи, а не намагатись їх змінити.

Проте цей процес відбувається за планом «навпаки». Цей план розпочав реалізовуватися з того моменту, коли людство тільки почало систематизувати історію, методом спроб і помилок відбувалось облаштування природи, підкоряючи собі її ресурси і не переймаючись

можливими наслідками. Пізніше систематизовані знання стали джерелом для людини в підкоренні природи: знання – це сила. Унаслідок цього було порушено природний баланс. Найголовніше, що сам переможець – людина – стала жертвою власної сили. Збулось пророцтво Ж.-Б. Ламарка, який ще у 1820 році передбачав катастрофу: «Людина, засліплена егоїзмом, не може передбачити того, що стосується її власних інтересів: результат... безтурботне ставлення до майбутнього і байдужість до собі подібних. Вона якби сама допомагає знищенню засобів для самозбереження і тим самим – знищенню свого виду» [87]. Техносфера є дітищем ноосфери, що своєю чергою є не найдосконалішим витвором, де людина, яка була осердям, стала маніпулятивним елементом техніки.

Серед складових ноосфери є антропосфера (сукупність людей як організмів) та соціосфера (сукупність соціальних факторів, характерних для даного етапу розвитку суспільства і його взаємодії з природою). Розглядаючи означену єдність природи та культури (у їх взаємодії) у розвитку ноосфери доцільно розрізняти дві стадії: ноосфера у стадії її становлення, в процесі стихійного розвитку починаючи з моменту виникнення «людини розумної»; ноосфера, що свідомо удосконалюється спільними зусиллями людей в інтересах як людства в цілому, так і кожної окремої людини.

А. Глюксман відзначає переваги нової моделі суспільної організації. Він вважає, що завдяки комунікаційним технологіям нації уже не можна ізолювати адміністративним рішенням, залізни завіси втрачають свою непрозорість, інформація про місцеві кліматичні умови розноситься швидко. Високі технології руйнують застарілі моноліти, немає ніякої можливості відновити абсолютний контроль за інформацією; суб'єкти якими намагаються маніпулювати, все менше і менше залежать від інформації, яку їм нав'язують [51, с. 13].

Ґрунтовно проаналізувавши ці переміни, можна передбачити, що за декілька років Європа буде трансформована в якісно нове суспільство –

інформаційне суспільство в найбільш широкому розумінні цього слова, оскільки відношення окремих громадян до знань та до інформації буде значно відрізнятися від поглядів, що вони мають зараз. До 2050 року, припускає Р. Курцвейл, з'являться нейроімплантанти, які дадуть людям змогу підключати до свого мозку різні пристрої (додаткову пам'ять, навчальні програми, засоби, котрі уможливають бачення людиною інших галузей електромагнітного спектру. За допомогою таких нейроімплантантів люди зможуть не тільки розширювати свої знання й сприйняття світу, а й трансформувати свою особистість в електронну форму) [255].

Можливість використання комп'ютера як засобу обміну і обробки інформації з більшою, ніж будь-коли, швидкістю, відкриває нові горизонти у всіх сферах діяльності. Вже сьогодні більша частина інформації знаходиться в реальному масштабі часу, тобто здатна вмить задовольнити інформаційні потреби цивілізації.

Вплив нових засобів масової комунікації на світові процеси настільки визначальний і могутній, що спонукав до перегляду дефініції сучасних розвинутих суспільств з «постіндустріальних» на «інформаційні суспільства». Можемо констатувати, що постало нове середовище для життєдіяльності людини у XXI ст. та витворено нові способи самовідтворення людства у світі. Так, А. Гіденс вважає, що в посттрадиційному суспільстві, ідентичність стає рефлексивним проектом [253, с. 32], який полягає в безперервному перегляді біографічних розповідей. Відтак, він переконаний у тому, що особистість не пасивний об'єкт, визначений зовнішніми впливами інформації. А. Гіденс виділяє три фактори зростання невпевненості: глобалізація, посттрадиційне суспільство, високий рівень рефлексивності.

У. Бек [16], який стверджує, що індустріальне суспільство поступається новій фазі розвитку сучасного суспільства – суспільству ризику. У. Бек відстоює ту тезу, що на зміну конфліктам з приводу благ

прийшли конфлікти з приводу ризиків. Політичні і економічні інститути, які створюють ризики, віддаляють людей від категорії упевненості, традиційного параметру індустріального суспільства.

Ф. Уебстер вважає, що сучасне людство існує в медійно насиченому середовищі, що означає: життя істотно символізується, воно проходить у процесах обміну та отримання – або спробах обміну та відмови від отримання – повідомлень про нас самих і про інших. Визнання вибухового зростання смислів змушує говорити про те, що ми увійшли в інформаційне поле [217]. Ф. Уебстер пише про «примітивний технократичний детермінізм», в основі якого лежить перекручене поняття про причини соціальних змін, бо шукають їх поза соціальними зв'язками, ізолюючи технологію від суспільства. Також Ф. Уебстер запропонував класифікацію існуючих концепцій інформаційного суспільства та визначив її критерії. Британський вчений поділяє усі концепції інформаційного суспільства на п'ять типів: 1) технологічні; 2) економічні; 3) пов'язані зі сферою зайнятості; 4) просторові або географічні; 5) культурні. О. Маруховський зазначає, що в основі кожного типу концепцій інформаційного суспільства лежить певний, відповідний їй однойменний критерій; зокрема, технологічний, економічний та інші, які до того ж "тісно пов'язані з параметрами ідентифікації новизни", тобто з кількісними показниками інновацій, які мали місце впродовж останніх десятиліть у відповідних сферах суспільного життя під впливом поширення інформації та вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій [139, с. 114-115].

Технологічний підхід, вважає Т. Роззак, виводить за рамки світоглядну складову ери панування інформаційних технологій. Т. Роззак виділяє головні ідеї, які визначали систему цінностей до появи поняття «інформаційного суспільства», та визначали систему цінностей для людей. Ці істини з'явилися ще задовго до інформаційної ери і не мають ніякого стосунку до поняття «інформації» [262].

Російський дослідник Д. Іванов ставить під сумнів можливість побудови інформаційного суспільства на основі теоретичного знання. Він не ототожнює поняття інформація та знання, під словом «інформація» криється саме комунікація, а не знання. У сучасному суспільстві, де людина більше поінформована, це не та, яка більше знає, а та яка бере участь у більшому числі комунікацій, вважає дослідник [86, с. 14]. Пересадження людства в експрес інформаційної політики – це доленосна подія в глобальній еволюції людини розумної. Наслідки є непередбачуваними, оскільки інформаційне середовище може бути благом, так і злом для людства.

Інформаційні технології сприяли розвитку взаємозалежної глобальної фінансової системи й допомогли у створенні мережі наднаціональних індустрій, наприклад, через альянси, злиття компаній та ін. Засоби масової інформації та комунікації дедалі більше концентруються в транснаціональних корпораціях, що оперують у галузях інформації, інформатики, культури різних країн з надзвичайно високим рівнем контролю над створенням іміджів і пропагандою ідей. Л. Туроу відзначає, що в наш час засоби масової інформації стають світською релігією, яка значною мірою заміняє загальну історію, національну культуру, родину та друзів, що створює наше уявлення про дійсність. При цьому інформаційне середовище стає компонентом соціальної та індивідуальної свідомості [249, с. 110].

Відповідно В. Кулик пише про аспект очікуваного служіння засобів масової інформації для суспільства: інформувати суспільство про важливі події та процеси, до того ж інформувати «об'єктивно», підтримувати суспільну мораль, формувати громадську свідомість. Громадянське служіння медій має виявлятися в доступності їхніх продуктів для всього населення країни. Проте для переважної більшості сучасних людей споживання медійних продуктів є невіддільною частиною повсякденного життя, тобто рутиною діяльністю, що так чи інакше поєднується з

повсякденними справами. Таке поєднання накладає відбиток на ступінь уважності сприйняття, на який впливають також психологічні характеристики людини й особистості самого. Проте виробники медійних продуктів не лише привчають аудиторію до певних способів сприймання, а й намагаються з'ясувати бажані для неї способи та пристосувати до них продукти [107, с. 92, 98].

Кінець XX – початок XXI ст. – це епоха тотального впровадження інноваційних технологій у сфері виробництва, надання послуг, суспільної організації, політики, комунікування, культури. Створення нового інформаційного довкілля, яке забезпечує ефективну інформаційну взаємодію суб'єктів суспільного життя, практично необмежений доступ до світових інформаційних ресурсів трансформували світоглядні й політичні концепції функціонування соціуму в умовах інформаційної експансії.

Р. Абдеев вважає, що інформація – це повідомлення, яке знімає невизначеність знань про дійсність, яка оточує людину, оскільки інформація не є змістом дійсності, а змістом відображення. Інформація об'єктивна не лише сама, а об'єктивні її межі розповсюдження – інформаційний простір, що і визначає інформаційну культуру. Тому об'єктивність пізнання – це не багатоманітність точок зору на предмет, а рівень наближення до істини [1, с. 92].

Визначальним чинником сучасної цивілізації стала інформація й усе, пов'язане з її накопиченням, оновленням, передаванням та використанням. Ю. Бондар, аналізуючи національний інформаційний простір, переконаний, що зі зростанням інформаційних суспільств суттєво посилюється інформаційна експансія, зростає інформаційне протистояння держав, суспільств [28, с. 110]. Важлива риса для таких суспільств – це посилення ролі та значення людського фактора; зміна структура трудових ресурсів: зменшення частки фізичної і зростання частки розумової висококваліфікованої і творчої праці. Відповідно, збільшуються витрати на підготовку робочої сили: на навчання й освіту, підвищення кваліфікації та

перекваліфікації працівників. Так, в «економіці знань» у США зайнято близько 70 % всієї робочої сили. Можна з впевненістю говорити про «суспільство професіоналів», де основним класом є «клас інтелектуалів», а влада належить меритократії – інтелектуальній еліті.

Як зазначають українські дослідники В. Кремень, С. Пазинич та О. Пономарьов, «без комп'ютерних знань та інформаційної культури важко забезпечити сьогодні ефективну діяльність фахівців багатьох професій. Керівники ж за допомогою комп'ютерів здійснюють не тільки безпосереднє виконання управлінських функцій, а й отримують можливість імітаційного моделювання діяльності організації... Висока інформаційна культура керівника та належне інформаційне забезпечення його професійної діяльності створюють передумови для переведення управління на якісно новий рівень» [104, с. 125].

Нині частка людського капіталу в розвинених країнах становить дві третини національного багатства: у США відсоток людського капіталу в національному багатстві становить 76 %, у Західній Європі – 74 %. Отож, головним чинником розвитку у XXI ст. є не накопиченням матеріальних благ, а накопиченням знань, досвіду, умінь, дбайливе ставленням до здоров'я. На це у світі щороку витрачається 15–20 трлн доларів США.

Вчені припускають, що завдяки інформаційній революції і розвитку мікроелектроніки у виробництві зростає роль невеликих підприємств, здатних швидко реагувати на зміни попиту на ринку й, у разі потреби, перебудовувати механізм виробництва. Величезні транснаціональні компанії, які тримають у своїх руках левову частку виробництва тих чи інших видів продукції (від видобутку нафти до електронної апаратури), очевидно, змушені будуть поступитися малому та середньому бізнесу, який уже зараз виробляє понад половину валового національного продукту в Японії, Італії, Франції та інших розвинених країнах.

В інформаційному суспільстві основним «засобом виробництва» є кваліфікація співробітників. У цьому сенсі засоби виробництва – інтелект,

освіченість, навички – належать самому працівнику, а відтак цінність співробітників для компанії різко зростає. Відтак відносини між компанією та інтелектуальними працівниками стають більш партнерськими, різко знижується залежність від роботодавця. При цьому корпорації переходять від централізованої ієрархічної структури управління, коли керівник віддає наказ, а підлеглий неухильно мусить його виконати, якщо навіть може виконувати роботу якісніше і в інший спосіб, до підвищення самостійності співробітників. Поступово в компаніях управлінські функції, аж до найвищого керівництва, починають виконувати найняті співробітники, які часто не є власниками компаній.

Очевидно, що інформаційне суспільство переходить у постеконіомічну фазу, оскільки в перспективі в ньому долається панування економіки (виробництво матеріальних благ) над людьми і основною формою життєдіяльності стає розвиток людських здібностей.

З іншого боку, інформаційна економіка відчуває все менше потреби у некваліфікованій праці, що створює труднощі для населення з низьким освітнім рівнем. Вперше в історії виникає ситуація, коли зростання населення (його некваліфікованої частини) знижує, а не посилює економічну міць країни.

На думку О. Дубаса, подальший бурхливий розвиток інформаційної сфери неминуче справлятиме вплив на формування внутрішньої політики держави, приводитиме до необхідності постійної зміни і пристосування існуючих державних і суспільних інститутів до інформаційно-зумовлених інновацій [67, с. 101]. Зрозуміло, що там, де політика держави пов'язана з інтенсивним розвитком суспільства, мають враховуватися сучасні параметри глобальної інформаційної політики, – як для зовнішньої, так і для внутрішньої.

М. Дмитриченко зазначає, що перехід суспільства до інформаційної стадії розвитку дає можливість використовувати демократичні інститути як інструмент соціального панування. При наявності системи ефективного

управління свідомістю та політичною поведінкою громадян демократичні інститути можуть перетворитися в авторитарні структури влади [64, с. 109].

Глобалізація спричинилася всеосяжними обмінами й контактами людей, привела до того, що мільйони людей проживали й працювали в іншому національному й ментальному середовищі, поза країною, де народилися, й культури, в якій формувалися. Вона також привела до змін у соціальній структурі суспільства, у свідомості людей. На різних етапах свого розвитку людська цивілізація породжувала різні системи цінностей та власні міфи. Сьогодні це роблять мас-медіа, кіно, масова література. Ці компоненти корелюють одне з одним та утворюють системну картину світу. Кожна країна у всі часи мала власні соціально-ціннісні системи, які визначають подальший її розвиток, в тій чи іншій мірі гарантують її самозбереження [85, с. 101].

До других належать першопрохідці в формуванні сучасного глобалізованого суспільства – Північна Америка та Західна Європа, до перших – країни Східної Європи, Латинської Америки, Азії. Слід узяти до уваги, що це лише узагальнена характеристика: адже, наприклад, Японія, Південна Корея, Тайвань, Гонконг відзначаються надзвичайно високим рівнем застосування інформаційних технологій і, поза сумнівом, належать до держав інформаційної стадії розвитку.

О. Шпенглер [265] один з перших у 20-х роках ХХ ст. проголосив кінець індустріальної цивілізації, проте контури нової цивілізації, яку він пророкував, він ще не окреслив. У 60-ті роки ХХ ст. австрійський економіст К. Кларк [249] вже цілком визначено говорив про наступ суспільства інформації та послуг, суспільства з новою економікою і технологією. У кінці 1950-х років американський економіст Ф. Махлуп висунув тезу про наступ інформаційної економіки і перетворення інформації у важливий товар.

Більш детально про інформаційне суспільство заговорили японці у 60-х роках ХХ ст. Тенденція до збільшення обсягу інформації у ХХІ ст. набрала лавиноподібного характеру, і якщо порівняти суму знань, якими оволоділи люди з ХVІ по ХVІІ ст., то нині вона дорівнювала б усього-навсього тижневому обсягу оновлення інформації. Відтак, на сучасну людину «тисне» в десятки тисяч разів більше інформації, ніж на наших предків 300–400 років тому. Для того, щоб справитися з потоком інформації, у 60–70-х роках ХХ ст. пріоритетом став розвиток комп'ютерних технологій, який і визначає рівень економічного та наукового розвитку країн.

Редактор *The Economist* Джеффри Кроутер ще у 1938–1956 роках завжди радив молодим журналістам «спрощувати, а потім перебільшувати». Якби він дожив до нинішньої дискусії про глобалізацію, то, мабуть, змінив би цю пораду. Тепер всі активно сперечаються, добре це явище чи погане, але схоже вони погодилися: глобалізація доконаний факт. Світ плаский, якщо ви прихильник Т. Фрідмана, або підконтрольній купці глобальних корпорацій, якщо ви на боці Наомі Кляйн [193, с. 36].

Згідно з теорією «Третьої хвилі» цивілізацій (перша – аграрна, друга – індустріальна, а третя – інформаційна), інформаційне суспільство вже тепер переходить від виробництва речей до виробництва послуг, особливо тих, які пов'язані з охороною здоров'я, освітою, науковими дослідженнями і управлінням.

Відтак, на провідні ролі в суспільстві виходять професіонали «технічного класу» та інтелігенція. Тому структура суспільства також змінюється: в інформаційному суспільстві обробкою інформації зайнято більше людей, ніж обробкою сировини і матеріалів. Інформація легко і швидко поширюється на вимогу зацікавлених людей і організацій та видається їм у звичній для них формі. Вартість користування інформаційними послугами постійно знижується, й тепер ці послуги загальнодоступні. Г. Почепцов пише про важливість відкритого

інформаційного простору для людини та про створення інформаційної інфраструктури. Для індивіда – мова має йти про максимально відкритий доступ до джерел інформації, до знань у широкому розумінні цього слова. Кожна дія людини має спиратися на інформацію, що забезпечує цю дію, може йти мова про рекламу (комерційну або політичну), про прозорість ухвалених органами влади рішень, про повне інформування щодо процесів, які відбуваються в країні та за її межами. Інформаційна інфраструктура також здатна прискорювати проходження одних повідомлень, і гальмувати – інших, виходячи з інтересів цього суспільства. Вона повинна гальмувати деструктивні ідеї, затримувати поширення низькопробної халтури, яку сьогодні видають за останні досягнення української естради, виховуючи тим самим мільйони людей у рамках незрозумілих смаків [162].

Україна нарівні з іншими державами бере участь у створенні єдиного інтелектуального та емоційного кібернетичного простору. За дослідженнями компанії Gemius, 85 % української он-лайн аудиторії – люди до 45 років, при цьому, молоді користувачі (16–24 роки) становлять понад третину всієї аудиторії (37 %). За світовою статистикою користувачем Інтернет став кожен третій житель планети.

Найчастіше в Інтернеті можна зустріти політиків, управлінців, бізнесменів, вчених, студентів, журналістів, аналітиків, маркетологів, новаторів, винахідників, творчих людей і професіоналів у різних сферах життя людини, які звертаються до всесвітньої мережі по 8–12 годин на добу для ведення особистого та ділового листування, перегляду стрічки свіжих новин, отримання та надання своїх послуг.

Під впливом інформаційних технологій трансформувалися практично всі сфери життєдіяльності суспільства: працю і зайнятість, сфера управління і статистика, освіта, культура, охорона здоров'я, побут і дозвілля. Європейський Союз робить усвідомлені зусилля і спрямовані дії з формування та розвитку інформаційного суспільства. З 1997 року ООН

ввела ще одне поняття: «інформаційна бідність» – бідність за принципом можливості доступу до сучасних інформаційних телекомунікаційних технологій.

Наразі відбувається активне формування глобального, загальноцивілізаційного процесу, широкомасштабне застосування інформаційних надбань. Е. Гіденс вважає, що глобалізація є не одиничним процесом, а комплексною сукупністю процесів, і ці процеси діють суперечливо, а то й конфронтаційно: «Зараз відбувається у повсякденному житті глобалізаційна революція, наслідки якої відчуваються повсюдно у світі і у всіх ділянках – від праці до політики» [47, с. 14–15]. Як результат, традиційна форма людського буття поступається місцем новій техносфері, новоствореному інформаційно-медійному простору, новому планетарному комунікативному праксису. Ці категорії, врешті-решт, визначають участь людини у творенні цивілізації, що постає як багаторівневе зовнішнє середовище, багато об'єктна комунікативна система.

Інформаційні технології розвиваються швидкими темпами і охоплюють практично всі сфери життєдіяльності людини. Все більше людська діяльність в процесі створення матеріальних атрибутів, надання послуг, науковій діяльності, творчості, навчанні й спілкування відбувається на основі інформаційних технологій. Розширення доступу до Інтернету з його всеосяжними інформаційними ресурсами створює для особистості постіндустріальної епохи можливості, які ще наприкінці ХХ ст. здавалися нереальними. У ХХІ ст. розвиток Інтернету дозволяє практично без обмежень поширювати ідеї, причому ці ідеї та погляди не завжди є гуманними і демократичними.

На думку М. Мойсеева, утвердження інформаційного суспільства є важливою передумовою для забезпечення перспектив подальшого розвитку *homo sapiens* як біологічного виду: «Це необхідний етап еволюції суспільної системи на шляху до епохи ноосфери, коли будуть забезпечені умови коеволюції людини і природи. Людська історія, як і всякий

унікальний процес, про розкриття якого ми можемо судити лише за його ретранскрипцією, погано передбачувана, так, як і можливість цілеспрямованого впливу на його перебіг. Водночас людство зовсім не безпорадно. І, не впадаючи в утопії, ми здатні окреслити межі своїх можливостей і впливати в певній мірою на ті процеси суспільної самоорганізації, учасниками яких ми є» [136].

Нові технології дозволяють органам державної влади і структурам громадянського суспільства удосконалювати методи своєї діяльності, залучаючи до демократичних процесів не лише політиків і соціально активних громадян, а й пересічних людей. Засоби масової інформації покликані доповнювати традиційні засоби демократії новими формами подання інформації та репрезентації настроїв суспільства та окремих його індивідів. Звідси – нагальна необхідність паралельної з поглибленням демократизації лібералізації засобів передачі інформації. З огляду на це фінансові групи та групи політичного впливу намагаються генерувати інформаційні потоки, що віддзеркалювали б їх інтереси, а також виявляють зацікавленість у вирішенні проблеми універсальної стандартизації інформації.

З огляду на транснаціональний аспект глобальних викликів, пов'язаних з інформаційним суспільством, Рада Європи прийняла у 1995 році рішення приділяти особливу увагу впливу комунікаційних технологій на стан дотримання прав людини та в цілому на функціонування інститутів демократії. Було наголошено на необхідності того, щоб сучасні комунікаційні технології сприяли забезпеченню права на свободу вираження думок та інформації, яке є стратегічною метою Ради Європи у галузі засобів масової інформації. Також Європа привернула увагу до величезного потенціалу, що його мають нові технології для розширення доступу до знань, освіти, зайнятості та створення нових робочих місць.

В інформаційному суспільстві політика та інформація є взаємозалежними явищами, що впливають одне на одне в процесі соціального управління. Справді, якість інформації та її доступність, сучасні інформаційні технології, що радикально збільшують обсяг і швидкість поширення інформації, детермінують глибокі зміни в політиці держави, справляють суттєвий вплив на характер і принципи функціонування органів влади.

Так, С. Телешун зазначає, що при змінах, які відбуваються довкола людства, має формуватись нова інформаційна політика: «Соціально-економічні кризи, техногенні катастрофи, «вікілікси», кібернетичні війни, регіональні конфлікти, соціально-мережеві революції, перерозподіл обмежених природних ресурсів, пандемії та інше ще раз підтвердили тезу про формування засад нової політичної культури і нових суспільно-інформаційних відносин» [207, с. 27].

Попри це, політичні структури об'єктивно намагаються в більшій чи меншій мірі впливати на інформацію, визначати ступінь її відкритості, форми донесення, характер передачі споживачу. Держава як інститут поволі перебирає на себе функцію визначати, яка інформація становить державну таємницю й не може розголошуватися, а яка може (нерідко – бажано) поширюватися через відкриті канали інформування. На цьому ґрунтується механізм маніпулювання громадською думкою. Найбільш виразною формою владного контролю над інформаційними процесами є цензура: держава за допомогою спеціально призначених та відповідальних перед нею чиновників сепарує зміст друкованих та інших інформаційних матеріалів.

У 1994 році Європейське Співтовариство поставило завдання побудови інформаційного суспільства в ряд найбільш пріоритетних [252]. Уперше ЄС надало підтримку розробкам нових інформаційних і комунікаційних технологій ще на початку 1980-х років. Уже під час переговорів в Маастрихті з'явилася ідея створення Транс'європейської

телекомунікаційної мережі (Trans-European Network (TEN) for Telecommunications). В остаточній редакції угоди у грудні 1991 року ця ідея була покладена в основу створення інших Транс'європейських Мереж (TENs): транспортних, енергетичних, Транс'європейської мережі з навколишнього середовища, оскільки в майбутньому передбачалося створення на основі усіх цих мереж інформаційної мережі.

Важливим аспектом у Програмі ЄС є роль Європи в майбутньому інформаційному суспільстві. Наголошується на тому, що розвиток Європейського Співтовариства на сучасному етапі значною мірою буде мати відображення в майбутньому, а відтак нераціонально марнувати час й вичікувати, адже гонка за провідні позиції вже почалася і в ній, очевидно, лідерами є США та Японія. Для того, щоб не відстати від них, Європі необхідно зробити інформаційний прорив, особливо в комунікаційній сфері, адже ті країни, які вирвуться в лідери, будуть диктувати технологічні стандарти тим країнам, які будуть за ними слідувати. Підкреслюється, що якщо Європа не зможе швидко та ефективно адаптуватися, її чекає не тільки втрата конкурентоспроможності перед обличчям США і азійських економік, але і ріст соціального відчуження всередині європейських країн.

Україна є невід'ємною складовою глобалізованого геополітичного простору. На думку О. Зернецької, глобалізація системи масової комунікації пов'язана безперечно з технічною революцією, але ця революція не є єдиним чинником утворення глобальних масово комунікаційних систем. Прикладом може бути Україна, яка відстає від Заходу в утворенні глобально трансформованих систем комунікації. Причиною цьому є як економічне відставання, так і соціально-психологічна неготовність комунікаторів до утворення глобальної системи комунікації й активного входження в світові інформаційні системи. Народ має пережити «геостратегічний землетрус», щоб під впливом соціальних, економічних, технологічних, культурних, етнічних факторів шукати

навпомацки. А також, перебуваючи в імлі невідомості, вчитися, як керувати новим світом і не бути керованим ним [82, с. 44].

Відтак, державна інформаційна політика країни повинна реалізовуватися поетапно на основі використання організаційних, правових і економічних механізмів. Сьогодні вже не викликає сумнівів, що реалізація державної інформаційної політики триватиме достатньо довгий період, терміни якого пов'язані з певним рівнем розвитку української економіки. Швидкість цього розвитку визначає зростання потреб в інформації. На першому етапі реалізації державної інформаційної політики слід послідовно реформувати інформаційне виробництво в системі державної влади та управління в цілому, на другому – поступово перетворити наявні інформаційні ресурси у реальні матеріальні і духовні блага для населення країни. Як зазначає Г. Почепцов, інформаційна політика визначає закони функціонування інформаційної сфери. Коли ефективно працює система комунікацій суспільства, це сприяє вирощувати нову еліту та сприяє прозорій діяльності влади. Законом взаємодії влади і населення є адекватне функціонування комунікації між владою і населенням [164, с. 12].

Тривалість етапів також обумовлюється забезпеченням високого рівня інформаційної безпеки, що буде означати певні обмеження. Це пов'язано з тим, що науково-технічні досягнення завжди приносять із собою як переваги, так і недоліки. Стрімке поширення Інтернету, поряд із практично необмеженими можливостями інформаційного обміну і доступу до відкритих інформаційних ресурсів, призводить до зростання небезпеки розкрадання національних інформаційних ресурсів, неконтрольованого поширення порнографії та іншої інформації такого ж гатунку. Таким чином, на часі прийняття відповідних правових і організаційних заходів щодо забезпечення свободи інформаційного обміну при високому рівні інформаційної безпеки.

Мусимо визнати, що дотепер не знайдено прийняттого рішення щодо двох дуже важливих проблем. Перша проблема полягає в пошуку відповідних демократичному, громадянському суспільству рішень щодо державного і суспільного впливу на всю систему формування громадської думки, в тому числі і на Internet як на один з тих засобів масової інформації, що найбільше поширюється в світі, тобто це складова інформаційної політики – «система формування людської свідомості». При цьому необхідно враховувати, що наявний в Україні рівень монополізації ЗМІ та їх заангажованість, потребує, можливо, цілком нетрадиційних рішень.

В. Горбатенко пропонує принципово нову систему здійснення політичної комунікації, яка мала б впливати на функціональні ознаки самого суспільства. Основні параметри такої комунікації:

- циркуляція інформації між різними політичними системами та безперервність процесу обміну;
- надання ЗМІ можливості зворотного зв'язку для розширення участі населення у політичних процесах;
- розвиток політичної комунікації перебуває у безпосередній залежності від ступеня демократичності політичного режиму та політичної культури;
- ефективність політичної комунікації пов'язана з компетентністю та толерантністю суб'єктів передачі інформації;
- ціннісний вимір політичної комунікації [54, с. 192–193].

Розвиток інформаційної політики держави мав би передбачати, що інформація є визначальним фактором громадянського суспільства, відповідно рівень знань – це фактор соціальної деренціації, а не власність, а інфраструктурою інформаційного суспільства є новітня технологія. Інформаційний простір будь-якої держави відображає розвиток інформаційного суспільства.

На думку українського дослідника В. Нікітіна, все перетворення повністю залежні від історичних особливостей розвитку того чи іншого суспільства, його національних ментальних характеристик. Різні варіанти модернізації свідчать якраз про неможливість механічного відтворення досвіду у процесі вдосконалення економічного та політичного розвитку країни, яка має свою специфічні економіку, політичні інститути, традиції і систему цінностей. Звідси, для успішного розвитку вирішальну роль відіграють не зовнішні чинники, а внутрішній потенціал суспільства [142, с. 11].

Процеси інформатизації дозволили створити серйозні умови для переходу до інформаційного суспільства та інтеграції країн у світове співтовариство. Україні потрібно покласти багато зусиль для того, щоб увійти у світове співтовариство економічно та технологічно розвинених країн на правах повноцінного учасника світового розвитку та зі збереженням політичної незалежності, національної самобутності та культурної традиції. Для цього нам потрібно розвивати громадянське суспільство та правову державу. Інтеграція України у світове співтовариство сприятиме забезпеченню підвищення якості життя населення і політичну стабілізації у державі.

1.2. Методологічні аспекти дослідження взаємодії людини та інформації: суб'єкт-об'єктні взаємини

Початок ХХІ ст. ознаменувався серед інтелектуалів черговими пошуками нових масштабів, вичерпних відповідей, оригінальних, спрямованих у майбутнє, утопій. На разі маємо справу зі світоглядним процесом трансформації, що містить в собі намагання відійти від шаблонів ХХ ст., глибше й більш повно пізнати людину та запропонувати нові концепції аналізу етико-моральних і суспільно-політичних цінностей. Власне, ще передчасно, на нашу думку, робити висновки про весь спектр

таких пошуків, адже формування «обличчя» III тисячоліття лише розпочалося. Нині досліджуються й інтерпретуються численні проблеми, аналізуються теоретичні парадигми: світ системної теорії, ліберальної демократії, мультикультуралізм, теорії глобалізації тощо. Саме ці поняття та явища маркують новий часопростір епохи, що розпочалася наприкінці попереднього століття.

Ж. Бодріяр у книзі «Фатальні стратегії» пише, що перетнута межа, де неможливий ні регрес, ні зниження швидкості, ні гальмування. Страшно уявити, що після певного часового пункту історія перестала бути реальною. Вся сукупність роду людського, сама того не усвідомлюючи, зненацька опинилася б поза реальністю. Все, що відбувалося б відтоді, більше б не було правдивим, та ми б не змогли б його збагнути. Тепер наше завдання і наш обов'язок полягає в тому, щоб виявити цей пункт, і поки не сягнемо його, вперто продовжувати нинішню деструкцію [25, с. 134].

У XXI ст. світ постає як глобальна цілісність: глобалізація витворює нові форми суспільної організації, які витісняють нації і держави як традиційні форми та первинні політичні одиниці на периферію нового світового порядку; політика перестає бути «мистецтвом можливого» і перетворюється на практику раціонального, ідеологічного, світоглядного й економічного домінування більш сильних країн.

Попереднє століття залишило по собі спадщину у вигляді теоретично обґрунтованої цілісної, динамічної, взаємопов'язаної структури світу. Світові війни та глобальні катастрофи утвердили планетарний погляд на суспільство та довкілля. Головно йдеться про подолання кордонів за допомогою соціальної, економічної, політичної, культурної діяльності. При цьому очевидним є те, що глобалізація як ідея не дає адекватного розуміння сучасного стану життя й нерідко сприймається як політична фатальність. Планетарний характер сучасних економічних та політичних змін перевищує здатність національних структур та їх керівників

протистояти цим змінам, заохочуючи їх до інкорпорування в глобалізоване середовище.

Глобалізація – це складний і суперечливий процес будівництва світу шляхом створення глобальних інституціональних структур і глобальних культурних форм, які вироблені або перетворюються глобально доступними засобами. У науковий оббіг термін «глобалізація» було введено Р. Робертсоном, який вперше його застосував у 1983 році; глобалізація – історичний процес, протягом якого відбувається зміцнення контактів між різними частинами світу, що приводить до одноманітності в житті народів планети.

Про глобалізацію як суперечливий процес писав З. Бауман: «Глобалізація роз'єднує не менше, ніж об'єднує, вона роз'єднує об'єднуючи – розколи відбуваються з тих самих причин, що й зростання одноманітності світу. Паралельно до того процесу планетарного масштабу, який виник у бізнесі, торгівлі й потоках інформації, рухається процес «локалізації», закріплення простору. Те, що одним видається глобалізацією, для інших обертається локалізацією; для одних – це провісник нової свободи, для інших – несподіваний і жорстокий удар волі» [11, с. 64].

В ідеалі глобалізація має привести до створення вільного ринку, економічної уніфікації з більш-менш справедливим розподілом виробництва та споживання; демократичне об'єднання світу мало б представлятись на спільних інтересах людства, таких, як рівність, захист прав людини, верховенство права, плюралізм, мир і безпека. Інтеграція світових моральних норм мала б відбуватись на основі центральних гуманістичних цінностей, які нині необхідні в інтересах сталого розвитку людства; планетарне мислення, якого потребує глобалізація, має давати своєчасні й адекватні відповіді на глобальні виклики.

Проте глобальний поступ підвів людство до іншого бачення і нового рубежу. Обсяги інформації і кількість знань, що лавиноподібно

наростають, технічний прогрес, що дає можливість людині впливати на природу, поглиблення диспропорції між видобуванням, виробництвом і споживанням інших їх видів – все це збільшує відповідальність людини за наслідки своїх дій. Перетворення питання «людини» в одне із центральних питань світового розвитку є очевидною прикметою формування глобального суспільства, а планетарне поширення ліберальної демократії тільки посилює ці відчуття.

Сучасна політично-філософська думка проявляє особливий інтерес до вивчення проблеми людини і глобальності людини. Яка своєрідність людської істоти? Як в ній пов'язані природне і соціальне, індивідуальне і національне? На що націлені думки і дії людини? Чого вона бажає, у що вірить, на що сподівається? До усвідомлення цих та інших питань суспільного буття незмінно звертається кожне покоління людей, прагнучи виробити нові шляхи, цілісний підхід до досягнення світового розуміння. Геополітика все більше зосереджує увагу на позитивному вирішенні глобальних проблем людства; визначено коло стратегічних цілей, які підкріплюються політичними запобіжними засобами для більш швидкого й ефективного їх досягнення. Так сьогодні більшість націй світу намагаються відвернути небезпеки, що загрожує моральному та фізичному існуванню людства. Сприйняті загрози роду людському перетворюються на джерело популізму захисту від небезпеки, що уповноважує та легітимізує радикальні дії, включаючи воєнні інтервенції в іноземні держави [15, с. 317].

Важлива роль у цих питаннях мала б належати ООН та іншим міжнародним і регіональним організаціям. Проте очевидним є факт, що вони не в повній мірі в умовах глобалізації виконують свою роль. Сильні країни стали більш витривалими та відповідальними перед глобалізаційними викликами. Водночас малі країни зазнають згубного впливу на культуру та програють економічне змагання більш потужним

державам. Виникає думка, що малі слабкі держави – це саме те, чого потребує новий світопорядок.

На переконання З. Баумана, наднаціональні інститути діють за згодою глобального капіталу, чинять узгоджений тиск на ті держави, які не входять до їхнього складу, з метою систематичного знищення всього, що могло б зупинити вільний рух капіталу. Попередня умова одержання допомоги від міжнародних фінансових установ, на яку держави сумирно пристають, полягає, як вважає З. Бауман, в тому, щоб вони відчинили двері й позбулися самої гадки про самостійну економічну політику [11, с. 56]. Для того, щоб досягнути всю складність «відкритого світу», спершу потрібно з'ясувати, як політика чи боротьба за владу формують світопорядок, і яка роль в цьому процесі відводиться людині.

Власне, глобалізація не є породженням кінця ХХ – початку ХХІ ст. Країни Західної Європи, зокрема Португалія, Іспанія і Англія ще у XV–XVII ст. були одними з першовідкривачів морських торгових шляхів а, отже, нових континентів. За таких умов для політичних і підприємницьких кіл, місіонерів кожної з провідних на той час країн важливим було вишукування нових ринків сировини та ринків для експорту капіталу, поширення християнської доктрини в якості об'єднувальної ідеї для різних в економічному й у загальнокультурному відношеннях народів.

Т. Фрідман розглядає глобалізацію не лише як поширення капіталізму, ринків, торгівлі, а значно ширше, глибше та складніше явище, яке включає в себе нові форми спілкування та творення нового: «Сплощення світу творить глобальну платформу для різноманітних форм обміну роботою, знаннями і розвагами. Побоювання щодо руйнівного впливу глобалізації обґрунтовані і справді важливі, але ігнорувати здатність глобалізації давати людям нові можливості та збагачувати наші культури означає проґавити можливий позитивний вплив на свободу та різноманіття людства» [223, с. 486].

Глобалізаційні процеси, які сьогодні відбуваються, чітко проектується на цілісну та взаємопов'язану структуру світу. Теоретичне підґрунтя для розгляду витоків, характеру та можливих наслідків глобалізації для теперішнього світопорядку закладене в деяких філософських працях А. Ейнштейна, Тейяра де Шардена, М. Гайдеггера. Так, одна з найвідоміших філософських моделей А. Ейнштейна про загальну теорію відносності призвела до уявлення про так званий Великий Вибух (Big Bang), у результаті якого народився Всесвіт.

Тейяр де Шарден же вбачає в основі Всесвіту хаос як первинну субстанцію. В еволюційному процесі впорядкування діють конструктивні та деструктивні сили, але, врешті-решт, перемагають завжди конструктивні, адже свідомість розвивається, щоразу накладаючись на досвід попередніх поколінь. Внутрішнім двигуном такої еволюції Тейяр де Шарден вбачає іманентний дух у кожній частині Всесвіту та буття.

Натомість один з фундаторів екзистенціалізму М. Гайдеггер наполягає на історичному розумінні людини і світу. Буття людини і притаманна їй історичність посідають центральне місце у його концепції. За М. Гайдеггером, якщо суспільство і світ у цілому мають свою історію, то людина сама є історією. М. Гайдеггер проголосив техніку однією з епох історії буття, вирвавши людину із природного середовища: «Досі прихована істина буття не дається людям метафізики. Робоча худоба полишена захоплюватися запаморочливими досягненнями свого фабричного виробництва для того, щоб вона розтерзала сама себе, щоб вона себе знищила і провалилася в порожнечу Небуття» [42, с. 138].

Глобальність новітньої світомоделі таїть у собі реальну загрозу нівелювання людини як автономного завершального світу в собі. Важливою стає особистість як представник людського роду; людина, позбавлена своєї індивідуальності, перетворюється на об'єкт маніпулювання з боку безликих суспільних сил, перестає бути тотожною сама собі, все більше узалежнюючись від мінливих обставин буття.

Концепція «self-reliance» («довіра до себе»), розроблена Р. Емерсоном, передбачає, що суспільство і держава існують для особистості: «Суспільство – це акціонерна компанія, у якій власники акцій, щоб надійніше забезпечити шматок хліба кожному учаснику, погодилися пожертвувати для цього свободою та культурою – і власною, і тих, заради кого вони стараються» [73]. Індивідуалізм став філософією життя, а незалежна і самодостатня особистість стала сенсом культури та політичного життя північних американців.

На загал північноамериканська культура в умовах глобалізації постає, на поверховий погляд, в дещо парадоксальному ракурсі. Історично, від часу своєї появи на політичній карті світу, Сполучені Штати культивують ідею індивідуалізму, де, щонайменше за юридичними приписами та громадською думкою, інтереси окремої особи ставляться вище за інтереси держави. При цьому важко знайти іншу спільноту, в якій особистість у такій само, як в США, мірі була б призвичаєна зважати на суспільні інтереси та громадську думку.

У глобалізованому світі у порівнянні з іншими ресурсами набуває пріоритетного значення інформація. Інформаційний простір набув планетарного характеру, де основне місце посідає системне поєднання людина-техніка. Людина в цій співвідносності відіграє роль об'єкта формування, який зазнає впливу інформаційного середовища. Витворилася концепція нового суспільства, де інформація пронизує всі сфери життя, проводить революційні зміни соціальних структур, автоматизації, розвитку інфраструктури, впровадження нової технології та знань. Людина отримала багато свідчень про життя в світі, одночасно, віддаляючись від глибини реального життя.

Ситуація характеризується великою насиченістю суспільства інформацією, де без неї немислима діяльність не тільки якихось окремих елементів суспільства, а й окремої людини. Інформація стала мірою впорядкування, яка забезпечує на певний час сталість рухомої системи.

Глобалізаційний простір спонукає до більшої активності та мобільності, що полягає у створенні ідеальної та реальної безкінечності, яку достеменно не можна пояснити. Ідеально глобалізація дає можливість проникнути інформації у будь-які потрібні точки всесвіту, а реальний – це безкінечне технічне освоєння простору і часу, руху.

Сучасне суспільство породило нову універсальну людину, яка позірно демонструє зовнішню активність, проте її внутрішній світ залишається пасивним, вона функціонує як автомат. Така особистість не здатна вільно і всебічно розвиватись, адже зазнає все проникного впливу нав'язливої інформації, без якої вона не може брати участь в житті суспільства, випадає із загального контексту. Звідси – необхідно знайти розумний баланс між інформаційними технологіями, мас-медіа і цінностями гуманізму, оскільки в суспільстві все виразніше відчувається потреба переходу від «кількісного ідеалу» епохи масового споживання до розуміння «якості життя» як головної загальнолюдської цінності.

В добу комп'ютерів сформувалась синергетична картина світу, де провідне місце належить телебаченню, Інтернету, відео, транснаціональним корпораціям, єдиним грошовим одиницям. У цей період розпочинається перехід від антропоцентризму до універсалізму з культурним, політичним, релігійним та економічним екуменізмом. Освоєння хаосу перетворює його на середовище існування людини, а плюралізм та відкритість забезпечують владу над природою та людиною.

Людину оточує дійсність, яка не заохочує довіряти зовнішній реальності, породжує некласичне бачення світу; моделюється ірраціональна картина світу. Переважає ідея хаосу, випадковості, плинності реального світу, непідвладного впорядкованості. Формується ситуація розгубленої людини у таємничому і непізнаваному світі. Систематичне мислення та раціоналізм зводиться до окремих проблем рівня самостійного напрямку, проникнення у недоступне простому спостереженню.

Неоднозначність та хаос перетворили людину на людину можливостей, яка має пройти відбір та викристалізуватись в реальне життя. Людина має вроджену зацікавленість у впорядкованому та структурованому світі. Внутрішньо притаманна людству невизначеність робить людину вільною вибирати, але ця свобода розгортається у вигляді зусиль позбутися вибору. Ця нова свобода і приваблює, і лякає одночасно. Проте вона неминуха.

Власне, йдеться про людину як про віртуальний суб'єкт інформаційного чи постмодерністського суспільства, в якому кожен вирішує сам за себе, але ніхто не має можливості приймати рішення за інших. Як зазначає І. Дзюба, що «хоча глобалізація високо підносить прапор свободи, але реально сфера свободи людини звужується, як шагренева шкіра, під дією не завжди помітних, однак потужних маніпуляторів – економічних, політичних, мас-культурних, мас-медіальних та інших. Яке місце залишиться для особистості під пресингом глобальних чинників, на що вона спиратиметься? Чи не перетвориться вона просто на статистичну одиницю, позбавлену можливості бути творцем: у культурі, в господарстві, в інтелектуальній сфері?» [192, с. 7].

Отже, важливою умовою існування глобального та вільного світового суспільства є пошук балансу інтересів між, з одного боку, сильними і слабшими країнами, а, з іншого – між інтересами глобального суспільства й цінностями кожної окремої нації, особистості. Спроби ж в інший спосіб розв'язати зазначену діалектичну суперечність залишатимуться такими ж малоефективними, як і намагання її ігнорувати.

Незадовго до смерті М. Шелер у доповіді на тему «Людина за доби врівноважування» торкнувся визначних новітніх, на той час, просякнутих ірраціоналізмом, антиінтелектуалізмом та цілковитою зневагою до розуму напрямів і тенденцій: більшовизм, фашизм, молодіжний рух, психоаналіз, жага примітивної міфічної містики, а також «дивного потягу сьогодення до темної містики». Зокрема М. Шелер писав з цього приводу: «Всі ці речі

вказують на існування систематичного потягу сучасної людини до невдоволення пануванням отриманих з минулого облагороджень, зависоким інтелектуалізмом наших попередників і їхніми впродовж століть дотримуваними методами стримування. Це при тому, що сучасна людина сформована такими облагороджуваннями» [263, с. 45].

Маючи перед очима образ маятника, М. Шелер вказував, що даний рух-реакція, ідеологічна сторона котрого перевищила всі норми істини та правди, теж колись буде врівноважено, і ставив перед елітою завдання здійснити це врівноваження. Він вважав, що процес «одужання» націй і людства в цілому нерозривно пов'язаний з повним психологічним проникненням в стан людини, а також допускав виправдання антиінтелектуального віталістичного напрямку, хоч і вважав деякі моменти перебільшеннями.

Питання про те, чи насправді поворот модерної людини до удавано повнішого способу споглядання світу та романтично-іраціонального способу мислення є процесом «одужування» і чи є глобалізація епохою врівноважування залишається відкритим. Заклики до іраціоналізму, що тепер нерідко знаходять відгук в глобалізованому суспільстві, набувають такого ж спекулятивного забарвлення, як і занурення в інстинкти. Іраціоналізм охоплює як те, що підноситься над розумом і дозволяє людині зустрітися з трансцендентним, так і те, що легітимізує нерозсудливе та бездуховне. Попит на іраціоналізм має в собі приховану небезпеку, адже торкається самого способу світоспоглядання, з якого випливає антидемократичне світло уявлення, що базується на ухилянні від *ratio*. Ситуація, в якій життя ставиться понад розумом, цілком безпечна в історичних дослідженнях та в міфології, але в такій же мірі загрозлива в умовах інформаційного високотехнологічного суспільства. Застосування іраціональних світоглядних концепцій до держави та суспільства в таких областях модерного життя, як економіка та адміністрування, стимулює якраз перемогу раціональних структур. До того ж, існує внутрішній зв'язок

між інтуїтивним дослідженням життя та політичною реакцією. Як влучно застерігав Т. Манн, «за кожною духовною позицією криється політична» [258, с. 208].

Потяг людей, які повсякчас перебувають під шквалом інформації, до утопій є формою втечі з тісних об'ємів глобалізованої цивілізації XXI ст. Палке заперечення інформаційної цивілізації, заперечення сформованого шляхом *ratio* духу сьогодення потенційно можуть призвести до того, що за умови накопичення політичних, економічних та соціальних проблем стане легко відмовитися від віри в упорядковуючу силу розуму. Занурення в утопії, міфи, потяг до містичних переживань – все це видається ні чим іншим, як підсвідомим прагнення внутрішнього сенсу та глибини.

Науково-емпіричне розуміння світу не завжди є достатнім, воно є одним з можливих способів осягання речей. Феноменологія, а ще раніше бергсонівська «філософія життя» акцентували увагу на інтуїції. Для справжнього розуміння людських стосунків потрібною є аж ніяк не критична дистанція до об'єкту, а, найчастіше, позитивне комунікування. Брак безпосереднього спілкування між людьми в умовах домінування позавербальних способів передачі інформації має наслідком формування нового типу людини інформаційної епохи – людини-інтроверта, зануреного у власний світ і поверхово знайомого з духовними установками інших людей. З подоланням емпіризму та позитивізму духовні горизонти мали б розширитися, проте глобалізація, навпаки, тягне за собою кризу модерної культури.

Усталені, як здавалося у XX ст., суспільні цінності у XXI ст. почали хитатися; брак культурної та соціальної єдності породжує періодичні кризи: расові заворушення натуралізованої французької молоді у 2009 році, значні електоральні успіхи ультраправих, близьких до націонал-соціалізму, партій в Нідерландах та Угорщині у 2010 році тощо. Поняття «культурна криза» вже перестало бути модною дефініцією, вживаною публіцистами та культурологами, а набуло цілком виразних обрисів.

Культурна криза, спричинена денаціоналізацією та космополітизмом, постає як серйозна загроза загальному духовному буттю та буттю окремих націй.

Культурно-критичний песимізм став явним, але подолати кризову ситуацію стає тим важче, чим більш усвідомленою вона стає для свого втілення кожна культура потребує нормативних основ, які б убезпечили її від розчинення в загальній аморфній «світовій культурі». Як писав у середині 20-х років ХХ ст. згадуваний нами М. Шелер, «Ми живемо за такої доби, – вперше за тисячолітню історію людства, – коли людина сама для себе стала цілком проблематичною: вона вже не знає, що вона є, і одночасно знає, що вона про це не знає» [264, с. 29]. У ХХІ ст. ці висновки не лише не втратили своєї актуальності, а, навпаки, набули ще більшої.

Глобалізація на сьогодні стала необхідним явищем для всіх країн. Україна отримала можливість знайти своє місце в рамках постсучасного суспільства, основні параметри яких сформувались в розвинених країнах Заходу. «Політична модернізація є важливим показником спроможності політики сприймати зміни, інновації, гучно реагувати на виклик часу. Доля модернізації в кожному суспільстві залежить від можливостей та вміння соціуму інтерпретувати її цінності так, щоб вони з одного боку, зберегли предметну сутність та її зміст, а з іншого – не руйнували специфіку національної традиції та культури» [54, с. 8]. Реалії є такими, що Україна не є визначальним учасником світових глобальних процесів і не справляє вирішального впливу на їх регулювання. Для виправлення такої ситуації Україні потрібно недвозначно, а не на рівні «багатовекторності», визначатись зі своєю стратегією розвитку та щодо повноцінного входження до загальноєвропейських структур.

Глобалізація є важливою особливістю сучасного світового розвитку. Відносна цілісність і зразковий характер сучасних глобалізаційних процесів не можуть слугувати підставою для того, щоб ігнорувати

суперечливості й негативні наслідки розвитку нового часопростору: реальний та ідеальний стан речей суттєво відрізняються.

Інформація як пріоритетний ресурс глобалізованого світу поступово переорієнтовує суспільство, яке також впливає на якісний розвиток людини. Неоднозначність та хаос в інформаційній сфері перетворили людину на людину можливостей, яка має пройти відбір та викристалізуватись в реальне життя; людина, з одного боку, інкорпорується в новий світ, а з іншого – відстоює свою національну, духовну, світоглядну, внутрішню автентичність.

За доби глобалізації все більше проявляється реалізація провідної стратегії: зміцнення миру і людський розвиток через освіту та культуру, і комунікацію. Інформаційна політика кожної держави має враховувати орієнтації та традиції суспільства і зміну масової свідомості, впроваджувати нові мультимедійні засоби зв'язку в усі сфери державного управління. Основними принципами національної інформаційної політики вважаються гарантування права на інформацію, відкритість, вільний доступ до інформації в суспільстві, законність її отримання, використання та зберігання. Національний інформаційний простір регулює здійснення інформаційних процесів та встановлюються інформаційних відносин між суб'єктами та держави.

Концепція інформаційної політики визначає національну інформаційну політику як стратегію, напрями і завдання держави у сфері збирання, зберігання, використання і поширення інформації та інформаційних ресурсів у суспільстві [100].

Людина у суспільстві є об'єктом та суб'єктом інформаційної політики. Людина є суб'єктом обов'язків, без чого немислиме ніяке суспільство, та є об'єктом суспільних відносин та інформаційного впливу. Для людини характерна установка соціальна установка на адаптацію до існуючих умов. Без особистісно розвиненого суб'єкта інформаційної політики сучасна правова культура неможлива. Ідеалом інформаційної

політики є вільний суб'єкт, який сам мислить, сам оцінює, сам обирає напрям дій. Суб'єкт інформаційної політики в ідеалі мав би знаходити себе в єдності духовної і соціальної особистості, яка б формувала загальнонаціональні умови та пріоритети інформаційної політики.

I. Воронов відзначає суб'єкти і об'єкти як обов'язкові елементи політичних відносин, які перебувають у постійному взаємозв'язку та взаємозалежності, при цьому кожен із них має тільки йому властиві ознаки. Суб'єкт політики спроможний творити інформаційні процеси, брати участь у суспільному житті і творити своє життя самотійно, об'єкт політики – це об'єкт впливу та маніпулювання, він вимальовує потенційний простір для дій, в рамках якого діє суб'єкт [38, с. 37–38]. Людина як суб'єкт інформаційної політики найшвидше реагує на зміни в економіці, політиці та інших галузях суспільних відносин. Це дозволяє вносити корективи до правових норм та поліпшувати інформацію. Для людини природно знищувати те, що вона створила.

В інформаційному просторі зазнало змін навіть наше мислення. Припускається, що це відбувається тому, що раніше люди знали менше, тому що менше нагромаджували й узагальнювали достовірної інформації. Ще донедавна вважалося, що людина акумулює знання про світ, намагаючись досягнути якнайдетальніші знання про фізичний та соціальний світ, який існує об'єктивно так зберігає свою самототожність. Суспільство вважається абсолютно незалежним спостерігачем – суб'єктом пізнання фізичної дійсності.

Сьогодні піддано сумніву самототожність єдиного суб'єкта пізнання – людину – яка змінює свої історичні форми, поставлено під питання поступальність розвитку. Проте також спостерігаємо кризу радикалізації суб'єктивності, тобто непевність, що кожна людина є суб'єктом інформаційної політики і її окремим суб'єктом. Інформаційне суспільство не може призвести до повернення повної та цілісної особистості, а навпаки розпоршує. Проте М. Кастельс [248] покладається

на тип ідентичності (проектна ідентичність), яка стає основою формування особистості як суб'єкта інформаційного суспільства. Ідентичність, формується культурою, а соціальна роль суспільними інститутами. Така ідентичність може продукувати цінності суспільству та функціонально впливати на формування соціальної ролі.

За допомогою об'єктів і понять, друге є дзеркальним відображенням першого, маємо забезпечувати максимально точне відображення об'єктивної реальності. Відбувається поворот у одвічному протистоянні матеріалізму та ідеалізму.

«Принциповим означенням об'єкта є те, що він незалежно від своєї ментальної та матеріальної природи стає в опозицію до суб'єкта, що своєю чергою є необхідною умовою самого існування суб'єкт-об'єктного відношення» [218, с. 243].

Про «принципову координацію суб'єкта та об'єкта» у європейській філософії була, очевидно, вперше сформульована представником німецької класичної філософії І. Фіхте у вигляді специфічного закону свідомості, за яким без суб'єкта немає об'єкта, без об'єкта немає суб'єкта. Людина від початку включена до системи «суб'єкт – об'єкт» – це проблема взаємовідносин між людиною – суб'єктом і світоустроєм – об'єктом, проблема, яка була і залишається головним питанням усіх світоглядних систем. У системі «суб'єкт – об'єкт» людина може аналізуватися з двох точок зору. По-перше, людина може розглядатися як об'єкт, тобто як один з об'єктів у світі об'єктів.

Інформаційна політика в житті людини зумовлена великою кількістю конкретних обставин. Людина в цьому випадку виступає як творець та як споживач інформаційної політики, тобто і як творець об'єктивної реальності і споживач продукту. Необхідність перебудови усіх суспільних структур відповідно до вимог часу та до викликів цивілізації «третьої хвили».

Сучасне інформаційне довкілля створює нові перспективні умови для взаємодії людей, суспільств, країн. Глобальний широкомасштабний цивілізаційний процес випробовує нові методи застосування інформації і створює інформаційну цивілізацію. Нині цей витвір нового суспільства ототожнюють з суспільством знань. Чи справді це так і чи є інформація вже знанням? Ці питання потребують суттєвого осмислення та деяких відповідей на віртуальні процеси. Гра слів, підміні понять завжди насторожували і вводили в оману більшість, витворюючи масову культуру з підміною самого поняття культури.

Логіка і організація суспільного життя є залежними від загального медіатизованого вже простору. Сьогодні продукується єдине виробництво знань та інформації.

Сучасна людина живе у світі, де зростає мобільність, споживання, виробництво, де збільшується вразливість та прогресують технології. Проте людина залишається та ж сама, яка була і сотні років тому назад; Й. Рацінгер [170, с. 98–99] вважає, що насамперед потрібно розуміти, що процес цей поширюється лише на стосунки людини з матеріальним світом і як такий не веде до появи нової людини, ані до появи нового суспільства. По суті, людина залишається тією самою і у примітивних, і в технічно прогресивних умовах, і не стає досконалішою тільки тому, що навчилися керувати складними пристроями. У всіх людях людськість починається спочатку.

Сформована сучасною техногенною цивілізацією людина є деперсоналізованою. Порушення особистісної ідентифікації, психологічна примітивність є, таким чином, не просто наслідками, але ключовими умовами техногенного порядку існування, які повинні відтворюватися в масових масштабах як єдина умова відтворення техногенного суспільства.

Л. Скворцов відзначає, що у людини, яка має систематичний контакт з універсальним інформаційним середовищем, змінюються її тип ментальності. Носії інформації, які діють в інформаційному полі, сприяють

сприйняттю поданої інформації, продукують спосіб життя і певну спрямованість дій. Інформація тут не повинна співпадати з природничо-науковою істиною. У цьому значенні можна говорити про самодостатність інформації як феномену впливу. Критерій ефективності інформації розуміється як міра її впливу [190, с. 35].

Досвід провідних країн, які досягли величезних успіхів у науково-технічному прогресі, свідчить, що «держава може мати процвітаючу економіку та прогрес в соціально-культурному плані лише при взаємодії п'яти незалежних влад: законодавчої, виконавчої, судової, влади інформації та інтелекту, причому останні дві влади повинні пронизувати всі інші» [2]. Влада інформації означає свободу друку, гласність, удосталь загальнодоступних банків даних тощо, влада інтелекту реалізується жорстким відбором у керівні ланки всіх рівнів найбільш підготовлених, компетентних спеціалістів в усіх сферах: законодавчій, виконавчій, судовій та інформаційній.

Інформація, знання та інформаційно-комунікаційні технології – найбільш вдало характеризують природу інформаційного суспільства. Протягом останніх років сформувались нові поняття, процеси, взаємини, проблеми.

Необхідність розроблення концепції підготовки людини до життя в інформаційному суспільстві робить актуальним дослідження інформаційної культури суспільства.

Людина як творіння соціальне, учасник суспільно-історичного розвитку, творець матеріальної та духовної культури проходить соціалізацію, яка являє собою процес утвердження особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, характерних для даного суспільства. Вплив соціального середовища на індивіда є багат шаровим – до таких «шарів» або «пластів» відносяться: мегасередовище – величезний соціальний світ навколо нас, який дає могутні імпульси, що торкаються інтересів всього людства і визначають в

умовах глобалізації інформаційного простору духовну, соціально-психологічну атмосферу епохи; макросередовище – велике суспільство, країна, до якої ми належимо за народженням, місцем помешкання, вихованням; мікросередовище, тобто наше безпосереднє соціальне оточення у вигляді трьох основних груп: сім'ї, первинного колективу (навчального, трудового, армійського тощо), приятелів та друзів [30].

Простір, який нині оточує людину зазнав сильних змін – збільшення інформаційних потоків і знання про них – затягують в себе людину. Його можна характеризувати з двох сторін: суспільство, в якому живе людина сьогодні, – це інформаційне суспільство; у соціумі, яке базується лише на інформації, проживає тепер нова людина – людина інформації – продукт інформаційного суспільства. Інформація сучасного мас-медійного простору стала товаром. Модель людини інформації – це феномен творіння сьогоднішнього суспільства, яке породжене на безупинній лавині інформації. Основу існування самої людини визначає сама по собі біологічна інформація, яка закодована в генах – ДНК, РНК і пріонних білках. Отож, людина – це вже специфічна система інформації. Професор А. Єляков інфолюдину визначає на тривірневих засадах:

- перша – внутрішня причина, імператив, який спонукає до отримання інформації самим суб'єктом ззовні та зсередини, що проявляється в інформаційних потребах;

- друга – людина – це творіння, найкращою їжею для якої є інформація, це унікальний банк даних;

- третя – людина – це самокерована і саморегульована система, життєдіяльність якої неможлива без інформації.

А. Єляков також наголошує на трьох каналах отримання інформації: чуттєвий (пов'язаний із органами чуттів, від яких інформація поступає до кори головного мозку, де відбувається взаємодія), логічний (базується на мисленні, яке обробляє дані отримані сенсорним шляхом), структурний

(отримання інформації нетрадиційним шляхом: магія, мантика, містицизм) [72, с. 152].

До усвідомлення питань людського буття незмінно звертається кожне покоління людей, прагнучи виробити нові шляхи, цілісний підхід до осягнення людини. Відомий західний мислитель ХХ ст. Е. Кассіреп писав про три розуміння людини, які не стикуються між собою: релігійне, філософське і наукове. В релігії людина представлена як деяка недосконала подоба Бога, яка усвідомлює і переживає свою недосконалість, і тому здатна пробачити недоліки та гріхи інших людей. Вихідним пунктом філософського осягнення людини стає пізнавальне «Я», яке завдяки власній автономії, свободі та розумності, оволодіває світом в свідомості і практиці. Наука характеризує людину як вершину еволюції живих істот [91].

Філософія відмічає серйозні вади, притаманні науково-природничому розумінню людини:

а) як біологічна істота вона значно слабша у порівнянні з багатьма тваринами і, разом з тим, стала сильнішою за них;

б) немає природжених інстинктів, які забезпечують виживання, однак володіє здатністю гнучкої адаптації;

в) не народжується завершеною людською істотою, а змушена ставати нею в процесі культурного розвитку [148].

Створюючи науку і техніку людина не тільки осягає закони дійсності, але й перетворює їх. Багатоманітність, різнорідність, суперечливість людського одночасно стимулює і ускладнює усвідомлення його цілісної визначеності. Поняття «природа людини» звичайно фіксує зовнішню відмінність людини як живої істоти від решти живого, від інших живих істот. Природа людини дуже суперечлива. Зміни, що відбулися у суспільній свідомості та бутті в середині ХХ ст., спонукають стикатися у свідомості людини різні «ідеї людини», при цьому актуальною стає проблема людини – як проблема теоретична і практична.

Становлення творчої і гармонійно розвинутої особистості включає в себе як передумову засвоєння кожним індивідом досвіду попередніх поколінь і утворення як нових форм буття, так і самої людини.

Український філософ С. Кримський говорить, що з погляду розвитку людських якостей дуже важливою обставиною стало виникнення монадної особистості. «Воно позначається новим завданням: не зводити усі проблеми до колективного способу вирішення, а доповнювати його здатністю особистісної репрезентації своєї епохи, нації, культури. Оця здатність репрезентації своєї нації, своєї культури й епохи і створює монадну особистість. Не випадково в наш час спостерігається криза масових політичних партій. Більш того, навіть в ХХ ст. такі монадні особистості як М. Ганді, Мартін Лютер Кінг, А. Сахаров, В. Короленко, М. Грушевський відіграли більшу роль, ніж всі політичні партії разом узяті» [105, с. 5]. Важливість цього явища ще й в тому, що така особистість не протистоїть колективу. Монадна особистість – людина, здатна репрезентувати велику соціальну силу, а не себе саму. Кримський зазначає, що творіння особистості, то є створення мікрокосму, суб'єкта, відповідального перед собою за близькість до інших людей або навіть до однієї людини.

Томас Джефферсон був одним із тих, хто говорив про «дифузю інформації» як про силу своїх політичних переконань. Прискорене розповсюдження інформації газетами не тільки забезпечує підтримку прогресивним ідеям, а також і створило платформу, на якій люди можуть проявляти свої вроджені можливості раціонального мислення, а також реалізувати своє право – брати участь у суспільному житті. Спершу все так і було. Проте електронні ЗМІ надали більшу можливість, щоб люди заговорили. Печатне слово все ж таки потребує певного рівня освіти для розуміння, тоді коли радіо можна просто включити і слухати. Це стало початком того, що називають «несвідомим баченням» (У. Бенджамін), можливість для камери обійти стороною того цензора у нас в голові, який

вступає в дію, коли ми сприймаємо послання через абстракцію слів. Тобто це канал доступу в нашу особистість, де живуть наші несказані бажання та страхи [10, с. 145].

Уже не можливо досягти нічого творчого з допомогою інформації; єдиний результат безконтрольного потоку інформації – це збільшення ментального забруднення суспільства. Найбільш характерною особливістю такої великої кількості інформації є сама кількість.

Людина, оточена звідусіль інформацією, стає її жертвою. Телеглядач неспроможний відрізнити в атакуючій інформації реальність від маніпуляцій. Згідно зі статистикою, середній американець, який 1/3 свого життя проводить біля телевізора плюс 1/3 на роботі за комп'ютером – тобто у віртуальній реальності, плюс якусь частину часу виділяє на сон [57, с. 145]. Віртуальна реальність в умовах найновіших інформаційних технологій отримала нове народження. Вона, як магніт, притягує дорослих і дітей. Її об'єкти нематеріальні, штучні. Нерідко віртуальна реальність постає як об'єктивна, що стає причиною багатьох трагедій. Створена людиною реальність: непостійна, гнучка, а головне – піддається індивідуальній дії. В результаті в людини виникає відчуття всемогутності [73, с. 154–155]. Сьогодні здатність мислити вбивається на користь здатності бачити, чути, смакувати і дотикатися – така собі оргія відчуттів, яка лишає мало місця для інтелектуальності [97, с. 225].

Комп'ютерна та телекомунікаційна технологія часто звужують коло особистих живих контактів і роблять відносини між людьми відстороненими. Виникає ситуація, коли людина не може відрізнити оточуючу її реальність від того світу ефемерних цінностей та образів, що виникають завдяки вторгненню в життя ЗМІ та поп-культури.

У зв'язку з такою революцією, яка охопила всю планету, можемо говорити про людину як про біологічне творіння з одним лише інформаційним суперінтелектом, позбавлене емоцій і душі. Сучасна цивілізація сформувала людину як масового споживача, що проявляється у

стандартизації життя, у її однобічності, шаблон нових думок, будівель, одягу і зразків для наслідування. Постійне збільшення лавинних потоків робить тиск на психіку особистості, тому не спрацьовують механізми психологічного захисту і знижується поріг критичного сприйняття інформації.

Живучи в інформаційному суспільстві, людина апріорі є інформаційною людиною. М. Абрамов вивчає переродження класичного ному *faber* в ному *informaticus*, цей процес пов'язаний із широким розповсюдженням комп'ютерної техніки і нового способу роботи у віртуальному офісі. «Такий працівник, – пише він, – буквально розчинений в інформаційному просторі і повністю від нього залежить, тоді як роль соціального простору тут другорядна» [2]. Відбувається поступовий перехід від «вмілої людини» до «людини інформації». Цей фактор свідчить про те, що відбувається мінімізація соціальних зв'язків, відсторонення особистостей соціуму одне від одного, це може призвести до вершини цього процесу – роздроблення суспільства.

В умовах розвитку глобального інформаційного суспільства з'явився такий феномен, як кібернетика, яка регулює правила отримання, обробки, розповсюдження інформації. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на висловлювання фундатора кібернетичної науки Норберта Вінера: «Ми пливемо за течією, борючись з величезним потоком дезорганізованості, який, відповідно до другого закону термодинаміки, прагне все звести до теплової смерті, загальної рівноваги й одноманітності» [34]. Великий потік інформації породжує наступні проблеми: слабка структурованість інформації; поява паразитичної інформації; інформація, яка не відповідає реальним потребам; багаторазове дублювання інформації.

Інформаційна технологія породжує нові моральні проблеми в новій епосі. Одна з них може виникнути в разі, коли дані постійно й безслідно знищуються, інша – пов'язана з можливістю за допомогою комп'ютера втручатися в особисте життя. Але серед найважчих проблем окремо стоїть

проблема статусу самої інформації. Тут постає старе питання щодо правильного співвідношення між даними, інформацією, знанням і четвертою категорією, яка сьогодні ще слабо окреслена, – мудрістю. Проте інформаційна технологія надає цьому етичному баченню нової нагальності й до того ж поєднує його з іншою групою проблем, пов'язаних з власністю: інформація як товар. «Інформація» виробляється для продажу на ринковій площі.

Але виклик полягає не тільки у тому, що хаотична мораль в суспільстві конгруентна потоку дезорганізованості у фізичному світі або буття моральної реальності відбувається відповідно до другого закону термодинаміки. Мова йде про те, що в основі усіх, не тільки природних, але й соціально-історичних, культурних процесів лежить ентропійна складова. Цю думку своєрідно висловив ще Платон, запропонувавши модель ідеальної держави як негентропійний проект. Деградація форм державного буття від монархії до охлократії, за Платоном, і є безупинним процесом зростання ентропії, зупинити який може тільки ідеальна форма державного устрою [80, с. 47]. Наскільки ефективним міг бути платонівський рецепт – це вже інше питання.

Великий інформаційний потік формує в людини «інформаційний стиль мислення», його впливи на емоційну сферу, на нервову систему, фізіологію і біологію, залишаються в тіні [72, с. 158]. Ми живемо в час, що чує в собі неймовірну здібність творити, але не знає, що творити. Він панує над усіма речами, але не є паном самого себе. Він чується розгубленим у власному багатстві. Маючи більше засобів, більше знання, більше техніки, ніж раніше, виявляється, що сучасний світ прямує до найбільш нещасливих світів – просто пливе собі за течією [153, с. 134].

Глобалізація існує у всіх сферах суспільного життя. З усіма її протиріччями творить нову епоху «осьового часу», яка проявляє універсальний сенс історії. Карл Ясперс виділив у світовій історії окремий етап – «науково-технічну еру»: вона була підготовлена в кінці

Середньовіччя, у XVII ст. отримала своє духовне підґрунтя, у XVIII – розвиток, а у XX ст. зробила великий стрибок. І тепер знову формується, завдяки науково-технічній революції, «осьовий час», а не локальний, спільна історія для всіх культур. К. Ясперс виокремлює техніку як важливий елемент нашого часу, який впливає на світовий розвиток, на еволюцію, на світову історію.

Техніка як сукупність дій знаючої людини, як раціональна здібність робити і володіти, виникає в якості проміжного засобу для досягнення панування над природою, отримання корисних речей, ефектів та полегшення людського життя. Вирішальну роль у створенні сучасної техніки відіграв взаємозв'язок трьох факторів: природознавства, винахідницького пошуку та організації труда. «Смисл техніки полягає у звільненні від влади природи. Її призначення – звільнити людину як тваринну істоту від підкорення природі з її бідами, погрозами і путами. Тому принцип техніки полягає у цілеспрямованому маніпулюванні матеріалами і силами для реалізації призначення людини». К. Ясперс підкреслював, техніка перетворила існування сучасного людства у дію якогось механізму, а всю планету – в єдину фабрику. Несумісність людського буття з технікою проявляється насамперед у тому, що в ситуації яка склалась, дух людини зосереджуючись лише на спроможності навчатися та здійснювати корисні функції, відчуває неможливість знайти потрібну людям форму життя. Ця обставина викликає або стан внутрішнього розладу, постійних хвилювань, глибокої невдоволеності собою, або бажання уникнути такого стану, що реалізується у відмови від самого себе та в переході до простого вітального бездумного існування у теперішньому, тобто, у перетворенні в додаток машини.

«Осьова епоха» – це священна епоха світової історії, що в цілісності уявляється як послідовна зміна різних образів світу: або в бік постійного погіршення, або як кругообіг чи підйом. Вираження найважливішої тенденції світової історії, пов'язане з пріоритетом загально цивілізаційної

єдності, принципів солідарності, партнерства, світового конгресу, нав'язування західного способу життя всім народам. Відбувається поступовий перехід від антропоцентризму до універсалізму [243, с. 85].

Сучасне суспільство породило нову універсальну людину, яка створює вигляд зовнішньої активності, проте її внутрішній світ залишається пасивним, вона функціонує як автомат. Вона не здатна вільно і всебічно розвиватись, адже зазнає все проникного впливу нав'язливої інформації, без якої вона не може брати участь в житті суспільства та і просто стає несучасною, немодною. Тому необхідно знайти розумний баланс між інформаційними технологіями, мас-медіа і цінностями гуманізму, оскільки в суспільстві все виразніше відчувається потреба переходу від «кількісного ідеалу» епохи масового споживання до розуміння «якості життя» як головної загальнолюдської цінності.

Висновки до першого розділу

По-перше. В умовах глобалізованого інформаційного простору небувалого дотепер значення набуває інформаційна політика, що визначає, яку інформацію збирати, продукувати, організовувати, зберігати і розповсюджувати. Офіційна інформаційна політика державних інституцій також встановлює правила, в яких функціонують постачальники інформації та засоби масової інформації.

Ефективна реалізація інформаційної політики включає в себе наступні напрямки:

- забезпечення свободи доступу до інформації;
- правове врегулювання поведінки на ринку інформації;
- захист конфіденційності інформації та недоторканності приватного життя;
- захист прав інтелектуальної власності на інформаційну продукцію.

По-друге, теперішній час характеризується небувалим зростанням обсягу інформаційних потоків. Це стосується практично будь-якої сфери діяльності людини. Інформація представляє собою один з основних, вирішальних факторів, який визначає розвиток технології і ресурсів у цілому. У зв'язку з цим, дуже важливо розуміння не тільки взаємозв'язків розвитку індустрії інформації, комп'ютеризації, інформаційних технологій з процесом інформатизації, але й визначення рівня і ступеня впливу процесу інформатизації на сферу управління й інтелектуальну діяльність людини.

Революція в інформаційних системах заслуговує особливої уваги, оскільки є причиною і наслідком важливих організаційних перетворень. Нові організаційні парадигми включають в себе додаткові зміни у виробничій діяльності людини та у способах прийняття управлінських рішень. В сучасному менеджменті важливе місце у прийнятті оптимальних рішень належить володінню якомога більшою кількістю інформації, її ціни та швидкості оброблення. У багатьох галузях масового виробництва на великих вертикально інтегрованих, ієрархічно організованих виробництвах, як то комп'ютерна індустрія, традиційне планування поступається місцем більш гнучким формам організації як внутрішніх (управлінських), так і виробничих та збутових структур.

По-третє. Увага до проблем інформаційного суспільства обумовлене такими об'єктивними процесами:

- людство переживає інформаційний вибух. Зростання циркулюючої і зберігається в суспільстві інформації прийшов у протиріччя з індивідуальними можливостями людини по її засвоєнню;
- розвиток масово-комунікаційних процесів;
- проникнення інформаційних технологій у сфери соціального буття;
- дослідження в галузі природничих наук підтверджують роль інформації в процесах самоорганізації живої та неживої природи;

– актуалізація проблеми сталого розвитку, становлення інформаційної економіки, головною рушійною силою якої є інформаційний потенціал, інформаційні ресурси;

– проблема перспективи розвитку людства як цілості робить необхідною постановку питання про критерії прогресу в сучасних умовах.

По-четверте. Важливе місце у розумінні інформації та механізму інформаційних процесів у суспільстві та його інститутах займає поняття інформаційного середовища, яка є з одного боку, провідником, перетворювачем і поширювачем інформації, а з іншого – джерелом спонукальних причин діяльності людей. У процесі своєї діяльності людина активно взаємодіє з інформаційним середовищем, отримуючи з неї нові особистісні знання, генеруючи нові знання і представляючи їх у формі інформації, яку поміщає в інформаційне середовище. Будь-якому суб'єкту глобального світового устрою властиве певне інформаційне середовище, в яке він занурений. Це інформаційне середовище відображає рівень розвитку суб'єкта і визначає певні принципи інформаційної поведінки людей у спілкуванні одне з одним.

По-п'яте. Характерними рисами сучасного інформаційного суспільства є:

– зростання ролі інформації і знань у житті суспільства. Знання стає все більш важливим фактором виробництва, більш важливим, ніж земля, праця і капітал;

– створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задовольняє їхні потреби в інформаційних продуктах і послугах;

– збільшення частки інформаційних процесів, продуктів та послуг у валовому внутрішньому продукті країн.

Інформаційна революція і інформаційне століття, породжене нею, в даний час визначається безперервним процесом економічної, соціальної та політичної глобалізації.

На своєму фундаментальному рівні сучасне інформаційне суспільство повсякчас переживає важливі структурні зміни, що відбуваються в процесах виробництва та розподілу у світовій економіці, в освіті, культурі, приватному житті. Ці структурні зміни є відповіддю глобального виробничого процесу на, з одного боку, тиск з боку інформаційного середовища, та, з іншого боку, на необмежені можливості, які з'являються унаслідок більш широкого застосування та впровадження передових інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) в бізнес-процеси (наприклад, тестування, бек-офісні операції, маркетинг, розподіл).

У філософському вимірі за рахунок застосування інформаційних і комунікаційних технологій сучасна людина має можливість зменшити вплив простору, часу і відстані. Цей аспект глобалізації вимагає існування та розвитку передових інформаційних і комунікаційних інфраструктур, заснованих на мережу мереж телекомунікацій, радіомовлення, комп'ютерів та контент-провайдерів.

Отже, сучасне інформаційне суспільство впливає на всі соціальні, політичні та економічні структури і процеси, які виникають з означеної глобальної реструктуризації.

По-шосте. Виняткова роль інформації в сучасному науково-технічному прогресі призвела до розуміння інформації як ресурсу, настільки ж необхідного і важливого, як енергетичні, сировинні, фінансові та інші ресурси. Інформація стала предметом купівлі-продажу, тобто інформаційним продуктом, який нарівні з інформацією, що становить суспільне надбання, утворює інформаційний ресурс суспільства.

Інформація не може відчужуватися подібно матеріальної продукції. Її купівля-продаж має умовне значення. Вона не зникає в процесі споживання. Становлення та розвиток інформаційного сектора, рух

багатьох видів інформації як товару вплинуло на формування особливого ринку – ринку інформації.

Сьогодні поширення інформації у інформаційному секторі неможливо уявити без застосування нових інформаційних технологій, які перетворилися на самостійний і досить прибутковий вид бізнесу, який спрямований на задоволення різноманітних інформаційних потреб широкого кола користувачів.

По-сьоме. Завдяки стрімкому розвитку новітніх інформаційних технологій, сьогодні не тільки з'явився відкритий доступ до світового потоку політичної, фінансової, науково-технічної інформації, а й стала реальною можливість побудови глобального співтовариства в мережі Internet.

Прискорення переходу інформації на електронні носії робить інформаційні ресурси світу доступними для більш широкої аудиторії через Інтернет. Вільний обмін інформацією має вирішальне значення для наукових досліджень і розробок, багато з яких приносять відчутні економічні вигоди. Доступ до електронної мережі також підвищує ефективність розвитку світової спільноти, що складається з представників міжнародних агентств, співробітників неурядових організацій . Нарешті, існує безпосередній зв'язок між вільним потоком інформації і рухом в бік демократизації. Доступ до інформації впливає на політичні процеси демократизації як на глобальному рівні, так і всередині окремих країн.

По-восьме. Важливою в контексті аналізу впливу інформаційного суспільства на особистість є суб'єкт-суб'єкті стосунки між людиною та інформаційними потоками. Особистість як суб'єкт і як об'єкт інформаційної політики повинна орієнтуватися в правилах і механізмах функціонування інформаційного суспільства. Тільки за таких умов вона стає повноправним суб'єктом інформаційної політики. Об'єктивні чинники суб'єктивності особистості впливають на неї як позитивно (формуючи її

активність), так і негативно (насилено включаючи її в інформаційні процеси в умовах, коли вона є недостатньо підготовленою).

Участь особи в суспільному житті в умовах активного інформаційного пресингу може бути детермінована двома чинниками: по-перше, мотивацією, в якій визначальними домінантами є здібності і амбіції (домагання) особистості й, по-друге, наявністю соціальних умов, в яких ці здібності і амбіції можуть реалізуватися.

Р О З Д І Л 2

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ВИМІРУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

2.1. Типологія об'єктів і суб'єктів інформаційної політики

Інформаційна політика у реальному просторі завжди є сукупністю різноманітних дій і взаємодій конкретних суб'єктів та об'єктів; вона є прозорою і ефективною тоді, коли відомо, на кого чи на що вона спрямована і хто її здійснює. У загальносвітовому контексті інформаційна політика існує як певна сукупність видів діяльності органів державної влади з питань контролю, регулювання процесів у інформаційній сфері з метою одержання, зберігання, обробки, використання та поширення інформації. Кожна країна регулює процеси розподілу інформаційних ресурсів, визначає пріоритети, обумовлені національними інтересами, формує загальні принципи інформаційної діяльності. Головна ж функція держави щодо реалізації інформаційної політики полягає в цілеспрямованому нормативно-правовому урегулюванні відносин у національному інформаційному просторі, ухвалення відповідних законодавчих актів, реформування органів державної влади, які відповідають за реалізацію та формування інформаційної політики.

В нашій країні правове регулювання суб'єкт-об'єктних відносин в царині інформаційної політики здійснюється на підставі Конституції України, законів України «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про авторське право і суміжні права», «Про захист прав споживачів», «Про захист суспільної моралі», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади

та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про рекламу», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про захист економічної конкуренції, інші нормативно-правові акти України», а також норм міжнародного права.

Ключова функція інформаційного законодавства полягає в тому, що воно має полагоджувати суперечності між потребами різних членів суспільства, що можуть виникати з приводу інформації, забезпечувати вільний обмін інформацією з дотриманням окремих обмежень, передбачених чинним законодавством. Держава повинна активно відстоювати права особи та інших суб'єктів інформаційної політики як сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з інформацією та інформаційними технологіями; гарантувати вільний доступ до інформації інформаційних комунікацій. Інформаційна політика повинна базуватися на принципах інформаційної відкритості, прозорості в діяльності державних установ та інших юридичних осіб, забезпеченості інформаційної безпеки особистості, суспільства, держави.

На думку українського дослідника О.Сосніна, головними напрямками державної політики в інформаційній сфері України є: забезпечення інформаційного суверенітету країни; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів; впровадження новітніх технологій у цій сфері; наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступ до інформації; недопущення неправомірного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність ЗМІ; вжиття комплексних заходів щодо

захисту національного інформаційного простору та протидії його монополізації [196, с.12].

Інформаційна політика передбачає справляння впливу та вжиття заходів, спрямованих на формування інформаційного простору, його повсякчасного вдосконалення та протидії інформаційним загрозам. В.Попов вважає, що фундаментальний принцип реалізації державної інформаційної політики полягає в тому, що вона повинна задовольняти, захищати інтереси держави, влади, так само як держава реалізує і захищає інтереси громадянського суспільства, кожної особистості [157].

Задля реагування на нові виклики та загрози, забезпечення належного геополітичного статусу України у світовому співтоваристві органи державної влади повинні сприяти створенню єдиного інформаційного поля та адекватну картину того, на які суб'єкти та об'єкти відбувається спрямовування інформаційної політики; визначити їхню типологію. Під типологією розуміють вид наукової систематизації та класифікації суб'єктів та об'єктів інформаційної політики за їхніми спільними ознаками та сферою взаємодії.

Глобальний інформаційний простір є якісно новим середовищем для взаємодії об'єктів і суб'єктів інформаційної політики. На думку О.Сосніна, сучасні технології обробки, систематизації, збереження і передачі інформації дозволили всі процеси інформаційної єдності (поряд з економічною і екологічною єдністю) людства зробити настільки швидкоплинними, що обсяги інформації, якими може оперувати сучасна людина, стають практично безмежними. Транснаціональні інформаційно-телекомунікаційні системи «ліквідують» державні кордони і в цьому просторі починають діяти п'ять суб'єктів права на інформацію: створювачі, постачальники, передавачі, розподільники, користувачі, тому розвиток інформаційних технологій є важливішою державною функцією, а обов'язковою умовою забезпечення ефективного використання

накопичених суспільством інформаційних ресурсів – створення розвиненого і захищеного інформаційного середовища [197].

Об'єктом інформаційних відносин Закон України «Про інформацію» в редакції від 13.01. 2011 р. №2938-VI (стаття 4), визначає інформацію. Ним також є система формування і використання інформаційних ресурсів; інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура; науково-технічний і виробничий потенціал, необхідний для формування інформаційно-телекомунікаційного простору; ринок інформаційних і телекомунікаційних засобів, інформаційних продуктів і послуг; міжнародне співробітництво; системи забезпечення інформаційної безпеки; правова база інформаційних відносин.

Разом з тим, у контексті інформаційної політики її об'єктами також є особа чи соціальна група, організація, а також суспільні процеси і явища, на які спрямовують діяльність і вплив суб'єктів інформаційної політики. При цьому характер суб'єкт-об'єктних відносин в сучасному глобалізованому суспільстві детермінує співіснування обох цих елементів інформаційної політики в діалектичній єдності. Останнє спричинене, з одного боку, тим, що суб'єкт інформаційної політики діє не в стерильному ідеальному середовищі, а в цілком конкретних суспільно-політичних умовах конкретної держава, що здійснює інформаційну політику, та в реаліях глобального інформаційного простору. З іншого боку, суб'єкти інформаційної політики, зазнаючи впливу економічних, суспільних та культурних чинників, наражаючись на протидію інших суб'єктів, що мають власні специфічні інтереси, самі стають об'єктами інформаційної політики.

Як зазначає А.Манойло, об'єктом інформаційної політики є будь-який об'єкт соціальної та політичної сфери суспільства, щодо якої можливе застосування спрямованого інформаційно-психологічного, політичного, економічного чи іншого впливу, результатом якого буде модифікація його властивостей як інформаційної системи. Універсальною ознакою об'єкта

інформаційної політики, є будь-яка форма використання інформації в його функціонуванні[127, с. 193].

Таким чином, об'єктом інформаційної політики може бути будь-який складник інформаційно-психологічного простору, як то соціально-політичні системи і процеси; інформаційна інфраструктура масова й індивідуальна свідомість населення, інформаційні, а також психологічні ресурси. У свою чергу, психологічні ресурси – найбільш складний об'єкт інформаційної політики - можна типологізувати на п'ять структурних елементів:

по-перше, система цінностей суспільства;

по-друге, психологічна толерантність системи цінностей, що виявляється як стійкості людини як носія певної системи цінностей по відношенню до зовнішніх або внутрішніх впливів;

по-третє, індивідуальна і колективна (групова) свідомості людей;

по-четверте, опір (протидія) свідомості людини маніпулятивним впливам інформації;

по-п'яте, психічне здоров'я особистості; стійкість психічного здоров'я по відношенню до зовнішніх або внутрішніх деструктивних інформаційних впливів.

Концептуально об'єкти інформаційної політики можна формально поділити на дві головні категорії: 1) організації (юридичні особи); 2) населення (фізичні особи). Відповідно до першої належатимуть: а) органи влади і владні структури; б) неурядові громадські організації; в) релігійні та церковні організації; г) недержавний підприємницький сектор економіки і д) засоби масової інформації, в тому числі електронні. На тепер об'єктами інформаційної політики в Україні є понад півсотні загальнонаціональних і регіональних каналів телевізійного мовлення, понад 800 багатоканальних кабельних телемереж та понад 300 каналів радіомовлення, близько 28 тис. періодичних друкованих видань; загальна

кількість активних користувачів Інтернету в країні становить понад 10 млн, і цей показник має стійку тенденцію до зростання.

Населення як об'єкт інформаційної політики також не є знеособленою абстрактною категорією і представлено як окремими особистостями, так і різноманітними соціальними групами, які розрізняються за такими параметрами: вік, стать, рівень освіти, соціальний стан, економічна активність (зайняті чи безробітні), ступінь активності в політичних та громадських процесах, ступінь інформаційної активності (інформаційно активні чи, навпаки, інформаційно пасивні).

На відміну від А.Манойла, В.Попов пропонує більш просту й від того менш громіздку типологізацію об'єктів інформаційної політики: друковані засоби масової інформації (газети, журнали, книговидавання); електронні засоби масової інформації (телебачення, радіо, Інтернет); засоби зв'язку; інформаційне право; інформаційна безпека [157].

В будь-якому разі, незаперечним, на нашу думку, є те, що об'єктом інформаційного політики є об'єкт, щодо якого може бути здійснений інформаційно-політичний вплив чи будь-яка інша маніпуляція в результаті якої буде здійснена видозміна його властивостей як інформаційної системи. Інформаційний простір будь-якої держави розглядається як об'єкт впливу інформаційної політики; об'єкти інформаційної політики детермінують розуміння, осмислення, відчуття, оцінки суб'єктів через взаємний вплив одне на одного. Це дозволяє розкрити зміст політичної діяльності та способу мислення, вибору стратегій, які можуть загальмувати чи прискорити суспільно-інформаційний процес.

До об'єктів інформаційної політики також можна віднести систему соціально-політичних, міжнародних відносин інформаційного суспільства, інформаційну інфраструктуру, ринок інформаційних ресурсів, мас-медійні технології.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про інформацію» суб'єктами інформаційних відносин в Україні є фізичні та юридичні особи, об'єднання

громадян та суб'єкти владних повноважень. Вони виявляють себе у сфері інформаційної політики відповідно до своїх інтересів чи потреб, використовуючи певні політичні та технологічні засоби. І. Воронов зазначає, що у політиці діє багато різних суб'єктів, проте до основних можна віднести лише суб'єкти трьох типів: індивідуального (мікроавтора), групового (макроавтора), інституціонального (організаційного актора); науковець зазначає, що всі три типи внутрішньо структуровані. І. Воронов також систематизує суб'єкти інформаційної політики на соціальні (соціальні верстви) та інституціональні (держава, партії, політичні рухи та ін.), первинні (індивіди та суспільні групи) та вторинні (сили, що відображають політичну структуру громадянського суспільства) [38, с. 36-38]. У політичній науці існують також інші класифікації суб'єктів інформаційної політики, які, проте, відрізняються лише за критерієм, що його покладено в основу поділу.

На основі сучасних соціально-філософських теорій інформаційної та комунікаційної діяльності та теорії соціальної організації можна побудувати концептуальну модель взаємодії об'єктів і суб'єктів інформаційної політики в контексті механізмів вирішення проблем і прийняття рішень в процесі соціального розвитку. Особлива роль тут належить визначенню суб'єктом інформаційної політики цілей використання інформації, добору найбільш оптимальних методів та інструментів для її обробки. Все це слід розглядати в рамках загальної теорії соціальних систем, в яких має бути показано, як використовувати основні концептуальні моделі для синтезу складних чинників організаційної поведінки та прийняття рішень в умовах інформаційного простору.

Інформаційна політика стимулює певну взаємодію та можливості управління наявними в суспільстві інформаційними потоками і ресурсами з боку різних інституційних суб'єктів. В такому контексті інформація виступає як об'єкт маніпуляції і виконує технічну функцію поряд з іншими

засобами впливу, а інформаційна політика виконує управлінську функцію та здійснює контроль за інформаційними потоками.

Щоб інформація була направлена на певну цільову аудиторію та був отриманий потрібний ефект, важливим є контроль за розподілом потоку інформації. Відповідно інтереси суб'єктів інформаційної політики лежать за межами винятково інформаційного простору; досягаються політичні, комерційні та інші цілі. Інформаційні можливості для суб'єктів є допомогою чи перешкодою в залежності від випадку.

Інформаційна політика стимулює певну взаємодію та можливості управління наявними в суспільстві інформаційними потоками і ресурсами з боку різних інституційних суб'єктів. В такому контексті інформація виступає як об'єкт маніпуляції і виконує технічну функцію поряд з іншими засобами впливу, а інформаційна політика виконує управлінську функцію та здійснює контроль за інформаційними потоками.

Щоб інформація була направлена на певну цільову аудиторію та був отриманий потрібний ефект важливим є контроль за розподілом потоку інформації. Відповідно інтереси суб'єктів інформаційної політики лежать за межами тільки інформаційного простору, досягаються політичні, комерційні та інші цілі. Інформаційні можливості для суб'єктів є допомогою чи перешкодою в залежності від випадку.

Інформаційна політика будь-якої країни в умовах тотальної глобалізації повинна віддзеркалювати конкретні інтереси індивідумів чи спільноти, беручи до уваги, що ці інтереси не локалізовані в рамках державних кордонів країни, але перетинаються з інтересами та напрямками діяльності значної частина суб'єктів інформаційного простору по всьому світу.

У сучасному інформаційному суспільстві інформаційна політика повинна постійно синхронізуватися з позитивними тенденціями світового розвитку і привести до повного задоволення інформаційних потреб суспільства у всіх сферах діяльності, підвищення рівня життя громадян,

підвищення ефективності виробництва і споживання, заохочувати до соціально-політичної та економічної стабілізації.

Для ефективного функціонування державної інформаційної політики і гармонізації відносин між суб'єктами інформаційних відносин важливо забезпечити доступ кожного суб'єкта до інформації, рівні можливості щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, а також відкритість і прозорість діяльності суб'єктів владних повноважень. Під інформаційною політикою й мається на увазі спосіб поведінки з наявними інформаційними потоками і ресурсами з боку різних інституційних суб'єктів (наприклад, держави, чи органів місцевого самоврядування, або окремих організацій та установ, які мають власні інтереси при роботі з інформацією). Інформація виступає тут як об'єкт інформаційної політики й виконує, разом з іншими ресурсами діяльності: кадрами, матеріально-технічною базою, фінансами тощо, технічну функцію. Інформаційна політика в цьому, по суті менеджерському, контексті фактично зводиться до кількісного контролю за протіканням інформаційних потоків. В умовах же, коли інформаційна політика спрямовується на те, щоб певна інформація досягла наміченої цільової групи і забезпечила запланований ефект, об'єктом інформаційної політики стає вже сама цільова група, а інформація постає як інструмент впливу. У кожному разі інтереси суб'єктів інформаційної політики лежать за межами власне інформаційного простору. В епоху тотальної інформатизації відбувається не лише і не стільки багаторазове збільшення обсягу інформації, скільки з'являється новий тип суб'єктів інформаційної політики, що формує ціннісну і цільову структуру інформаційного простору.

Суб'єкт інформаційної політики орієнтований на певний тип діяльності (обробка, інтерпретація та використання інформації), а активне ставлення суб'єкта до інформації об'єктивно стимулює його до взаємодії з іншими суб'єктами інформаційного простору. Відтак, інформація та

цілеспрямоване активне ставлення розглядаюся як привід для комунікації між різними суб'єктами. Унаслідок того, що інформаційний простір не має географічних та інституційних обмежень, межі між публічним і приватним стираються, спостерігаються відцентрові процеси: з одного боку, індивідуалізація суб'єкта інформаційної політики супроводжується перенесенням правил приватного життя в публічне, але, з іншого, інформаційний простір накладає свій відбиток на приватну, зокрема поведінкову, сферу суб'єкта; замість безпосередніх і соціальних способів контролю на чільне місце висуваються компенсаторні методи. За великим рахунком, будь-який суб'єкт інформаційної політики несе, в тій мірі, в якій визнає і дотримується прийнятих на себе правових, етичних та професійних норм, відповідальність за інших учасників комунікації. Об'єктивно кожен суб'єкт інформаційного процесу неминуче розкривається як носій цілком певних цінностей і цілей. Звідси - поєднання інформаційно-технологічних, інформаційно-політичних і власне соціальних процесів і підходів в рамках глобального інформаційного простору спричиняється утворенням різноманіття інтересів, цінностей і способів комунікації.

Найбільш активними і найбільш вмотивованими учасниками комунікації в інформаційному просторі є ті суб'єкти інформаційної політики, які виробляють знання та інформаційні ресурси на основі пошуку та аналізу інформації. А. Манойло суб'єкти інформаційного простору поділяє на особистісні та групові. Віднесення розглянутих суб'єктів діяльності в інформаційному просторі до одного з цих видів іноді може бути досить умовним, оскільки в багатьох випадках велику корпорацію, яка здійснює масштабні інформаційні проекти можна розглядати як індивідуальний суб'єкт, тому що найчастіше інформаційна діяльність таких суб'єктів підпорядкована єдиній логіці і цілі. А. Манойло групову приналежність суб'єктів діяльності розглядає в рамках реалізації

інформаційної політики з позицій переважно суб'єкт-суб'єктних інформаційних взаємодій [127, с. 86].

Насправді можна створити досить розгалужену мережу суб'єктів інформаційної політики. Адже суб'єктами інформаційної політики є держава, міжнародні, громадські та державні організації, засоби масової комунікації, транснаціональні корпорації, віртуальні спільноти інформаційних мереж та інші учасники суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних стосунків. Проте передовсім суб'єктом інформаційної політики є людина.

Людина в системі складних взаємин, що складаються в інформаційному просторі, може бути як суб'єктом, так і об'єктом впливу. В системі взаємин «люди можуть за власним бажанням і в індивідуальному порядку чинити так, як у відповідності до закону повинні чинити у груповому порядку» [222]. Суб'єкти інформаційної політики здатні за допомогою інформації впливати на свідомість, психіку людей, їх поведінку і діяльність як в інтересах держави і громадянського суспільства, так і у власних інтересах. Держава повинна мати у своєму розпорядженні інструмент, що дозволяє достовірно оцінювати інформаційний капітал суспільства і на цій основі здійснювати, регулюючи та контролюючи функції в соціально-економічній сфері в цілому і в сфері інформаційної діяльності, зокрема.

Таким чином, типологізація об'єктів і суб'єктів інформаційної політики відіграє важливу роль у як метод наукового пізнання, спрямований на розбиття за концептуально обґрунтованими критеріями вказаних елементів на наділені певними властивостями, впорядковані та систематизовані групи.

Складний комплекс взаємодії та взаємозалежності в системі об'єкт-суб'єктних і суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин в інформаційному просторі також обумовлює необхідність вироблення та реалізації послідовної державної інформаційної політики, спрямованої, з одного

боку, на захист законних прав і свобод особи в царині інформації, а з іншого – забезпечення дотримання впорядкованих і законодавчо визначених правил і норм функціонування інших учасників інформаційних відносин.

2.2. Маніпулятивний вплив інформаційної політики на людину та політичні засоби його подолання

Світ на початку XXI ст. не просто змінюється. Його змінність перетворилася в константу історичного процесу. Тепер навіть у вимірах повсякденного людського життя зміни починають переважати над спадкоємністю та сталістю. Вперше в історії людства покоління ідей і покоління речей змінюються у часі швидше за покоління людей.

Але справа не тільки в цьому. По мірі наростання глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського прогресу. Його сутністю, основним виміром і, разом з тим, основним важелем стає розвиток особистості, власне людський розвиток.

В Україні зроблено суттєвий прорив у розвитку національної інформаційної сфери як особливої системи суспільних відносин. Насамперед маємо на увазі законодавче закріплення права особи на інформацію та вільне поширення її всередині країни та міжнародному інформаційному просторі, трансформації моделі взаємовідносин між органами державної влади та засобами масової інформації, створення систем і мереж інформації.

Стабільно розвиваються і структуруються сегменти українського інформаційного ринку як системи економічних, організаційних і правових відносин зі створення, продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг. До Державного реєстру телерадіоорганізацій внесено понад 1,6 тис. телерадіоорганізацій та

суб'єктів інформаційної діяльності, для потреб ефірного телерадіомовлення задіяно понад 2,6 тис. радіочастот для телевізійного мовлення та понад 1 тис. радіочастот для радіомовлення.

Усього у країні функціонують погад два десятки загальнонаціональних, декілька регіональних та понад 200 місцевих каналів телевізійного мовлення; понад 300 місцевих каналів радіомовлення; понад 700 багатоканальних кабельних телемереж. У сфері друкованих засобів масової інформації зареєстровано понад 30 тис. періодичних видань.

Переважна більшість друкованих засобів масової інформації загальнодержавної, значна їх кількість регіональної та місцевої сфери розповсюдження мають в Інтернеті електронні версії своїх видань. Телерадіоорганізації здійснюють трансляцію своїх програм також через Інтернет. Загальна кількість активних користувачів Інтернету в Україні становить близько 10 млн і має тенденцію до зростання. Як зазначає О. Маліс, таке зростання пояснюється тим, що Інтернет підвищує ступінь особистої свободи індивіда, радикально змінює характер відносин між керуючими й керованими. Розвиток мережі розширює «сферу суспільного» і зокрема сферу приступної увазі громадськості політики та політичної інформації, дозволяючи індивідові отримувати надзвичайно швидкий і до того ж такий, що практично не знає жодних обмежень і захищений від втручання будь-яких посередників доступ до різних джерел інформації [125, с. 10].

Наведена вище інформація свідчить, що українське суспільство нерозривно пов'язане з інформацією. На загал, мова йде про нову «інформаційну цивілізацію», де інформація справляє вплив майже на всі сфери суспільного життя і свідомості. Інформаційне суспільство, суспільство знань, суспільство нових технологій – яку б назву не отримувала сьогоднішня реальність в теоретичних розробках останнього десятиріччя, сутність лишається єдиною – «світ змінився». Інформаційна

епоха розпочалась не з комп'ютеризації, а з масової культури, основу якої створили аудіовізуальні засоби масової комунікації: кіно, телебачення, відео, реклами [97, с. 223]. Витворено нове суспільство споживання, що поєднує в собі культуру та індустрію. Економіка, технології, дискурси та уявлення щільно переплелися в цьому суспільстві, новизна котрих і лякає, і спокушає.

Суспільство опинилось в процесі невизначеності. Разом з розвитком суспільства радикально змінилися глибина знань, рівень культури соціуму в цілому. Інформаційний простір завжди взаємодіяв з людиною – і в старі, і в середньовічні часи. У наш вік значення інформації кожен раз збільшується, а, отже, збільшується і її вплив. Ситуація характеризується великою насиченістю суспільства інформацією, де без неї немислима діяльність не тільки якихось окремих елементів суспільства, а й окремої людини. Так, наприклад, деякі науковці фіксують таке явище, як «інформаційний вибух». Інформаційний вибух – лавиноподібне збільшення обсягів інформації, яке супроводжується інформаційним голодом. Парадоксальна ситуація: людина, отримуючи більше і більше інформації, відчуває її нестачу. Інформація на сучасному етапі розвитку набуває все вагомішого значення, стаючи запорукою як людської свободи, так і тим за допомогою чого вона орієнтується в сучасному житті, отримуючи її з різних джерел. Але кількість її стає настільки великою, що в світі, переповненому інформацією, людина є все менше поінформованою: виникає складність виділення з цілого потоку потрібної інформації. Факти свідчать: за останні три десятиліття було виготовлено більше інформації, ніж за попередні 5 000 років. Лише в одному щотижневому випуску газети «The New York Times» міститься більше інформації, ніж міг одержати у VI ст. середній мешканець Англії за все своє життя.

«Сировиною» техносфери є інформація: інформація, яка розглядається ізольовано, сама по собі не може здійснити корінні зміни в

нашому житті; інформація, яка впливає на діяльність людини, а через неї і на оточуючий світ, стає гігантською технічною, соціальною, економічною і культурною силою. Розумова діяльність людини знаходиться під впливом інформації, яке навіть ще не є знанням. Генеза техносфери перемагає на рівні світового визнання як система, що виробляє більше інформації кращого гатунку і швидко втілює у всі сфери суспільного життя. Очевидно, що ті, хто володіють інформацією – володіють світом. Боротьба за соціальне і фізичне виживання людини і людства уже в більшій мірі залежить від рівня і якості інформаційних технологій. Можна побачити, що за допомогою якісної техніки обробляється неякісна, неадекватна соціальним процесам інформація. Цей лавинний потік інформації, який збільшився в тридцять разів за останні п'ятдесят років, в океані якого змушені проводити життя сучасні покоління, ускладнює виховання. «Люди отримали багато свідчень про життя в світі, одночасно, віддаляючись від глибини реального життя. Розуміння найчастіше є наслідком рефлексії, самоаналізу, а не нагромадження чи навіть актуалізації фактів» [115, с. 21].

Автентичний розум не є породженням техніки та акумулювання фактів, а наслідком глибокого осмислення і аналізу знань. Так, український соціолог Л. Сохань пише: «У ХХІ столітті, за оцінкою експертів, головною ареною суперництва, а, отже, і небезпеки, стане інформаційний простір у планетарному масштабі. Мета боротьби в цьому просторі – зміна масової свідомості, уявлень та цінностей окремих людей та соціальних груп. Сучасна інформаційна техніка дає можливість руйнувати життєвий світ людей та їхні життєві пріоритети й цінності, занурювати індивідів та групи у віртуальну реальність, якщо вони не усвідомлюють небезпеки та не будують захисту від неї» [198].

Нерідко йдеться про такі можливі зміни людської свідомості шляхом інформаційного впливу:

- некритичне сприйняття реальності;
- неадекватне розуміння ситуації;

- байдуже ставлення до подій;
- формування наркоподібної залежності від отримання нових порцій інформаційного подразнення;
- порушення та розлади психоемоційних реакцій.

Характерно також, що в науці в контексті комунікативного трактування інформаційності з'явилося навіть поняття інформаційного колоніалізму. Початок реальній практиці інформаційно-культурної експансії поклала, на перший погляд цілком оптимістична, ідея необхідності вільного поширення інформації. Вона ще у 1944–1945 роках була предметом обговорення в уряді США, а невдовзі дістала підтримку і з боку ООН та ЮНЕСКО (в цих організаціях йшлося насамперед про вільне поширення інформаційних повідомлень з метою зміцнення миру). Проте досить швидко виявилось, що будь-яка інформація має світоглядне значення і, крім іншого, поширює стереотипи та цінності того чи іншого способу життя на простір інших етнорегіональних культур. Крім того, інформація виявилася високо вартісним товаром, і її виробники почали отримувати надприбутки, що також не залишилося непоміченим іншими країнами. Тож не дивно, що, наприклад, західноєвропейські країни дуже швидко почали вживати запобіжних законодавчих заходів проти інформаційно-культурного проникнення США і відстоювати необхідність захисту культурного суверенітету. Внаслідок цього ще у 1972 році на Генеральній Асамблеї ООН було прийнято рішення про контроль над вільним потоком інформації.

Значна частина суспільства щонайменше на побутовому рівні цікавиться технічними новаціями. Нині вже не людина володіє і править технікою, а техніка диктує людині сценарій життя. Технофобія як страх інтелектуальних кіл перед загрозою дегуманізації суспільства, його духовного зубожіння перед всемогучою технікою. Фетишизація техніки призводить до відчуження людини, до бездуховності. Технофоби радикально відкидають «ідеологію техніки», божевільного техніцизму. У

кінці XX ст. техносфера розвивається як амбівалентна: не тільки позитивно, а й, руйнуючи життя соціуму. Поряд з тим, на шляху розвитку національної інформаційної сфери постає низка проблем.

Для нормального та конкурентоздатного функціонування українського інформаційного виміру потрібно вирішити такі питання:

- удосконалити законодавство про інформацію;
- подолати недооцінку значення інформаційно-комунікаційного аспекту в процесі демократизації суспільства;
- відмовитися від намагання суб'єктів інформаційних відносин маніпулювати громадською думкою шляхом поширення недостовірної, неповної та упередженої інформації у засобах масової інформації;
- викоринити непрозорість відносин власності щодо засобів масової інформації;
- зжити випадки порушення професійних прав журналістів, втручання в редакційну політику з боку власників засобів масової інформації, адміністративний тиск працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування на журналістів, переслідування за критичні матеріали тощо;
- підвищити рівень державної підтримки виробництва і розповсюдження вітчизняної інформаційної продукції;
- подолати тенденції до концентрації власності і монополізації сегментів вітчизняного інформаційного ринку, зокрема телебачення і радіомовлення;
- вилучити з ринку інформаційних послуг інформаційну продукцію, що не відповідає вимогам законодавства, негативно впливає на систему суспільних цінностей та призводить до деградації суспільства;
- забезпечити належні правові, організаційні та фінансово-матеріальні основи для створення системи суспільного телерадіомовлення;
- домогтися інформаційної залежності України від зарубіжних інформаційних ресурсів;

- підвищити рівень використання української мови в аудіовізуальних (електронних) та друкованих засобах масової інформації, Інтернеті;

- прийняти системні державно-управлінські рішення, спрямовані на забезпечення захисту стратегічних національних інтересів на міжнародному рівні, зокрема щодо можливості контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави.

Щодо питання розвитку масових комунікацій та інформаційних технологій і їх вплив на суспільне буття найближчого майбутнього, то тут також виділяють два основних підходи до цієї проблеми. Перший – оптимістичний, пов'язаний з вірою в прогрес, поступальний розвиток людської цивілізації до більш організованого суспільства. Прихильниками цього підходу були західні футурологи, теоретики інформаційного суспільства: Т. Веблен, А. Берл, А. Фріш, Дж. Бернхейм, Дж. Гелбрейт, Д. Белл, З. Бжезінський, А. Тоффлер, А. Турен, Г. Канн. Другий, песимістичний, погляд на проблему майбутнього, який пов'язаний з проблемою тотальної кризи людської цивілізації у всіх сферах її життєдіяльності: економічній, політичній, культурній, релігійній, науковій. Цей підхід представлений у філософії занепаду О. Шпенглера, Т. Лессінга, Х. Ортеги-і-Гассета, К. Мангейма та ін.

Важливість двох підходів рівноцінна. Враховуючи той факт, що швидкими темпами розвивається ера глобального інформаційного суспільства, розуміння переваг і викликів інформаційного буму допомагатиме спрогнозувати майбутнє нових неоліберальних цінностей і їх вплив на формування цивілізації, а також роль в житті людини інформаційно-комунікативних потоків та техніки.

За цими характеристиками інформація та комунікації не просто втілюють найвищі досягнення інтелекту, але також є дієвим чинником

перетворення духовного простору особи та суспільства. Саме через них в способі життя та мислення відбуваються ґрунтовні зміни і суспільство набуває ознак інформаційного. Проте самі ці парадигми приховують у собі потенційно руйнівний вплив на особистість: втрата орієнтирів у просторі та часі, бездуховність, байдужість. На нашу думку, що це не тільки творить вакуум (нічим не заповнений), а й нівелює загальнолюдські цінності. З'ясувавши парадигму інформатизації, виокремлюємо деякі ознаки інформаційного суспільства:

- рівний доступ як до надійних, так і до недостовірних джерел інформації;
- зміна способу життя та системи цінностей;
- забезпечення високого рівня автоматизації суспільства;
- перетворення інформації в економічний ресурс – товар;
- сприяння обміну знаннями між країнами;
- зміна характеру споживання;
- створення нових форм організації життя та побуту в «електронних котеджах».

Власне, йдеться про інформаційні засоби, які виконують функцію посередників людського спілкування, тобто медіаторів, у сучасному суспільстві. Отож, «мас-медіа – це певна сукупність медіумів (окремії засіб передачі інформації), що об'єднує, як правило, телебачення, радіо, газети, журнали, кіно, книжки, записи на магнітних носіях чи цифрових компакт-дисках і т. п.», – таке визначення наводить Б. Потятиник у своїй праці «Медіа: ключі до розуміння» [160, с. 10]. Традиційно їх тлумачать як засоби передавання інформаційних потоків від людини до людини, від однієї групи, спільноти до іншої. Саме тому мас-медіа інформують і в сукупності внутрішньо формують нашу свідомість, тобто є своєрідними маніпуляторами. Саме за допомогою мас-медіа серед населення встановлюються певні ціннісні установки, світоглядні стереотипи та моделі поведінки, внаслідок чого отримуємо спільні смаки і форми

культурного споживання. Маніпулятивна взаємодія передбачає вплив на людину з метою досягнення своїх прихованих намірів і цілей. Сьогодні говоримо про економічні, адміністративні, політичні, побутові, мовні, рекламні маніпуляції як окремі види. В умовах глобального інформаційного суспільства ці види можна об'єднати під спільним знаменником інформаційно-комунікативний вид маніпуляції. Зважаючи на відповідні вимоги часу, вплив на людину здійснюються переважно через інформацію та мас-медіа.

В процесі функціонування засоби масової інформації здійснюють двобічний зв'язок між комунікатором та реципієнтом, відбувається своєрідне спілкування, причому не особисте, а за допомогою масових форм зв'язку. Зрозуміло, що діяльність ЗМІ має важливі суспільно-політичні наслідки, оскільки характер масової інформації, адресований аудиторії, визначає значною мірою її ставлення до дійсності. Тому ЗМІ не лише виконують інформативну функцію (хоча вона має бути основною), але пропагують ідеї, погляди, вчення, політичні програми і беруть, таким чином, участь у соціальному управлінні. Шляхом формування громадської думки, вироблення певних установок, вони спонукають людину до тих чи інших вчинків.

У процесі динамічної взаємодії та різноплановості й повторюваності цієї взаємодії людина втрачає можливість (та й потребу) бути безпосереднім свідком, учасником всіх зрушень. А оскільки парасихологічні здібності притаманні одиницям, то більшість індивідів отримують найнеобхідніші відомості для орієнтації у повсякденному житті зі ЗМІ. Різноманітні знання світоглядного й ідеологічного характеру цілком задовольняють «інформаційний голод».

Відтак, не доводиться дивуватися тому, що ЗМІ справляють вплив на суспільство, задають вектори його розвитку у той чи інший бік. Під впливом преси в суспільстві створюється колективна свідомість, коли певні якості індивідів взаємно позначаються одне на одному, а їх дії

зливаються в унісон, спрямовуються загальною течією ідей й пристрастей. Така духовна єдність індивідів породжується одночасністю їхніх переконань, що формуються пресою.

Демократичне суспільство, якщо воно хоче залишитися таким, змушене балансувати між двома (щонайменше) крайнощами: з одного боку, без свободи слова немає демократії, з іншого існує небезпека використання свободи слова для маніпулювання масовою свідомістю, що є досить актуальною темою для будь-якого суспільства, бо, перш за все, принижує його почуття гідності та вводить в оману.

О. Картунов зазначає, що основа маніпуляції – це експлуатація емоцій людини та визначає основні види маніпуляцій: міжособистісні, масові, політичні. Поняття «політичне маніпулювання» як приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей з метою примусити їх до дії або бездіяльності всупереч їх власним інтересам. Способи політичного маніпулювання: 1) пряма підтасовка фактів; 2) замовчування невігідної інформації; 3) упереджена інтерпретація фактів; 4) надання сфальсифікованої інформації; 5) навішування ярликів для компрометації політиків; 6) використання групових інтересів та ін. [90].

З точки зору соціальної науки, маніпулювання – це система засобів ідеологічного й соціально-політичного впливу з метою зміни мислення й поведінки людей всупереч їх інтересами. При цьому люди часто не усвідомлюють, що їх світогляд, потреби, інтереси та в цілому спосіб життя багато в чому залежать від тих, хто ними маніпулює. Аналізуючи це визначення, можемо виділити два основних види маніпуляції: ситуативна маніпуляцію свідомістю й поведінкою людей та планомірну маніпуляцію.

Ситуативна маніпуляція полягає в тому, що, використовуючи вже наявні в свідомості людей цінності, потреби, стереотипи, звички, маніпулятор змушує їх сприймати ту або іншу соціальну інформацію так, як йому вигідно, й спрямовує їхні соціально значущі дії у потрібне для себе річище. Широкі маси людей діють так, як це спланував маніпулятор:

голосують чи не голосують, мітингують, створюють хаос або, навпаки, дотримуються порядку й демонструють велику організованість.

Планомірна ж маніпуляція полягає в тому, що протягом багатьох років в свідомості людей формуються ті цінності, потреби, ідеї, стереотипи, звички, які й самі по собі сприяють підтримці стабільності вигідного маніпуляторіві політичного й економічного ладу й можуть бути використані в оперативній маніпуляції, якщо з'явиться така потреба.

Часто громадська думка піддається потужному тиску різноманітних засобів, які використовують, щоб відволікати свідомість людей від справжніх проблем, переключити їх увагу на другорядні питання, спонукати для вигідних для певних сил рішень та дій. Для цього суб'єкти політики використовують систему псевдотехнологій. В цьому випадку, на думку Клауса Байме, громадянське суспільство має значущість лише як відносно, оскільки воно не замикається на себе і фокусується на політичному процесі демократії; політична комунікація громадян держави має вилитися «у рішення законодавчих чи колегіальних органів» [98, с. 299]. Проте не усі рішення приймаються під тиском часу і підпорядковуються коду часу.

Характерною ознакою переходу суспільства від технологічної стадії розвитку до інформаційної є загальна медіатизація. Головні ЗМІ – радіо і телебачення – були ідеальним засобом впливу правлячої еліти. З плюралізацією засобів масової комунікації (здебільшого завдяки рекламі, ринковій індустрії) ЗМІ звільнились від пропагандистського етатизму.

Інтернет відрізняється від ЗМІ індустріального й технологічного суспільства однією важливою ознакою. Преса, радіо і телебачення – приклад односторонньої комунікації. Споживач сприймав, а телевежа розсилала повідомлення – замкнута система без діалогу, без обговорення, без критики, якщо не зважати на «листи глядачів», зміст яких контролювався. Мережа – засіб комунікації як мінімум у двох, а переважно і в декількох, напрямках. Діалогічність мислення, на думку С. Кара-Мурзи,

є способом захисту від маніпуляцій, адже маніпулятори намагаються перетворити нас на споживачів ідей, позбавивши нас відкритого діалогу. Діалог руйнує маніпуляцію. Людина має ставити собі багато запитань і давати на них безліч відповідей [89, с. 439]. Пошук альтернатив, руйнування створених ідеологічних міфів з допомогою пам'яті.

Повідомленням був сам засіб зв'язку, а тепер ним став ще й користувач. Відвідуючи мережу, користувач сам створює її зміст: межа між виробництвом і споживанням зникає. Звичайно, це можна розцінювати так, що гегемони суспільного простору – політики, пропагандисти, проповідники – більше не є серйозними гравцями на полі ЗМІ. Та на арену приходять нові монополісти мереж та серверів. Насправді глобалізація засобів масової інформації, що необхідна для розвитку нової економіки, відбувається дуже швидко.

В будь-якому, разі влада пов'язана з інформацією і спирається на неї. Виходячи з цього, якість інформації та її доступність справляє суттєвий вплив на характер системи володарювання. Найбільш відомий та простий засіб владного впливу й контролю над інформаційними процесами – цензура. Держава за допомогою спеціально призначених й відповідальних перед нею чиновників регулює зміст друкованих та інших інформаційних матеріалів. Результатом такого контролю нерідко є настільки значне втручання у діяльність засобів масової інформації, що вони втрачають чимало своїх функцій щодо відображення соціальної дійсності. З іншого боку, демократичне суспільство наділяє працівників засобів масової інформації великими правами, але останні несуть і велику відповідальність перед суспільством. Недопустимим є зловживання свободою слова.

Як вже згадувалося, людина сприймає навколишній світ через органи відчуттів, хоча ЗМІ мають справу лише із зором та слухом. Основні технічні можливості ЗМІ, що оперують цілими просторами: телебачення, преса й радіомовлення, Інтернет. Але навіть цей невеликий перелік може

забезпечити, за наявності грошей та бажання, досить сильний психологічний вплив, навіть пресинг.

Відповідно до концепції відомого канадського соціолога і культуролога М. Маклюена, ера мас-медіа і електронної інформації, радикально змінює як життя людини, так і її саму. Сучасні ЗМІ як складова частка масової культури скорочують на планеті простір і час, ліквідовують всі національні кордони, пов'язуючи в єдину мережу найвіддаленіші куточки. За допомогою мас-медіа інформація як «стерилізоване знання» поширюється серед різних категорій населення [122].

Наша реальність – це продукт мас-медіа. Велика аудиторія та ефективність впливу аудіовізуальних образів дають змогу ЗМІ створювати явища силою слова, нав'язуючи певне бачення світу. В суспільстві з нестійкими соціальними зв'язками, низьким рівнем зрілості соціальних груп і невизначеним характером соціальних змін потенціал матеріалів мас-медіа у конструюванні образу соціальної реальності ще більше зростає. «Ми бачимо реальність не такою, якою вона є насправді, а такою, як наші мови дозволяють нам її побачити. А наші мови – це наші ЗМІ. Наші ЗМІ – це наші метафори» [72, с. 153].

Мас-медіа стають одним з найактивніших і найефективніших засобів формування суспільних подій. В цих умовах поле символічного виробництва, де функціонують мас-медіа, є ареною боротьби різноманітних соціально-політичних, соціально-економічних угруповань за можливість доступу до масової аудиторії заради поширення та впровадження своїх уявлень про суспільне облаштування. В цьому сенсі соціальне значення мас-медійних матеріалів полягає у тому, що вони є елементом та умовою здійснення символічної боротьби за уявлень про соціальну реальність.

Інформація – це те, що може бути переведено в цифровий код і передано від джерела до отримувача з допомогою засобів зв'язку. Математик Норберт Вінер, коли пророкував другу індустріальну

революцію, яку здійснять «думаючі» машини, що подібно до людей накопичують досвід і аналізують уроки минулого. Тут головна ідея – зворотний зв'язок. Вінер розглядав зворотний зв'язок і розумну обробку інформації в ролі фундаментальної серцевини життя загалом. Ці ідеї привели до появи нової сфери наукових досліджень на зіткненні математики, лінгвістики, електроніки і філософії, відомої сьогодні як штучний інтелект. Отож, зі словом інформація відбувається зміна парадигми. Інформація все більше стає товаром. Той факт, що теорія інформації мала такий успіх і знайшла цілий перелік ефективних і прибуткових застосувань, показує проникнення цього поняття в різні сфери життя, чи то журналістика, суспільні об'єднання і т. д. [34].

Як висловився М. Маклюен, «посередник і є послання» (*the medium is the message*). Зміни інформаційного менеджменту і розвиток комунікативних технологій є головними причинами соціального і культурного прогресу. В. Бебик вважає, що існують певні обмеження об'єктивного та суб'єктивного характеру щодо політичного маніпулювання, які перешкоджають певному перетворенню вільного вибору громадян на формальний акт, запрограмований політтехнологами. До таких обмежень він передовсім зараховує ментальність і політичну культуру суспільства, які хоч не є досить застиглими, але і не такі динамічні, як цього вимагають маніпулятори. Відзначає також системи комунікацій, які навіть у тоталітарних режимах знаходились поза межами контролю влади: сім'я, родичі, знайомі, колеги, приятелі [12, с. 44–46].

Медійний простір ХХІ ст. реалізується на двох взаємозв'язаних процесах: інформатизації та глобалізації. І, як результат, з'являється таке поняття як «четверта влада». Нові засоби масової інформації дуже пов'язані між собою і тісно співпрацюють, передаючи дані. Так ЗМІ перетворюється в певну системну мережу. Вони, як правило, здобувають інформацію за допомогою мережі спеціальних пунктів та журналістів, що перебувають у державі або світі: інформація після того, як вона отримана,

певним чином обробляється (відбирається, відкидається «непотрібне»), потім коментується. І, як результат, постає у вигляді сюжетів, статей, повідомлень, що доносять до користувача ЗМІ. Все відбувається за формулою: накопичення – зберігання – передача. Захоплення влади засобами масової інформації – характерна особливість інформаційної епохи. «Переважно говорячи і показуючи з «місця подій», засоби масової інформації девальвують сам факт події і особистий план участі в ньому» [97, с. 217]. Оскільки журналіст повідомляє вже про подію, яка відбулась і у віддаленому місці, тим самим він відсторонює людину від події, полишаючи її осторонь, залишає відчуженою. Різна інформація формує мозаїчну реальність – це «калейдоскоп образів на віртуальному екрані», де найбільша частина вагомих для людини реалій подають інформаційні повідомлення. Ці події потребують хоч найменшої реакції з боку людини, незважаючи на те, де і коли відбулась ця подія.

Журналістика переносить нас у фантастичний світ. «Це стосується передовсім телебачення, яке репрезентує тривіальну культуру, нетривкі символи, до чого ще не пристосувалися ні конституції, ні закони» [132]. Інформаційна епоха викликала тотальну медіатизацію. Терор модних слів, загальмовано процес культури мислення. Німецькі вчені М. Кунцік і А. Зіпфель вважають, що журналістика – це професійна діяльність осіб, які у масових мас-медіа виконують функції збирання, перевірки, добору, опрацювання і розповсюдження інформації, коментарів, а також розважальної інформації.

Мас-медіа стали тою реальністю, в якій ми живемо. Оскільки соціально-політичну тканину нашого життя показують з наших-таки взаємин, то і мас-медіа надають тканині буття відтінку певного усвідомлення, «модної» стилістики, тобто впливають на організацію і режим перебігу людських взаємин. Вже і сам факт висвітлення подій у мас-медіа, інтерпретація у фокусі уваги – все це робить ЗМІ реальністю, на яку потрібно зважати.

У масовій свідомості розповсюджується уявлення про ЗМІ і як про «четверту владу», і як про «голос народу». Більш за все, і перше, і друге – це метафори, що вживаються в політичному дискурсі лише в окремих випадках. Між тим, ідентифікація ЗМІ з владою і з громадською думкою є звичайною і прийнятою для суспільної рефлексії. До неї апелюють ідеології, політичні лідери, журналісти, інші суб'єкти, які претендують на роль виразників настроїв, так вона сприймається і масовою свідомістю. А тут знаходимо цікаві факти, що майже 90 % міст – це так звані регіони «однієї газети». Люди за таких умов не мають вибору, конкуренція між ЗМІ зникає, політичний діалог біднішає, громадська думка стандартизується. «Серйозний розрив між минулим і сучасним – це загальне явище нашої епохи, і в ньому криється невиразна підозра, що приводить до характерного збентеження сучасного життя. Ми, сучасні люди, відчуваємо, що раптом залишилися самі на цій землі. Рештки традиційного духу звірилися. Взірці, норми чи стандарти нам непотрібні» [132]. Нетрадиційність та новизна – рушій теперішнього часу. Рівень інформаційної культури сучасної людини визначається багатьма критеріями: його вмінням формулювати свою потребу в інформації, знанням загальнодоступних джерел інформації і вмінням користуватися ними, вмінням ефективно шукати, оцінювати, використовувати інформацію і створювати якісно нову.

Засоби масової інформації – невеликі теле-, радіокомпанії, газети, журналами, величезні транснаціональні корпорації або структури, які представлені у сотнях країн світу. Так, наприклад Е. Тоффлер виокремлює серед них Fujisantei Communication Group, Berltesmann Group компанії Руперта Мердока, що розміщена на трьох континентах, а сьогодні в його власності знаходиться News Corporation – це одна з найбільших медіа-компаній; вона успішно веде свій бізнес у Румунії, Чехії, Угорщині, Польщі, Болгарії, Росії, швидко поширюється і на українському ринку. Медіавласність Роберта Максвела, Теда Тернера (чого, наприклад, варта

CNN із її інфраструктурою), італійця Сільвіо Берлусконі, власника телевізійних станцій, прибуток якого складає 60 % від прибутку всіх рекламних фірм Італії, поширив свою діяльність на Францію, Німеччину, Росію [213].

Можливості інформування у ЗМІ великі, а таких, які ми щойно згадали, – величезні. Також зауважимо, що з усієї інформації, що передають інформантства світу, 90 % розповсюджують чотири «кити»: Асошіейтед Прес, Юнайтед Прес Інтернешнл, Рейтер і Франс Прес. Отож, можемо говорити про монополію на світовому ринку медіа. Масова комунікація залежить від одиниць, що вдало експлуатує свідомість більшості. Професор М. Сенченко процес технологічного вторгнення, де домінуюче місце займає меншість, освятив «четвертою інформаційно-психологічною війною» [185, с. 5]. Ця війна має три театри бойових дій: геополітичний або фізичний, інформаційний чи психологічний, духовний чи цивілізаційний. Ця війна є невидимою і головне у ній цілі.

Останні президентські вибори в Україні стали не просто черговою політичною мильною оперою, а провалом самої методології сучасних мас-медіа. «Політтехнологи пропонують громадськості товар навколо проштовхування і реалізації якого штучно створюється ажіотаж», – такий принцип маніпуляції відзначає український вчений О. Бойко. Також він говорить про слабкість логічного елементу в політиці, відсутність раціональної критики, що відкривають широкі можливості для груп, які переслідують корисливі інтереси, тобто для здійснення політичних маніпуляцій. Тому в аналізі політики доводиться мати справу не зі справжньою, а зі сфабрикованою волею, яка фігурує як продукт, а не рушійна сила політичного процесу [165, с. 296–301]. Перетворення інформації на товар, інфляція слова, модерні засоби «окупації» свідомості через «нейролінгвістичне програмування» спричиняють руйнацію тих опор, що дозволяють сповідувати стабільні вартості у нестабільному світі. Мусимо шукати ефективні засоби для нейтралізації негативного впливу

комерціалізації інформації й медіатизації політики, що створюють необмежені можливості маніпулювання людською свідомістю. Руйнується світогляд особистості, а натомість отримуємо фрагментарність.

Для духовного конструктивного розвитку особистості потрібні цілісне уявлення про світ, про життя власного буття. Нині сенс людського існування вимірюється фальшивим щастям, де головним пріоритетом є якість життя з технікою. Більше заробляй, більше розважайся! Тут не можна не навести приклад антиутопічного твору О. Гакслі «Цей прекрасний новий світ» [232], в якому люди стали поневолені технологією, що зруйнувала їх мислення. Ненаситне бажання розваг, почуттів руйнувало їх зсередини. Люди втратили свою історію та незалежність, вони стали заручниками байдужості та егоїзму. Витворене тотальне суспільство розваг та реклами «з комерційними стимулами та ринковими міркуваннями». На маргінесах опинилось світоглядне спрямування на самовдосконалення, самореалізацію, а також віковічні цінності та ідеали. А головну роль у формуванні світоглядної особистості займають мас-медіа. Людей нищило те, що вони любили; люди прийшли до того, що любили своє поневолення та захоплювались технікою, яка руйнувала їх здатність мислити.

Так, Папа Іван Павло II закликав пам'ятати про істинне призначення журналістики, повернутися до правди лицем. Свідома праця над собою може лише дати бажаний результат, шлях внутрішнього життя веде до справедливості. «Пам'ять та ідентичність» – це книжка, яка містить роздуми Івана Павла II, це духовний заповіт наступним поколінням. Моральні імперативи та духовні заклики заради добра як найвищого блага, пошук істини, а не пусті слова, що втратили своє першоджерело та основу. Осмислення ситуації на порозі тисячоліть. Аналіз причин падінь і злетів людського духу дає змогу дати відповідь на виклики сьогодення [87, с. 7].

Загальновідомо, що в наш час ЗМІ справляють найбільш значний вплив на суспільну свідомість. Через здатність швидко і, майже, цілком

охоплювати найширші аудиторії ЗМІ можуть трансформувати традиційну систему духовного виробництва, і нині у розвинених суспільно-політичних системах панує теза, що ті, хто володіє ЗМІ, володіють громадською думкою. Відомий сократівський парадокс: чим менше інформації, тим більше знаємо. У засобах масової комунікації інформація завжди являє собою мову, акти мовлення, нехай це буде й у формі письмового тексту. Я промовляю, я фіксую вашу увагу на події, на персоні і, отже, я у цій дії. У цьому, на перший погляд, безневинному акті інформування масово є загальнозначущим «стверджую своє розуміння, своє бачення, свою волю до влади». Саме тому засоби масової інформації – це водночас засоби масового ствердження владних інтенцій, бажань, очікувань, вмінь. Мас-медіа сприймається як влада, яка має суспільну функцію формування, тобто створювати такі умови, таку спільну реальність життя, де б людина могла вільно розвиватися.

Американський культуролог Т. Еріксон в «Тиранії моменту» говорить про значний вплив медіа на сучасний світ, який неможливо перебільшити – він величезний. Прихід суспільства інформації є реальною культурною революцією – вона зробила ЗМІ першим ареопагом сучасного світу, де постійно й динамічно змінюються факти, ідеї, цінності. Через ЗМІ люди вступають в контакти з іншими людьми та подіями, формують свої думки про світ, у якому живуть, формують своє розуміння сенсу життя. Для багатьох сучасних людей досвід життя став, значною мірою, досвідом медіа [75]. Витворена ситуація дає змогу осмислити суспільне становище, яке не можна оцінити однозначно. Вплив медіа творить медійний досвід, який породжує процеси непорозуміння зі світом, віртуальне сприйняття життя та конфлікти. Нівелювання загальнолюдськими моральними засадами та втрата автентичності слів руйнує особистість зсередини.

Свобода є головною рушійною формою формування і функціонування світоглядних ЗМІ. Вона є необхідною річчю для прогресу суспільства. Д. Мільтон писав, що свобода країни залежить від свободи преси. Ще у

1644 році в «Аеропагітиці» він виступив проти цензури, за «вільний ринок ідей» та за «свободу як засіб пізнання істини». Цензуру Мільтон вважав образою не лише для автора, а й для громадян, які самі можуть віднайти істинну, виділити корисне. «Істина і розум не такого роду товари, на які може встановлюватись монополія і обмеження». Оскільки він вважав, що цензурована книга може говорити тільки для свого часу. Правді не потрібна цензура, правда є істина [134].

Тотальне питання є питання в пошуках відповіді. Питання – це спосіб, відповідь – це істина, істина є мета; світ, в якому є відповіді на всі питання, є досконалим, цілісним, утопією, що стала маніфестом. Платон стверджував, що ця утопія уже існує, і вона більш реальна, ніж нам здається, хоча, насправді, – це бідна імітація гіперреального світу ідей. Перш за все існують ідеї, вони недосяжні; тоді як речі, які ми досягаємо, – тільки погані копії.

Під цензурою розуміємо обмеження, які накладали на авторське волевиявлення. Д. Оруел у книзі «1984» звинуватив епоху тоталітаризму. Він зобразив владу, яка встановила загальний, всюди проникний контроль над засобами масової інформації. Це книжка була сильним засобом у боротьбі проти цензури і маніпулюванням людською свідомістю й через це була заборонена в Радянському Союзі. Д. Оруел влучно зауважив про двосторонні екрани, які використовувались як засіб пропаганди і як засіб шпіонажу. Письменник відзначає контроль за масовою інформацією через контроль за домінуючою мовою та символічними системами. Реалізація принципів «новомови» – навчитися контролювати свідомість людей. Офіційна мова, «новомова» – це лінгвістичний носій ідеології [232].

Тенденції розвитку сучасного медіапростору дають підставити констатувати певне обмеження інформації, так зване, промивання. Виокремлюють три рівні фільтрування інформації:

- особистісний (свідома самоцензура або неусвідомлені обмеження);
- медіаорганізаційний (задовольняє критерії цієї організації);

- позаредакційні чинники (домінуюча система етичних цінностей, офіційна цензура, законодавчі обмеження).

Плюралізм та різноманітність є основною ознакою сучасної парадигми та основною характеристикою культури інформації. Проте ця множинність та плюралізм внутрішньо суперечать один одному. В часи диктатури влада перекривала потік інформації з допомогою цензури, таким чином роблячи себе недоступним. Проте заповнюючи всі канали потоками хаотичної не зв'язаної між собою інформації, правляча еліта демократії – прекрасно організовані лобістські групи та впливові медіа-конгломерати – може ефективно досягти того ж результату. Якби не були факти, тут же з'являються факти, які заперечують попередні. І так далі. В результаті, все це повертається до звичайного бізнесу. Все це виглядає як демократія, проте це не більше ніж вистава для мас. В реальності це свідомо стратегія для підтримки контролю над суспільством. Зацікавленні владні групи зливають на нас інформацію, яка збиває з толку, для забезпечення секретності певного важливого знання.

Про те, що розвиток мас-медіа впливає на культуру куди більш значною мірою, ніж посилення ідеологічного пресингу, якому культурно автономний індивід спроможний у певній мірі протистояти, передбачалось художниками ще в ті часи, коли прикмети масово-комунікативної експансії лише починали з'являтися та множитися. Рафінована культурна рефлексія сприймала газетний текст, який набував популярності, як дещо чужорідне та несумісне з книжковим, як деяка його вульгарна подібність, непристосована до зв'язного опису та джерел та наслідків.

«Тепер, коли газети замінили історію, чи, точніше, ту традицію, яку можна назвати історичною пліткою, стало легше хоча б в одному відношенні – принаймні, зрозуміло, що ми не знаємо нічого крім кінця. Газети не просто повідомляють новини, вони повідомляють про все як про новини. Це дуже цікаво, як цікава остання сцена п'єси. А тим кому досить вистрілу чи поцілунку, простіше і легше приходити перед завісою. Але

якщо хочеться дізнатися хто що зробив і чому, цього замало», – так наголошував англійський письменник Г. Честертон [233].

Дух часу визначив думки. Адже парадигма – це набір уявлень і цінностей, які об'єднують людей в певне суспільство. Дослідник Маршалл Маклюен проголосив кінець «галактиці Гутенберга». Сьогоднішня людина живе, як пише Маклюен, не в «різних розмежованих світах», а «в плюралізмі світів і культур», де важливу роль відіграють засоби комунікації. Перш за все зміст повідомлення залежить від того, яким каналом було передано повідомлення – радіо, телебачення, газета чи Інтернет. В залежності від цього Маклюен ділить всі засоби масової комунікації на «гарячі» і «холодні». Гарячі засоби спілкування – це такі засоби, які залишають аудиторії мінімум можливостей для осмислення. Так, наприклад, за допомогою радіо нацистська пропаганда одурманила просвітлених німців за пару років. Холодні засоби спілкування – це звичайне мовлення, і телебачення (Інтернет), які потребують співучасті. Тому накази бажано передавати на радіо, а прохання – на телебаченню. Подібно до книги газета висвітлює речі зсередини, проте тільки не зсередини особистості, а зсередини суспільства. Специфіка газети показувати іншу сторону суспільства, тому для газети «справжня новина – погана новина». Кращою частиною видання Маклюен вважає рекламу. Реклама – це також новина. Єдиний недолік цієї новини, що це завжди хороші повідомлення. Для того, щоб зрівноважити ефект хороших новин, потрібно помістити погані. Власники засобів масової комунікації завжди намагаються задовольнити публіку і дати їй те, що вона хоче, адже сила в самих засобах комунікації, а не в змісті [122].

Б. Потятиник у статті «Старі та нові медіа: передача «четвертої влади» говорить про взаємодоповнюваність традиційних та новітніх медіа. Щоб переконатися в цьому, варто просто заглянути на сайт «New York Times», який, за твердженнями редакції, допоміг ще більше зміцнити позиції видання. В Україні користуються популярністю електронні версії

газет «День», «Дзеркало тижня», «Критика» та ін. Вдало використовують телекомпанія «1+1», Національна телерадіокомпанія України, численні FM радіо [161]. Проте є й інші, поготів не такі мирні приклади. В останній день жовтня 2001 року три найбільші телемережі США – NBC, ABC, CBS – подали позов у суд на корпорацію Sony. Телемережам не сподобався новий цифровий магнітофон цього виробника електроніки, який дозволяє автоматично уникати при записі реклами – телебачення. Записані в цифровому форматі телепрограми можна як завгодно поширювати в мережі.

Медіа-гіганти намагаються адаптувати нові технології до своїх потреб, а також гальмують розвиток загрозливих для їхніх прибутків технологічних тенденцій. Телебачення посідало центральне місце в системі медіа другої половини XX ст. Проте в першій половині XXI ст. йому на зміну прийдуть нові інтегровані медіа – перш за все мережа Інтернет. Кількість новин, які публікуються в Інтернеті у всьому світі, перевищує 1 000 000 повідомлень на добу. Величезні мережеві інтегратори новин обробляють цілодобово десятки тисяч новин. Традиційні інформаційно-пошукові системи потребують оновлення.

Ще в середині 60-х років XX ст. Г. Маркузе увів в науковий обіг поняття «одномірної людини» [259] як об'єкта і, власне, продукту застосування щодо себе маніпулятивного інструментарію масової інформації. Транслявання на особистість інформаційних потоків з цілком певними світоглядними установками об'єктивно таїть в собі зерна конфронтації між особистістю як об'єктом інформаційної політики та трансляторами такої інформації. Як справедливо зазначає канадський політолог Маршалл Маклюен, справа не лише у змісті інформації, котра спрямовується на людину, а й способах такого спрямування: «ЗМІ завдяки як друкарському верстату, так і комп'ютеру, плетуть змови з метою зміни одночасно і людини, і суспільства» [257].

Принципи таких маніпуляцій є достатньо простими, навіть якщо не так легко їх застосувати. Людина до певної міри функціонує в межах механічної схеми, коли кожне сприйняття особистістю інформації супроводжується активною діяльністю нервової системи та головного мозку, наслідком якої є те чи інше сприйняття й тлумачення отриманої інформації. В цьому контексті не можемо погодитися з Френсісом Балі, який дещо фаталістично, на нашу думку, наголошує на цілковитій безпорадності особистості перед впливом інформації: «Засоби масової інформації діють як наркотик чи анестезія. Вони можуть робити будь-що, будь-кому й у будь-який час» [244].

Насправді ефективність цілеспрямованого інформаційного впливу на особистість залежить не лише від зовнішньої привабливості чи майстерності подання інформації, а також від здатності людини визначати на основі різних критеріїв, у тому числі в порівнянні з попередніми аналогічними ситуаціями (власний досвід) власне ставлення до інформації. Чим більшим є власний досвід індивіда, тим більш адекватною буде його відповідь на «інформаційну атаку». Отже, в суб'єкт-об'єктних відносинах на рівні «людина – інформація» активну роль відіграють також система цінностей, норм і мотивації особистості, її когнітивний досвід.

Маніпулятивні властивості інформації можуть не тільки «працювати» на демократію, але також, за певних обставин, можуть становити небезпеку для демократії. Власне, йдеться про питання прозорості: з одного боку демократичне суспільство передбачає максимальну відкритість інформації для громадян, а з іншого слід з належною повагою ставитися до недоторканності приватного життя. Ризик маніпулятивного використання інформації закладений вже в тому, що фінансування засобів масової інформації залежить від приватного капіталу. Він, у свою чергу, може наполягати на тому, щоб змінити чи дозувати інформацію відповідно до власних інтересів. Як наслідок,

багатоманітність засобів масової інформації не завжди корелюється з плюралізмом думок і різноманітністю інформації.

Як зазначає А. Стельмашов, «використання технологій інформаційно-психологічного впливу для маніпулювання громадською думкою – поширене у світі явище. Засоби масової інформації призначені для сприйняття їх масами. Тому ще дуже давно були визначені межі складності матеріалів. Було сформульовано правило, згідно з яким повідомлення повинне мати рівень зрозумілості, який відповідає коефіцієнту інтелекту приблизно на 10 % нижче від середнього рівня середовища, на яке воно розраховане» [199].

За Є. Доценком, неспростовними ознаками застосування маніпуляцій в інформаційній сфері є такі: комунікація є несиметричною («трое проти одного», у комунікації бере участь тільки одна зі сторін) зі справжніми; відсутній або фільтрований чи обмежений зворотний зв'язок, що ускладнює вплив на зміст інформації, що поширюється; у комунікації відсутні формати підтвердження взаєморозуміння сторін, тобто відсутня формальна та технологічна можливість дійти згоди [66, с. 25].

У кожному разі для маніпуляторів (політиків, керівників різних рівнів, рекламодавців, ЗМІ) складно передбачити реакцію конкретної людини на ту чи іншу інформацію; набагато легше статистично вивчати реакцію окремих груп населення на будь-яку інформацію. Чим більш активним буде при подачі інформації апелювання до емоційної, чуттєвої сфери людини, а не до її раціональних здібностей, тим ефективнішим буде інформаційний вплив. Відомий бразильський філософ Пауло Фрейре, торкаючись етичної природи суб'єкт-об'єктної взаємодії людини й соціуму в умовах інформаційного глобалізованого суспільства зазначив: «Ми можемо вважати себе суб'єктами наших рішень, наших пошуків, нашої здатності до вибору, – тобто історичними суб'єктами, людьми, здатними трансформувати наш світ, – лише якщо ми етично підготовлені» [221, с. 43].

Ключовими елементами маніпулювання громадською думкою є крупні інформаційні агенції та рекламодавці. На загал маємо справу з певною олігополією з їх боку на глобальну інформацію. Саме ці дві зазначені вище інституції у більшій чи меншій мірі на власний розсуд визначають, якого штибу інформація має поширюватися, а яка інформація має бути замовчана чи подана однобоко, в інтересах замовника.

Існує безпосередня й опосередкована залежності між характером інформації, що поширюється владою чи певними політичними силами, фінансовими колами тощо й станом демократії. Держава традиційно намагається, і робить це досить успішно, інформаційне поле. Важливим при цьому є те, чи такі регуляторні впливи держави сприяють демократії й обороні прав людини, чи обмежують демократію і права людини.

В інтересах особи і суспільства, щоб втручання держави обмежувалося забезпеченням рівного доступу громадян до інформації, плюралізму й неупередженості інформації, гарантуванням свободи переконань тощо. Це тим більше виправдано, коли йдеться про Інтернет: з одного боку належить підвищувати, долаючи внутрішні бар'єри, значення дискусійних форумів, відкривати нові простору свободи, а іншого – протидіяти шкідливого контенту Інтернету, наприклад, дитячій порнографії.

Ступінь свободи й незаангажованості інформаційних агенція суттєво відрізняється в різних країнах залежно від загального стану демократії в них та ступеня зрілості громадянського суспільства. У країнах сталої демократії (США, більшість країн Європейського Союзу) рекламодавці, зазвичай, відіграють не менш помітну, ніж інформаційні агенції, роль. Більше того, саме реклама тут є одним з головних чинників впливу на трансформацію моральності. До того ж, рекламодавці можуть (і залюбки це практикують) побічно впливати на преси, саме вони часто є джерелом фінансування засобів масової інформації.

Українські реалії є дещо відмінними, що, на нашу думку, пояснюється незавершеністю процесу переходу від тоталітарного до демократичного стану суспільства.

Резонансна дискусія, що розгорнулася у 2010 році довкола судового позову телеканалу «Інтер» до телеканалів «5 канал» та TVi, в результаті котрого два останні були Національною радою з питань телебачення та радіомовлення позбавлені частини частот, засвідчила, що в Україні крупний бізнес, поєднаний з політикою, суттєво визначає інформаційну політику. Проте ті події засвідчили й інше: все більше людей усвідомлюють, що ними намагаються маніпулювати й діють всупереч очікуванням маніпулятора. Яскравою ілюстрацією такому прояву стала громадська кампанія «Стоп цензурі!» 2010 року.

Відтак, навіть добре опанувавши технологією маніпулювання інформацією, маніпулятор змушений застосувати її обережно, адже брутальна маніпуляція здатна формувати громадську думку в діаметрально протилежному до запланованого маніпулятором напрямі.

Весь цей комунікативний простір пов'язаний з інформацією; все життя ніби відбувається в одну мить. Аналіз дійсності зроблено на основі певних когнітивних структур й відповідно когнітивні структури є результатом інформації. Технологічні зміни – це обмін. Ніл Постмен називає це угодою Фауста [159]. Технологія дає і технологія забирає. Це означає, що на кожну нову запропоновану технологічну перевагу завжди є відповідні збитки. Шкідливість може перевищувати переваги. Або навпаки – перевага може бути досить вартісною.

Врешті-решт, все залежатиме від того, хто, яку і з якою метою інформацію буде поширювати і, відповідно, ким і наскільки критично вона сприйматиметься.

2.3. Інформаційне суспільство як ідеалізований варіант формування майбутнього

Розмірковуючи про глобалізацію та про часові пласти в історії, Райнгарт Козеллек писав: «Утопія майбутнього не піддається ані спостереженню, ані перевірці. Вона дана невловимою для досвіду. Утопія майбутнього в репертуарі творення фікції є чистим продуктом авторської уяви та свідомості. Наївна утопія майбутнього перетворюється в негативну утопію часу. Справжня історія є завжди чимось більшим і меншим, аніж наше бачення цієї історії або те, що ми можемо собі про неї уявити в майбутньому. Тому й існують утопії, і саме тому вони приречені помилятися. Вони втілюються в протилежному чи гіршому порядку» [100, с. 153–154].

У час радикальних соціальних та культурних змін, коли глобалізаційні процеси йдуть з великою швидкістю, зростають ризики і небезпеки, що є загрозою для людства. Такий стан потребує ґрунтовного аналізу тенденцій та очікуваних проявів індивідуального та суспільно-економічного життя. У періоди нестабільності й трансформацій виникає органічна потреба витвору сучасних «утопій» щодо формування нового суспільства. Останнє є важливою складовою політичної культури та політичного мислення. Сучасна цивілізація, охоплена глобалізацією, вступила в стадію постмодернізму, й ця стадія за всіма ознаками буде тривати довго. Ми живемо в самому початку її розвитку й відповідно основні ідеї та принципи, на початку стадії розвитку, мали б відзначати реальні процеси в майбутньому.

Для того, щоб обґрунтувати майбутнє і спроектувати нові особливості розвитку, потрібно дати оцінку тому, що передувало новочасному контексту розвитку. Попереднє ХХ ст. за жорстокістю перевершило всі попередні епохи. Століття руйнації і втрат, століття соціальних потрясінь, воєн, революцій, що насаджували свою ідеологію зі

зброєю та насиллям. Лібералізм, комунізм і фашизм – три домінуючі ідеології, що правили минулим століттям – «століттям сатани». Глобалізація та інформатизація – це образ цієї епохи. Для когось це є тим, що потрібно для щастя, інші ж вважають це причиною всіх бід. Якщо заява Ф. Фукуями про «кінець історії» [224] врешті-решт виявилася передчасною, то сьогодні все частіше лунають застереження про «кінець духовності».

Однією з відповідей на загрози глобалізму став антиглобалізм, що об'єднав під своїми знаменами як послідовних противників політики глобалізації, так і молодіжні рухи протесаного спрямування взагалі, як то Послідовники антиглобалізму об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій за рахунок суверенітету держав, що проявляється у вигляді торгових договорів та впливу міжнародних економічних організацій. Цей процес, на їхню думку, шкодить демократії, правам людини, навколишньому середовищу і особливо суспільствам країн, що розвиваються.

Іншою відповіддю є відродження інтересу до утопічних доктрин, котрі в сучасній політичній думці виконують щонайменше дві важливі функції. З одного боку, модерні утопії експліцитно критикують існуючий світопорядок з його недосконалою економікою, суспільними інститутами та «новою» мораллю. З іншого – пропонують альтернативні ідеали і, що важливо, шляхи до їх досягнення.

Життя будь-якої, як публічної, так і «пересічної» людини зовсім не є безпроблемним: не все вимріяне збувається й не все заплановане вдається зреалізувати. Відчуття дискомфорту від невизначеності сьогодення, посилені у кризові періоди невпевненістю у безхмарному «завтра», неготовність вжити запобіжних заходів, щоб упередити катастрофу, цілком прогнозовано спричиняються розгубленістю перед раптовими ударами долі. Власне, ці удари становлять загрозу не стільки своєю справжньою дошкульністю, скільки раптовістю, непередбачуваністю, власне тим, що

неприємно порушують звичний порядок речей. Насправді ж небезпеки нерідко є перебільшеними, а навіть і надуманими; небезпечними вони є лише у тій мірі, в якій людина виявляється до них невідповідною й нездатною до превентивних дій. Людина постіндустріальної (чи то інформаційної, постінформаційної) епохи, заколисана мріями про «стабільність» і світ «без пригод», безпечний і надійний, відучившись вибудовувати сміливі, навіть авантюрні, плани на віддалену перспективу, виявляється паралізованою страхом і невизначеністю.

«Утопія» Т. Манна стала своєрідною метрикою трансформації суспільства XVI ст. – епохи, за якої часові й позачасові стандарти поведінки, звичаї, власне – швидкість історичного часу зазнали потрясінь. Імпровізація і пошук нового досвіду зняли тавро гріховності з ризиків і помилок; ризикувати, помилятися й все ж рухатися далі, вперед, стало звичною для ментальності рисою тогочасної людини.

XXI ст. успадкувало від попереднього століття духовні цінності на периферії людської свідомості, а натомість дало поштовх до тотального руйнування старого, прощтовхування знеособлених ідей шовінізму та колективізму. Ідеологічне насильство породило відчай, відмову від віри в Бога, в його Провидіння. Але це також стало для багатьох причиною відмовою від віри в самих себе, недооцінки суті власного буття. Людина перестала бути предметом уваги, любові та піклування, вона втрачає власне «я», позбувається індивідуальності.

Ця епоха залишила по собі руїни, але і створила цивілізацію, яка швидко розвивається. Боротьба ідеологій була жорстокою і болючою, але ж перемогли кращі серед гірших. Інформаційна цивілізація успадкувала людей від епох, коли велика частина світу керувалася і перебувала під владою меншості, таких собі невеликих класів привілейованих людей, до нового періоду, коли егалітарні ідеали демократії ставали настільки значущими, що ніщо не могло встояти і не встояло проти їх океанічного припливу.

Платою за суттєві зміни в галузі економіки та виробництва, які почали працювати на благо людей, для піднесення матеріального рівня життя, за демократію стала руйнація традицій, довкілля та особистості, втрата ідентичності та занепад життєвої сили в урбанізації. На зміну глобальним ідеологічним війнам прийшла глобалізація технічно-універсального ґатунку, яка руйнує і знищує іншими методами, проте вже не стільки фізично, скільки духовно. Захоплення технологічним прогресом не повинно спричинятися вірою в те, що, ніби то, він спроможний духовно просвітити людину.

Надлишок агресивної інформації та товарів також сприяє пасивності, дезорієнтації та нерішучості окремо взятої особистості. Це нівелює особистість, робить її слабкою для протистояння тим процесам, що відбуваються. Глобалізована особистість перетворюється на пасивного споживача, який не здатний і не встигає сприймати й критично осмислювати отримане. Як наслідок – маніпуляція людською свідомістю. Відтак глобалізація руйнує людську особистість, котра стає заручником інформаційного простору, втрачаючи свою національну ідентичність, свою приналежність, свою культуру. Це при тому, що, як влучно висловився Ф. Хаєк, «наші моральні норми не породжені інстинктом і не є творінням розуму, а є самостійним феноменом – між інстинктом і розумом. ...Цей феномен відіграє вражаючу роль.., традиції моралі досконаліші за здатності розуму» [226, с. 22–23].

Австрійський письменник Р. Музиль (1880–1942 рр.) [138] одному зі своїх інтерв'ю у 1926 році зазначив: «Реальне пояснення реальних подій мене не цікавить. Пам'ять у мене погана. Крім того, факти завжди взаємозамінні. Мене цікавить духовно-типова, якщо завгодно, примарна сторона подій». В своєму незавершеному романі «Людина без властивостей» він порушив питання про головну проблему – можливість здійснення утопічної мрії про «інший стан» людини. У збережених рукописах, численних начерках окремих розділів заключної частини

роману, що становлять у цілому більше третини загального обсягу, постійно спливають міркування автора про майбутню кінцівку роману, і жоден варіант не обнадіює. У всякому разі, ті утопічні можливості, які зважуються в романі – і зважуються порою докладно, пристрасно, як названа вище утопія «іншого стану», – не витримують випробування реальним життям. «Що ж все-таки залишається наприкінці? – промовляє один з останніх записів. Те, що існує – сфера ідеалів і сфера реальності? Як це незадовільно! Невже немає кращої відповіді?».

Р. Музиль мріяв про іншу людину, не схожу на сучасну. Але ця людина бачилася йому зовсім вже не схожою на реальну; така радикальність припускала, звичайно, настільки ж радикальне у всьому заперечення людини «наявної». Р. Музиль хотів, заради чистоти експерименту мати справу з «людиною без властивостей», чий образ очищений від всіх нашарувань помилкового розвитку, від «родимих плям» століття, яке сформувало трафаретну особистість. Свій експеримент він розпочав з моралі. Саме тут, в області регуляції меж людських відносин, Р. Музиль, спокушений ніцшеанською софістикою імморалізму, виводить тип обивателів, які бездумно зваблюють себе вихолощеними постулатами «добра» і «моралі», не переймаючись усвідомленням того, що зло як моральна категорія не зникне хоч би тому, що нього як протилежності добра неможливий будь-який поступ.

XXI ст. лише розпочинається, тому намагання дати йому однозначне визначення є передчасним; лише маємо можливість припускати можливі обриси моделі подальшого розвитку. Так, частина філософів вважають, що не варто ще давати вичерпні характеристики цій епосі, для інших же її провідні тенденції не викликають сумнівів. Польська філософ Б. Скарга зауважує, що «чим далі ми заглядаємо у минуле, тим більше нас дивує те, що люди могли так чинити. Зате, які ми маємо труднощі, намагаючись визначити риси, притаманні нашому вікові, хоча ми живемо в нім і беремо

участь у його творенні. Нам ще бракує порівняльної шкали, бракує дистанції, а, отже, й можливості для роздумів» [189, с. 8].

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – це час своєрідного сплеску утопій. ХХ ст. змусило назавжди розпрощатися з багатьма ілюзіями, і серед них – з ілюзією простоти. Чи можна в принципі спрогнозувати прийдешнє, чи варто намагатися блокувати утопічну свідомість, соціальне значення котрою «прийнято вважати» негативним, а самі утопії мало не шкідливими? Ці та інші проблеми були винесені на шпальти наукових і популярних видань, стали предметом запальних дискусії в середовищі інтелектуалів і снобів. Зазвичай вважалося, що достатньо сприйняти утопічні приписи й настанови, як це неодмінно призведе до негативних наслідків, а то й до катастроф. На нашу думку, розробка утопії все ж не завжди є спробою втечі від дійсності, а нерідко *іншою* формою удосконалення сьогодення.

Останнім часом інформаційна цивілізація, на яку зовсім недавно покладалися великі надії, стала піддаватися критичному аналізу. Причин тому досить багато, зокрема загострення екологічної кризи, розширення числа країн, що мають чи перебувають на завершальній стадії розроблення зброї масового знищення, втрата багатьма людьми сенсу існування в суспільстві «масового споживання» тощо. Ментальний песимізм, відчуття глухого кута, «межі», до якої дійшла індустріальна цивілізація, що ставить головною метою розвиток техніки.

Якщо історія чогось і вчить, то це тому, що спадкоємність настільки ж могутня, як і зміна, оскільки людська природа незмінна. Це вказує не тільки на еволюцію та історію, але й на усвідомлення реальності й відповідальності, які несе кожна людська істота і яких ніколи не позбудеться, і, що найбільш важливо, не зможе відкинути.

В утопічних мріях минулого були витвори нового майбутнього, що не співвідноситься з реальним, переважали принципи регулярності та однаковості. Навіть мрії та ностальгія були злочином, оскільки створювали

інакшість. Утопія виявилась наступницею цивілізації. Новий світ майбутнього був то наповнений щастям, то стражданням. У місті Оруела в його «1984» у кожного був власний телевізор, але вимикати його було заборонено, і ніхто не знав, в який момент екран перетвориться на камеру спостереження... Тоталітарна влада встановила загальний, всюди проникний контроль над людьми. Д. Оруел слушно зауважив про двосторонні екрани, які використовувались як засіб пропаганди і як засіб шпіонажу. Письменник відзначає контроль за масовою інформацією через контроль за домінуючою мовою та символічними системами. Реалізація принципів «новомови» – навчитися контролювати свідомість людей. Офіційна мова, «новомова» – це лінгвістичний носій ідеології [232, с. 432]. "Новомова" була створена для звуження горизонту думки, що і досяглося зведення вибору слів до мінімуму.

Циклічність історії призводить на повторення революційних діянь та нових воєн. Сьогодні ці події визначаються через інформаційний простір, де відбуваються інформаційні війни та революційні зміни у технологічному розвитку суспільства. Що має бути дороговказом новому процесу розвитку? Як далі діяти і жити людині за умов перманентної дезорганізації усталених і звичних для індивіда приписів і норм? Таке психологічне налаштування частини членів суспільства, найперше тих, хто сповідує неоліберальні цінності – живильне середовище для появи нових утопій.

Розвиток нових, альтернативних перспектив, на думку Поля Рікера, є основою функціонування подальшого розвитку та створення нових утопій. Сама уява – через її участь в утопії – відіграє конститутивну роль і допомагає нам переосмислити природу нашого суспільного життя. В утопії задіяний механізм нейтралізації, що утворює уяву як вигадку. «Очевидною гіпотезою є та, що рівною мірою, можливо, ідеологія та утопія стають патологічними явищами в одному і тому самому моменті, в

тому сенсі, що патологічність ідеології полягає у приховуванні реального, а патологія утопії – у втечі від неї» [173, с. 25].

Після Другої світової війни глобальна трансформація капіталізму, розпал і припинення «холодної війни», деколонізація, а також соціальні рухи 1960-х і 1970-х років потрясли усталене розуміння як теорії, так і практики історичного процесу. Перед лицем цих серйозних потрясінь частина інтелектуалів відстоювали ідею «повернення утопії» як своєрідного запрошення повернутися у «визначене», а відтак зрозуміле, минуле, щоб відновити втрачені, як багатьом тоді здавалося, перспективи на прогнозоване майбутнє.

У ХХ ст. невід'ємним атрибутом повноправного громадянина західного світу була наявність у нього певної власності. ХХІ ст. не лише не усунуло нерівномірності житлових і матеріальних умов громадян, а, навпаки, поглибило її. Ліберальна економіка та абстрактні обіцянки свободи, раціонального прогресу і соціальної рівності на тепер не можуть правити за суспільний ідеал. Абстрактним ідеалом сучасності є досягнення загальної свободи людини шляхом модернізації процесів, що спрямовані на прискорене зростання масового виробництва, урбанізації і колоніальної експансії. Проте ці прагнення і ці процеси несуть із собою нові форми несвободи: нові й все більш витончені форми експлуатації, насильство та жорстокість [236, с. 10–11].

Глобалізація як загальносвітовий соціальний процес, в рамках якого відбувається взаємний обмін ідеями, інформацією, політичними, законодавчими та економічними стандартами, капіталами тощо є доконаним фактом. Е. Тоффлер, Г. Кіссінджер, З. Бжезінський, С. Хантінгтон, К. Боулдінг та інші теоретики глобалізму наголошують на об'єктивності й прогресивності глобалізації. Проте, як справедливо наголошує, посилаючись на Підсумкове комюніке Кельнської зустрічі лідерів «вісімки», що відбулася у червні 1999 року, В. Горбатенко, крім відомих переваг, котрі несе інтернаціоналізація економічної та науково-

технічної сфер, глобалізація підвищує ризик для окремих працівників та членів їх сімей і громад [52, с. 6–7].

Спробуємо спроектувати нову утопію через призму сьогоднішніх глобалізаційних та технологічних процесів. Індустріальна цивілізація, що ставила за головну мету розвиток техніки, витворила ментальний песимізм, відчуття глухого кута, «межі», до якої дійшла людина. Так, сьогоднішню утопію можна розглянути через призму універсальної комунікації, що прогнозує порозуміння та спілкування культур. Відповідно результат цієї співпраці руйнує всі кордони.

Збігнев Бжезінський майбутнє світу пов'язує з «американською мрією». Він розглядає глобальну роль США як світової держави, здатної стати запорукою стабільності в усьому світі у новому столітті. Світ нового порядку як одна з моделей утопізму, яка ґрунтується на співробітництві. «Глобалізація передбачає світову спільноту без кордонів для грошей і товарів. Однак, коли йдеться про людей, ні прихильники глобалізації, ні її супротивники не можуть сказати нічого певного. Разом з тим протягом кількох майбутніх десятиліть поєднання міграційного тиску, зумовленого нерівномірністю демографічних процесів і нерівномірним розподілом бідності у світі, та соціальних наслідків нерівномірного старіння населення різних країн здатне суттєво змінити політичне обличчя планети» [21, с. 144], – З. Бжезінський змальовує новий світ без кордонів, проте не для людей. В цьому випадку йдеться про гегемонію окремої держави завдяки технічним та інформаційним засобам комунікації, людина як знаряддя залишається осторонь. Витворена віртуальна реальність витворює новий устрій суспільства без кордонів, де вимальовується новий порядок речей, який має поставити кінець на всіх непорозуміннях, бідах і прикростях, що людина тягне за собою, владнавши все те, чого хотілося б уникнути; у світі все зазнає зрушень, стає мінливим і змінюється.

Віртуальна реальність в умовах найновіших інформаційних технологій отримала нове народження. Вона як магніт притягує дорослих і

дітей; її об'єкти нематеріальні, штучні. Нерідко віртуальна реальність постає як об'єктивна, що стає причиною багатьох трагедій. Створена людиною реальність: непостійна, гнучка, а головне – піддається індивідуальній дії. В результаті в людини виникає відчуття всемогутності. Сьогодні здатність мислити вбивається на користь здатності бачити, чути, смакувати і дотикатися – така собі оргія відчуттів, яка лишає мало місця для інтелектуальності.

Життя ніколи не було константою, тому рухається, за словами Р. Керк'єгора, це дає безмірну спроможність засвоювати розкольніцькі нововведення і обертати їх у якусь форму, щоб втілити новий стиль життя. Нині цей стиль у комунікації, яка здійснюється віртуально через певні технології. Комунікація не є реальністю, проте проектується в ідеальне майбутнє як елемент утопічності. Для суспільства віртуальність залишається іманентною, тому не зрозумілою. Як результат – людство в розгубленості, влада знову на вершині. Ідеальне майбутнє, яке пропонувалось, стає непорозумінням та оманною для багатьох. Запропонована утопія знову руйнує особистість і отримує протилежний результат. Отриману інформацію людина не аналізує, а, навпаки, інформація перебудовує людину. Розглядаючи проблему створення події як віртуальної реальності, Жан Бодрійяр у книзі «Про спокусу» писав: «Ми маємо сьогодні еру спокуси. Але вже не йдеться про ту прірву, яка манить, яка засмоктує і куди може впасти будь-хто з нас, не йдеться про смертельно небезпечну розвагу (мабуть, тому, що вже немає ані реальності, від якої ми могли б відвернутися, ані істини, яку могли б заборонити), не йдеться навіть про зваблення невинності та доброчесності (для цього в сучасному світі не вистачить ані моралі, ані розбещеності), а залишається тільки спокушати... задля самої спокуси? «Спокушайте мене». «Ви мені дозволите вас спокусити?» Спокушати – це те, що залишається, коли всі ставки взято назад. Це вже не насильство над смыслом, не його мовчазне винищення, а форма, яка залишається мові, коли більше немає

чого сказати. Це вже не карколомне падіння в безодню, а маленька втіха, якою обмінюються істоти, наділені даром мови, у знервованому соціальному спілкуванні. «Спокушайте мене». «Ви мені дозволите вас спокусити?» [245, с. 240].

Настання інформаційного суспільства і прорив у сфері інтерактивних ЗМІ символізує ще один великий крок, який Жан Бодрійяр назвав «гіперреальністю». У «Фатальних стратегіях» він, зокрема, писав: «Сьогодні не існує ніякої трансценденції, а тільки іманентна поверхня розгортання операцій, гладенька операційна поверхня комунікації. Фаустівська і прометеївська ера, ера виробництва і споживання поступилася місцем мінливій ері мереж, нарцистичній і багатоформній ері розгалужень, контактів, суміжностей, зворотного зв'язку, перехідних зон. Наслідуючи телевізію, весь навколишній світ і наше власне тіло утворюють лише контрольний екран» [246, с. 71].

За Ж. Бодрійяром, процес симуляції проходить ряд стадій розвитку, в результаті якого симулякр все більше автономізується від реальності і стає «чистим симулякром». Так, спочатку симулякр є тільки відображенням базової реальності. У наступній фазі він вже маскує і спотворює базову реальність. Потім маскує відсутність базової реальності. І, нарешті, він вже не має жодного відношення до реальності й є тільки своїм власним чистим симулякром. У такий спосіб постає специфічний особливий світ, світ моделей і симулякрів, що ніяк не співвідносяться з реальністю. Але цей світ, який Ж. Бодрійяр називає гіперреальністю, суспільні індивіди сприймають як більш реальний ніж первинна реальність природи. Буття соціальних структур детермінується саме симулякрами.

Симуляція може подобатись чи не подобатись, її можна піддавати критиці, як те робить сам Ж. Бодрійяр. Вона постійно завдає клопоту простим людям, що б'ються в марних зусиллях відсепарувати реальність від гіперреальності, постійно плутаючи симулякри з речами та речі з симулякрами. Тим паче, що реальність – це фізичний феномен, а

гіперреальність найчастіше – феномен метафізичний. Але, незважаючи на це, треба визнати, що в сучасному суспільстві маємо тотальну симуляцію всіх соціально-культурних явищ та комунікацій. Взагалі, у будь-якому суспільстві люди мають справи з реальністю тільки опосередковано, через обов'язкову ланку, якою є симулякр. Симулякр – це зображення без оригіналу, репрезентація чогось, що насправді не існує і творить проблемну картину світу Постмодерну.

Пошук нової парадигми розвитку суспільства є пошуком шляхів виходу із кризи цінностей. Постмодерні глобальні суспільства визначаються не лише через віртуальну реальність, а й через економічні відносини. Ці зміни пов'язуємо з трансформаціями в технологічній, економічній, соціальній та культурній сферах, що витворюють своєрідну модель постмодерного міста. Можемо спроектувати постмодерне місто як особливу модель урбанізації і способу виробництва. Такий погляд дає нові розуміння теперішнього і вчорашнього. В цьому суспільстві людина надає перевагу структурі, владній ієрархії та правилам соціальної взаємодії. Тобто як прилаштувати себе поміж речей. В такому випадку сутність передує істинні існування. Тобто людина відходить від свого справжнього призначення сутності. Також ринкові відносини супроводжуються революцією свідомості людини, що сприяє матеріалізації всіх форм життя та допомагає витворювати універсальні утопічні форми сприйняття світу, як інфотехнічну ідилію.

В новому суспільстві кожна людина веде боротьбу проти себе самої, тому що не може знати справжності свого існування в цьому житті і в іншому, чи про життя у вічному спокої. Людина – це суцільна невизначеність, яка дає можливість бути вільним, але ця свобода розгортається у вигляді великих зусиль позбутися вибору. На загал, що коли людина втрачає громадську цілісність, то постає потреба у витворенні нової утопії.

Людина вибирає фрагменти для забезпечення якоїсь однієї частини свого життя, забуваючи про іншу. Так, щоб урізноманітнити прагматичну концепцію людського світогляду, де важливим є матеріальне забезпечення, пропонуємо аспект динамічного розвитку внутрішнього світу людини. Маючи справу з такою невловимою реальністю, як наше життя, важливо не загубити її направленість та правильно дати визначення розмежуванням. В іншому випадку деталі можуть закрити цілісну картину і завадять усвідомити значення і цінність різних елементів розвитку особистості, зокрема, та суспільства загалом.

Обмеженнями та системністю у витворенні та трактуванні певного ідеального світу руйнується широкий спектр світогляду особистості, а натомість насаджується фрагментарність. Для духовного конструктивного розвитку особистості потрібні цілісне уявлення про світ, про життя власного буття. Нині сенс людського існування вимірюється фальшивим щастям, де головним пріоритетом є якість життя з технікою. Більше заробляй, більше розважайся! Тут видається доречним послатися на антиутопічний твір О. Гакслі «Цей прекрасний новий світ», в якому люди зазнали поневолення технологією, що зруйнувала їх мислення. Ненаситне бажання розваг, почуттів руйнувало їх зсередини. Люди втратили свою історію та незалежність, вони стали заручниками байдужості та егоїзму. Витворене тотальне суспільство розваг та реклами «з комерційними стимулами та ринковими міркуваннями». На маргінесах опинилось світоглядне спрямування на самовдосконалення, самореалізацію, а також віковічні цінності та ідеали. А головну роль у формуванні світоглядної особистості займають мас-медіа. Людей нищило те, що вони любили; люди прийшли до того, що любили своє поневолення та захоплювались технікою, яка руйнувала їх здатність мислити [232, с. 430].

Визначний сучасний грецький філософ і богослов Христос Яннарас у своїх «Варіаціях на тему пісні пісень» дав досить жорстку, але від того не менш правдиву характеристику сучасної цивілізації: «Цивілізація, що

декларує нерішучість, називає кодифіковану модель спостереження за зовнішніми явищами «наукою про об'єктивну реальність». ...Омана почуття полює на уподобання, заманює їх у пастку непохитних «переконань». Логіка уподобань безсило змахує крилами, відлучена від доказів на користь вибору самої себе, ненаситність у споживацькій «поінформованості», у розгулі вражень. Ідеологічні мобілізації, політичні уподобання, релігійні переконання, догми моралі, правила доброчесності, типологізація культур... Навіть професія нічого не обіцяє, окрім чистого обміну... Зрештою і своє власне життя ми починаємо вимірювати показниками виробництва і споживання. Життя звужується, замикається у самотності власника, в індивідуалістичній еквілібристиці прибутків та витрат. Мистецтво, релігія, кохання, свобода – усе стає товаром» [241, с. 99–101].

У своїй праці «Що таке поступ?» (1903 р.) Іван Франко, розмірковуючи про суспільний прогрес, поставив концептуальне запитання: «Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше? ...Люди йдуть наперед. То правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізніше мусять жалкувати. Іноді буває й так, що тратять майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ» [220, с. 302–304]. З приводу розв'язання І. Франком дилеми щодо того, що все ж є первинним у розвитку української нації – матеріальне чи духовне – М. Жулинський наголосив: «І. Франко вірив, що високий творчий дух спроможний запліднити націю пориванням до духовного поступу як необхідної передумови поступу суспільного, що саме національна культура повинна (і може!) стимулювати і пришвидшувати соціально-економічний, політичний, правовий розвиток держави. Саме тому національну ідею він осмислював і образно виражав як проблему духовного вибору людини та суспільства, моральної свободи...» [78, с. 31].

Своєю чергою, К. Ясперс оптимістично виокремлює техніку як важливий елемент нашого часу, який впливає на світову еволюцію та світову історію. Такий розвиток має призвести до політичного об'єднання людства в рамках єдиної планетарної цивілізації. Щоправда, філософ не дає відповідь на запитання про те, у який саме спосіб (насилено чи шляхом угоди) це відбудеться: «...В нашій короткій, що передувала сьогодні, історії сталися ніби спів допити, об'єднання людей для здійснення світової історії, духовне і технічне оснащення перед початком шляху. Ми тільки починаємо» [243, с. 199].

Тотальним питанням є питання про пошуки правильних відповідей на повсякчасні виклики. Суспільство, що має відповіді на всі запитання є досконалим, цілісним, утопією, що стала маніфестом. Платон стверджував, що ця утопія уже існує, і вона більш реальна, ніж нам здається, хоча, насправді, – це бідна імітація гіперреального світу ідей. Перш за все існують ідеї, вони недосяжні; тоді як речі, які ми досягаємо, – тільки погані копії. Утопія як культурний та політичний самообслуговувач суспільства. Теперішнє спрямовувалось в осяйне майбутнє, з великим героїчним минулим у межах віртуальної імперії, що є поза історією. У буденному житті існує відчуття обіцяного матеріального раю. Медійний простір заміщає реальність, і дійсність перетворюється на гігантський симулякр, що сягає своїм корінням міфічних глибин історії.

Для кращого розуміння теперішнього життя доцільно проаналізувати тип економічної та владної структури, яка стоїть в основі. В. Горбатенко вважає, що проблемам політичного прогнозування належать глобальні питання, що охоплюють великі регіони, людство та локальні проблеми в різноманітних сферах людської діяльності: «Важливими аспектами прогнозування є проектування у політичній сфері, розроблення політичних сценаріїв, проектів майбутнього політичного буття. При цьому важливе значення політичного прогнозування за допомогою інтуїції, знання

інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду» [165, с. 412].

Сьогодні, наприклад, не варто поєднувати суверенність держави з її територією, її комунікацією, внутрішніми мотивами. Витворюється нове розуміння світу без кордонів та світу без географії. Таке трактування нового устрою життя суспільства приводить до кризи старого розуміння поняття політики (як поліс). Причиною цьому стають деякі неузгодженості та пробіли у внутрішній історії держав. Тому, коли розглядати сучасну утопічність суспільства через глобалізацію, то для конкретної національної культури це може стати шкідливим та небезпечним процесом, у тому значенні, що нівелює, відтісняє національне на «периферію від магістральної лінії»... Але водночас, глобалізація – явище, якого ми уникнути не можемо. Замкнена у собі, заради того, щоб зберегти себе, культура, опиняється у дивакуватому становищі, і, врешті-решт, ніби придушється. Часто так буває з культурами, які з тих або інших причин були у важкому становищі.

Також важливим залишається аналіз таких категорій, що забезпечують гармонію людського існування, як любов, боротьба, спілкування.

Утопії зазвичай орієнтуються на те, що є відсутнім в існуючому суспільстві. Процес розпочинається з обґрунтування історичної дійсності, яку беруть за основу втрачених бажань, що трансформуються на втілення утопічних прагнень. Інколи такий процес спонукає до боротьби за ілюзорні і хибні реальності.

Людство, відповідно до потреб часу, потребує оновлення своїх світоглядних позицій. Сьогодні держава, яка ще не є в глобальному цивілізаційному процесі, готова відмовитись від власної міфотворчості, щоб бути демократичною нацією. Розвиток демократії викликає велику увагу у світі.

На думку О. Бабкіної, це спричинено наслідками впливу тенденцій економічного, управлінського життя країн капіталу та ринкових відносин. «Постіндустріальне суспільство вимагає мобільного та активного типу особистості. ...Предметом особливого зацікавлення стала технологія формування громадської думки, управління як процесом формування так і реалізації» [154, с. 92]. Формування громадської думки передбачає відповідь на всі поставлені запитання.

Сучасне суспільство породило нову цивілізовану людину, яка створює вигляд зовнішньої активності, проте її внутрішній світ залишається пасивним, вона функціонує як автомат. Вона не здатна вільно і всебічно розвиватись, адже зазнає все проникного впливу нав'язливої інформації, без якої вона не може брати участь в житті суспільства та і просто стає несучасною, немодною. Тому необхідно знайти розумний баланс між інформаційними технологіями, мас-медіа і цінностями гуманізму, оскільки в суспільстві все виразніше відчувається потреба переходу від «кількісного ідеалу» епохи масового споживання до розуміння «якості життя» як головної загальнолюдської цінності.

Одним з наслідків глобалізації з її необмеженим інформаційним полем й інтернаціоналізацією всіх сфер людського буття, є психологічне відчуття відчуженості й ізольованості. Характеризуючи витоки і прояви тоталітаризму, Ганна Арендт зауважувала, що «те, що ми називаємо ізольованістю в політичній сфері, у сфері міжлюдського спілкування називається самотністю. ...Бути знекоріненим – означає не мати місця у світі, визнаного й гарантованого іншими; бути непотрібним – означає не належати до світу взагалі. Знекорінення може бути попередньою умовою для стану непотрібності, так само як ізоляція може (але не повинна) бути попередньою умовою для самотності» [7, с. 528–529].

Ми, звісно, в жодній мірі не ставимо тут знак рівності між згубністю наслідків тоталітаризму й глобалізації, а лише загострюємо увагу на тому, що свідоме чи «об'єктивне» посягання на сферу внутрішніх відчуттів і

переживань індивіда, нівелювання сили традицій середовища, в котрому і під впливом котрого особа формувалася як носій родинних, національних, ментальних, світоглядних установок, неминуче призводить до «втечі» від такого світу й пошуку ідеального суспільства.

Пошуки «досконалих» суспільств в історичні періоди до ХХ ст., наприклад, «Держава» Платона, «Утопія» Т. Мора, «Нова Атлантида» Ф. Бекона, «Місто Сонця» Томазо Кампанелли, ідеальний кодекс законів Морелі, комуни Роберта Оуена, «Озираючись назад» Е. Беллами, «Новини нізвідки» В. Моріса та інших, в минулому столітті були доповнені «Ідеологією та утопією» К. Мангейма (1929 р.), романом Є. Замятіна «Ми» (1920 р.), О. Гакслі «О, цей новий чудовий світ» (1932 р.), Оруела «1984» (1949 р.), у середині та наприкінці ХХ ст. – екологічна утопія У. Легуїн «Екотопія» та її ж – «Позбавлення власності»; «Жінки в кінці часів» П'єрсі та інші.

Зокрема, згаданий вище твір Є. Замятіна, написаний у 1920 році, в якому автор претендує на універсальний рецепт реалізації утопічної ідеї взагалі, до певної міри, а саме в дослідженні психології підкорення особистості суспільному насиллю над нею, перегукується з романом А. Кестлера «Сліпуча темінь. Трагедія «сталевих людей» [96]. А. Кестлер на прикладі головного героя Рубашова показав, як підкорення волі й пригнічення прагнення до збереження власного «Я» призводить до цілковитої втрати індивідом будь-якої перспективи в самореалізації.

Натомість антиутопісти переносять у майбутнє песимістичні уявлення про соціальний прогрес. Антиутопія рішуче відкидає будь-які спроби штучно сконструювати справедливий суспільний лад. Такими є сатиричні твори Дж. Свіфта, Вольтера, М. Щедрина, Г. Честертона. У ХХ ст. антиутопія відродилася у творах: Є. Замятіна «Ми», О. Гакслі «Цей прекрасний новий світ», «Мавпа й сутність», Дж. Оруела «Ферма тварин», «1984», Л. Мамфорда «Міф про машину» та ін. У всіх цих творах майбутнє

тракується як час тотального насильства над природою й особистістю людини.

Незважаючи на те що III тисячоліття кидає виклик людству й таїть у собі небезпеки – від екологічної катастрофи до загрози ядерного тероризму й електронного фашизму, – нова епоха не є жахливим продовженням індустріалізму. Відтак утопія відрізняється від практичності тим, що в остання позбавлена безмірної ідеалізації. Це опис більше практичного й більше сприятливого для людини світу, ніж той, у якому ми живемо. Але в цьому світі, на відміну від утопії, є місце злу – хворобам, брудній політиці, несправедливості.

Світ стоїть на порозі грандіозних соціальних змін, технічних і культурних нововведень. Глибинне й разюче за своїми наслідками розгортання потенціалу техніки й біотехнологій впливає на всі сторони соціального життя. Істотні перетворення відбуваються у структурі й продуктивності праці, всьому ладі культури й сучасної цивілізації. Мікроелектронна революція збільшує міць людського інтелекту; технологічні нововведення впливають на соціальну структуру суспільства. По суті, народжується новий цивілізаційний уклад, у якому принципово іншою буде сфера праці, управління, дозвілля.

Багато людей з острахом ставляться до майбутнього. Бурхливий розвиток наукових знань, поява генетично модифікованих продуктів, робототехніки може у недалекому майбутньому протиставити людині штучно створений нею ж світ, що, у свою чергу, посягне на особливий статус *homo sapiens* на планеті. Глобальне потепління може призвести до глобальної екологічної катастрофи а політична напруженість між Азією, Європою та США може призвести до нової світової війни.

Майбутнє, звісно, покаже, в якій мірі виправдані ці побоювання, проте ідея створення більш досконалого світопорядку є детерміновано актуальною. Наука може допомогти людству вести здоровий спосіб життя, ідея сталого розвитку може забезпечити більш розумну поведінка по

відношенню до природи та усвідомлення того, що лише універсальне правосуддя, мир і процвітання можуть забезпечити об'єднання людства в гармонійний соціальний організм. На тепер все ж превалюють негативні погляди на майбутнє. «1984» Дж. Оруела, «451 градус за Фаренгейтом» Р. Бредбері, -«Термінатор» з Арнольдом Шварценегером і «Матриця» – це всього лише декілька з багатьох прикладів.

На їх тлі кілька прикладів позитивного бачення перспектив людини майбутнього, наприклад Р. Курцвейла. Світ майбутнього, який моделює Рей Курцвейла, практично не пов'язується ним з матеріальним добробутом людей. По суті, за Р. Курцвейлом, здоров'я і щастя людини залежатимуть не від матеріальних статків і побутового комфорту, а від характеру її відносин з іншими людьми, із задоволенням комунікативних, соціальних та духовних потреб особистості як визначальних для надання справжнього сенсу нашому життю. Потреба «належати» є більш важливою, ніж потреба бути багатими.

За спостереженнями Еккерслі, лише від 1/5 до 1/4 молодих людей вірять у те, що проблеми людства можна вирішити технічними способами, в той час, як більшість (приблизно три чверті), вважають, що наука і техніка відчужують людей один від одного і від природи.

Проте видається, що немає достатніх доказів тому, що ніби то, молодь проти науки і техніки: вона визнає їх важливість у забезпеченні кращого майбутнього. Так само як наївним видається припущення, що нові технології автоматично призведуть до щастя.

Сучасне покоління молоді також свідоме того, наука і технологія як надія на вирішення завдань в майбутньому зможе реалізувати свій потенціал у залежності від того, хто їх контролює і чиї інтереси обслуговує наука і технології. Вони очікують побачити нові технології не як засіб закріплення і зосередження багатства, влади і привілеїв, а не інструментарій, за допомогою якого громадянське суспільство зміцнюватиме демократичні інститути, а уряди забезпечуватимуть сталий

розвиток а основі більш широкого використання альтернативних енергетичних технологій і поновлюваних джерел енергії.

Романтизація минулого як пошук відповідей на виклики сьогодення не є, на нашу думку, вповні виправданим, що підтверджує історія. Наприклад, двісті років тому не існували в сучасному розумінні санітарії та протибактеріальних засобів, унаслідок чого спустошливі інфекції мали загрозливі масштаби й були звичним явищем. Відсутність антибіотиків та соціального захисту занурювали сім'ю у відчай. Томас Гоббс характеризував у 1651 році людське життя як самотнє, погане, неприємне, грубе і, до того ж, коротке. Навіть без урахування смертності серед немовлят, очікувана тривалість життя лише кілька сотень років тому становила тридцять років. Смерті Шуберта і Моцарта відповідно на 31 і 35 роках життя були типовими на той час.

Більша частина сучасних технологій спрямовані на задоволення цієї основної людської потреби: телефон дозволив людям, віддаленим тисячами кілометрів; відчувати себе разом, Інтернет є типово комунікаційною технологією. Соціальні мережі та арсенал нових способів комунікацій зробили можливим створення певних груп (громад) на основі справжньої спільності інтересів, а не за принципом географічної наближеності. Децентралізація електронного зв'язку також є досить демократичним кроком. Власне розпад Радянської імперії початку 1990-х років стався не в останню чергу саме під впливом формування комунікаційної мережі.

Утопія суспільної свідомості має власну систему, яку можна визначити через окремі ідеї суспільного життя. Методом споглядання, аналізу можна спрогнозувати і розвинути нове утопічне бачення розвитку суспільства і світу. Власне, йдеться про нову ідею, яка констатує розвиток та отримання певної вигоди. Хоча насправді тут виникають протиріччя. Витворені системи демократично-ліберального суспільства придавлюють існування витвореної системи, що унеможлиблює власне розвиток.

Відповідний проголошений результат «свободи, рівності, братерства» можна назвати частковою лібералізацією особистості, яка так і не навчилась бути вільною. Свобода людини сьогодні визначається через звільнення від авторитаризму чи то тоталітарного устрою. Також визначаються новостворені системи через прагматичні функції, які мають вигляд підпорядкованості критерію ефективності. Відповідно право в суспільстві народжується від того, наскільки система діє ефективно. Суспільства обездолених не можуть правити системою, проте може дестабілізувати ситуацію. Тут система може стати слабкою, що маємо на сьогодні як результат світової кризи. Людство забезпечує нова технологія та інформація. Власне, з допомогою цих важелів твориться глобальне постмодерне інформаційне суспільство. Але в тому є свої негативи – відсутність справжнього результату та ефемерність пропонованого.

К. Мангайм аналізує ідеї через проростання в суспільстві думок, де виявляються ідеологічні та утопічні аспекти. «Утопічність є свідомість, яка не відповідає оточуючому їй «буттю»... Будемо вважати утопічною лише ту «трансцендентну щодо дійсності» орієнтацію, яка по мірі свого переходу в дію, частково або повністю руйнує уклад життя, існуючий у свідомості момент життя. Свідомість, яка суперечила дійсності, ставала утопічною лише тоді, коли починала діяти в напрямі, що повинен зумовити знищення і існуючої структури буття. Лише після того, як певні групи людей запровадили мрії райського блаженства до своєї безпосередньої діяльності, намагаючись реалізувати їх, ці ідеології стали утопіями» [126, с. 209–211].

У сфері постмодерного дискурсу здійснюється пошук засобів для створення істини, неоднозначності рішень, для побудови можливих світів, якісному оновленню процесу світосприйняття і креативного його осмислення. Будь-яка маленька країна справляє враження бідної в порівнянні з мріями утопістів. Хоча ні в якому розумінні утопія не може бути кращим вибором для всіх нас і найкращим вигаданим світом для

кожного із нас. Утопія створює умови для об'єднання людей, для реалізації спільних ідеалів хорошого життя в ідеальному суспільстві, де ніхто не може нав'язати інше бачення утопії. Для цього створюється певний відбір, іншими словами фільтрація, яка допомагає лідерам витвореного утопічного суспільства використовувати свої знання. Ці знання не повинні порушуватись, вони мають на меті виявляти та відкидати випадки, що порушують умови.

Процес відбору, який підходить для конструювання суспільства – це процес, під час якого створюється план розвитку ідеального суспільства. Також існує факт неспроможності зразу дати визначені правила та принципи нового суспільства. Спершу формуються правила, що не виключають принципу сам по собі і можливість вільного вибору. Після формування певної ідеології суспільства вони виключаються із списку пропонованого стилю. У вільному утопічному суспільстві люди можуть добровільно погодитись на обмеження, які їм не має права нав'язувати правлячі кола. Хоча сама система правління є ліберальна, і не вимагає в середині бути такою ж як вона. Тому в окремих співтовариствах є можливим технічне адміністрування.

Коли окремі особи чи групи осіб (які займають управлінські місця та мають від цього вигоду) зацікавлені в збереженні не зовсім ідеальної моделі суспільства. Утопісти мають надію з допомогою аргументації та інших раціональних методів переконати людей в привабливості запропонованої ідеї. Мета, якої хочуть досягти привілейована верства суспільства, це оптимальне для людей далеких від ідеалу робити їх кращими і наближати до того ідеалу.

Утопісти вважають своєю метою досконале суспільство, тому вони описують стабільний і незмінний соціум. Механізми управління людьми будуть діяти у відповідності з придуманими правилами, а люди не керуватимуться певними своїми мотивами та інтересами. Багато проблем просто оминається і дається ніби вичерпні відповіді на питання: дається

оптимістична відповідь на те, як цих проблем можна уникнути чи як їх можна подолати.

Також важливим питанням залишається, яку роль відіграватиме так звана центральна влада; як обиратиметься і чи виконуватиме те, що на неї покладається. Передовсім важливою функцією залишається стимулювання розвитку ідеального суспільства та вирішення будь-яких конфліктів. В утопічній традиції існує думка про те, що є набір принципів, які готові прийняти всі люди доброї волі. Проте заплутаність політичної системи і важливість контролю і обмеження погано впливають на ідеальну утопічну систему.

Розмірковуючи над вірогідністю установа в майбутньому світового ладу, Б. Гаврилишин робить такий прогноз: «Ще впродовж десятиліть людство мандруватиме до мети звивистими шляхами. Проте з часом ці шляхи напевно зблизяться. Ми не можемо покинути нашу планету. Ми не бажаємо її руйнації. Жодна частина людства не в змозі її привласнити. Нам слід пристосуватися до правил співжиття, якими будемо керуватися в умовах майбутнього єдиного світового ладу, нашої спільної долі» [41, с. 199].

Ідеальне майбутнє можна проектувати по-різному в залежності від особливостей буденного світосприйняття. Майбутнє, про яке пише Зигмунт Бауман, втілює простір, є символом свободи, завойоване розумом у довгій смертельній боротьбі проти некерованої, ірраціональної випадковості історичного процесу. Так само, як обіцяна революцією свобода покликана була «очистити» історичний час, утопісти мріяли про простір, «не опоганений історією». За цією умовою всі існуючі міста вибули з конкурсу і були приречені на знищення. «Всі утопісти прагнули до «якогось ідеалу щасливої ірраціональності або, якщо хочете, раціонального щастя», пов'язаного з життям в ідеально впорядкованому просторі, очищеного від будь-якої мимовільності – вільного від будь-якої несподіванки, випадковості, неоднозначності» [11, с. 41].

Утопія є споконвічною тенденцією, фундаментальною властивістю життя та самого існування, що неможливо реалізувати чи відобразити у рамках будь-якої задалегідь заданої моделі. Утопія є завжди, вона руйнує ідеології і діє як застереження проти процесу нівелювання, що визнає в реальності одночасно і провідну тенденцію, і приховано присутню істинну буття.

Якщо демократичні інститути не зможуть у майбутньому забезпечити філософські основи вільного суспільства, вони виявляться неспроможними протистояти авторитарним тенденціям, які час від часу посилюються серед частини населення. Але якщо вдасться відновити віру в силу ідеї, яка була знаком нації в кращому його вигляді, то битва не буде програною. Інтелектуальне відродження лібералізму вже відбувається у багатьох частинах світу. Питання в тому, наскільки цей процес виявляє ознаки незворотності.

Висновки до другого розділу

По-перше. Інформаційне суспільство є новою утопічною моделлю з притаманними йому перевагами в комунікаціях, але також і ново посталими загрозами у вигляді агресивної інформації, що нерідко дезорієнтує людину та робить її пасивним об'єктом інформаційних потоків та споживачем пропагованих джерелами інформації політичних та світоглядних ціннісних установок, рекламованих товарів та послуг. Глобалізована особистість стає вразливим об'єктом для застосування все більш витончених маніпулятивних технологій. Національна ідентичність та культурна ідентифікація особистості опиняються під загрозою.

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій постала віртуальна реальність, що проте проектується в ідеальне майбутнє як елемент утопії. Відбувається процес обопільного впливу особистості й продукованої нею інформації, загрозами якого є деіндивідуалізація

особистості. Разом з тим, визнаючи серйозність викликів, котрі принесло інформаційне суспільство в річищі глобалізації, немає, ми не вважаємо ситуацію фатально невідворотною. Виклики сфері внутрішнього світу індивіда, послаблення впливу на нього родинних, національних, ментальних, світоглядних ціннісних установок, що продукує глобалізація, можуть долатися цілеспрямованою інформаційною політикою державних інституцій та критичним світосприйняттям людини.

По-друге. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) є одним з визначальних чинників, що впливають на розвиток суспільства у ХХІ ст. Вони справляють революційний вплив на спосіб життя людей, освіту, роботу, а також на взаємодію урядів та громадянського суспільства. ІКТ стали життєво важливим стимулом розвитку світової економіки.

Наріжний камінь глобальної економічної та соціальної трансформації, що стимулюється інформаційним суспільством, полягає в здатності ІКТ сприяти людям та суспільству у використанні знань та ідей. Інформаційне суспільство дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої прагнення. Проте дотепер воно ще не здатне спрямувати застосування інформаційно-комунікаційних технологій на досягнення взаємодоповнюючих цілей забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення суспільного добробуту, стимулювання соціальної злагоди та зміцнення демократії, транспарентного і відповідального управління міжнародного миру і стабільності.

Для досягнення цих цілей і вирішення проблем, що повсякчас постають у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, необхідно, щоб всі члени суспільства мали можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства.

По-третє. Стійкість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на демократичних цінностях, що стимулюють розвиток людини, таких як, вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей. Ефективне партнерство

між суб'єктами глобального інформаційного суспільства, включаючи спільне політичне співробітництво, також є ключовим елементом раціонального розвитку інформаційного суспільства. На тепер справа полягає не лише в стимулюванні та сприянні переходу до інформаційного суспільства, але також і в реалізації його повних економічних, соціальних і культурних переваг, що може бути реалізовано за умов розвитку людських ресурсів та забезпечення соціальної злагоди, розвитку людських ресурсів, здатних відповідати вимогам століття інформації, підвищення рівня доступності влади для всіх громадян.

По-четверте. Інформація використовується в сучасному глобалізованому світі з маніпулятивними цілями. Причому маніпуляція інформаційними потоками за допомогою засобів масової комунікації здійснюється з небаченим дотепер розмахом. Причина цього криється в очевидному факті, що, з одного боку, мас-медіа є одним з найактивніших і найефективніших засобів формування громадської думки, а з іншого – в незрілості громадянського суспільства.

Влада пов'язана з інформацією і спирається на неї. Виходячи з цього, якість інформації та її доступність справляє суттєвий вплив на характер системи інформування через свідому самоцензуру чи неусвідомлені обмеження; медіаорганізаційний чинник; позаредакційні чинники. Інформація може цілеспрямовано використовуватися для маніпуляцій у різні способи, наприклад, через професійні зв'язки з громадськістю (PR), а також приховану і відверту урядову пропаганду, що, зазвичай, поширюється через блоки новин на офіційних (урядових) телеканалах та радіохвилях.

Революція в засобах зв'язку, насамперед поширення Інтернету, призвела до інформаційного перевантаження людини, яка виявилася все менш спроможною критично сприймати й осмислювати лавиноподібний потік повідомлень звідусіль. В умовах інформаційного тиску в споживача інформації відбувається своєрідне коротке замикання раціонального

мислення, що стає живильним середовищем для маніпуляцій. Проте чим до більш широкого спектру інформації має доступ суб'єкт інформаційної політики, тим ширшими є його можливості сепарувати інформацію. І навпаки – ендогенні маніпуляції інформацією найбільш ефективні в умовах контролю з боку політичного режиму за доступом громадян до різнопланової інформації. Ці два, на перший погляд взаємно виключні, ефекти нерозривно пов'язані між собою.

По-н'яте. В Україні спостерігається хоч і повільний, проте прогрес у розвитку національної інформаційної сфери як особливої системи суспільних відносин. Трансформація суспільних відносин під впливом інформаційних чинників включає в себе глибинні концепти, як то ідентичність, соціальні взаємодії, соціальні ролі тощо. Досягнення Україною амбітної мети посісти гідне місце у світовому поділі праці та ресурсів можливе саме через розвиток інформаційного суспільства з його необмеженим модернізаційним потенціалом.

При цьому залишається ряд нагальних проблем, котрі належить невідкладно вирішити, як то:

- розмежувати владу і засоби масової інформації;
- удосконалити законодавство про інформацію;
- мінімізувати вплив маніпулятивних технологій, що застосовуються власниками мас-медіа задля досягнення політичних цілей;
- забезпечити невідворотність правової відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналістів, в тому числі й з боку власників ЗМІ;
- забезпечити належні правові, організаційні та фінансово-матеріальні основи для створення системи суспільного телерадіомовлення;
- розширити сферу використання державної мови в засобах масової інформації, в Інтернет;
- забезпечити інформаційну безпеку держави на міжнародному рівні.

У довгостроковій перспективі Україна потребує перегляду державної політики щодо залучення Інтернет-користувачів до активнішого соціального життя в інформаційному суспільстві. Крім традиційних для будь-якої демократичної країни проблем залучення громадян до функціонування систем електронного урядування, об'єктивною потребою є вирівнювання регіонального розподілу кількості Інтернет-користувачів з метою збільшення рівня проникнення інформаційної інфраструктури в усі сфери життєдіяльності й здешевлення її використання.

Р О З Д І Л 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Контраверсійність впливу інформаційної політики на визначальні ознаки національної ідентичності

Глобалізація суттєво впливає на соціальні та культурні чинники об'єктивного та суб'єктивного перетворення особистості, створюючи нові форми артикуляції політики та економіки, що формуються в процесі взаємодії капіталу та передових інформаційних технологій. Ця глобальна система разом з кібернетичним простором справляє значний вплив на державний устрій країн, систему управління, культуру, людину з притаманною їй ідентичністю, створюючи умови як для гомогенізації, так і диференціації ідентичності. Д. Дуцик влучно зазначила, що світ стрімко змінюється. Культури перестають бути замкнутим самодостатнім цілим. Процес метизації культур, принаймні на даному історичному відтинку часу, є неминучим. Міграційні потоки, які сьогодні посилюються у зв'язку з конфліктом у країнах Північної Африки, лише підсилюватимуть цей процес [68, с. 26].

Сьогодні просто володіти покладами нафти й газу вже не є запорукою тривалого економічного процвітання. Без інвестицій у передові технології, в підготовку високоосвічених менеджерів, кваліфікованих робітників, фахівців з маркетингу, інформаційних технологій будь-яка країна приречена залишитися сировинним придатком країн, що вступили в стадію інформаційного суспільства, й опинитися на узбіччі прогресу. М. Май вважає, інформаційне суспільство реальністю, з якою держава і політика мусять рахуватися тим більше, чим більше воно розвивається. На разі можна виокремити п'ять варіантів урядування в інформаційному

суспільстві: «розумна держава», «держава наглядч», «традиційна національна держава», «постмодерна держава», «електронна держава». Найбільші шанси має закріпитися «розумна держава», ця модель найбільше відповідає останнім тенденціям, які полягають у постійному розширенні та зміцненні виконавчої влади за рахунок законодавчої та за рахунок інститутів громадянського суспільства [120, с. 31–32].

Людство постало перед фактом, що знання оновлюються швидше, ніж відбувається зміна поколінь. Серед основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі – надзвичайно швидке оновлення технологій. Перехід до інформаційного суспільства обумовлює підвищені вимоги до вміння людини контактувати з іншими людьми за посередництва комп'ютера, до зростання професійної мобільності працівників.

В процесі розвитку та співіснування з іншими членами суспільства людина стикається з різними концепціями тлумачення світу. В період глобалізації процеси пошуку і захисту ідентичності не лише не втрачають актуальності, а навпаки – набувають незрівнянно більшого значення для суспільства і для окремої особистості. Кожна людина народжується в певній культурній традиції, що пройшла тернистий шлях становлення. Відповідно людина ототожнює себе з тими особливостями, в яких вона формувалася як особистість. Л. Нагорна пише про нові механізми формування ідентичностей і, відповідно, про нові ризики у контексті постмодерністського наступу – із породжуваними ним явищами диверсифікації, невизначеності, розмивання соціальної дисципліни. Та оптика сприйняття законності й моральності, яку сформувала епоха постмодерну, навряд чи дає підстави сподіватися на тривкість поведінкових настанов і ціннісних орієнтацій, створених у контексті попередніх стратегій ідентифікації [141, с. 401].

У глобалізованому світі людина має зважати на умови, в яких вона повинна взаємодіяти з іншими суб'єктами суспільних відносин, реалізуючи свої ціннісні установки. Втрачений комунікативний

духовний зв'язок, безупинне зростання матеріальних потреб та, відповідно, експансія індивідуалізму й відособленості, призводять до того, що лівова частка фізичних й інтелектуальних зусиль багатьох людей спрямована в річище матеріального. Людина живе під пресом новопростору, що руйнує її духовність, все більше дистанціюючись від свого призначення: зробити життя більш змістовним, наповнити його високими цінностями. Зміна моделі світового устрою з однополярної на багатополярну, фактична відмова великих держав від закладеної у Гельсінські угоди ідеї недоторканності державних кордонів, глибока криза НАТО, девальвація ліберальних фінансових схем створюють стійке дестабілізаційне тло і збільшують загальний потенціал розгубленості. У таких умовах інтелект далеко не завжди виявляється здатним знайти раціональні пояснення і побудувати надійні прогнози. На зміну модним утопіям приходять т. зв. дистопії – з домінуючими настроями катастрофізму, загального занепаду, навіть загибелі світової цивілізації [76, с. 15].

Сучасна людина повинна володіти не лише професійними знаннями й навичками, але й багатою внутрішньою культурою, що базується на національній ідентичності. На тепер людська спільнота переживає кризу ідентичності, фіктивний, віртуальний світ руйнує «зв'язки часів», нав'язуючи людині сенсації сьогодення, змушують забути про минуле і не перейматися майбутнім. Ідентифікація з групою, державою чи суспільством для багатьох індивідів стала неактуальною, натомість загострилося бажання дистанціюватися від соціальних зв'язків.

Проблематика генези сучасної людини, зокрема збереження її ідентичності, проявляється у фрагментації та відчуженості особистості від реального світосприйняття. Щоб подолати цю відчуженість, одні соціальні прошарки створюють субкультурні групи, інші ж, навпаки, прагнуть подолати це відчуження, застосовуючи політичні механізми. З іншого боку, особистість, якій не вдається вповні реалізувати себе в

повсякденному житті, прагне реалізувати свій потенціал у віртуальному просторі.

Людська цивілізація зіштовхнулася з цілим сузір'ям фундаментальних проблем і протиріч – економічних, соціальних та екологічних. Цей стан є кризовим і потребує розробки цілісної програми виходу з нього. Замість цього увагу людей, народів, держав прикуто до проблем однобокої глобалізації, що не лише не сприяє виходу цивілізації з кризового стану, а й загострює цю кризу [44].

Неврівноваженість процесів в реальному світі детермінує таку ж хаотичність у світі віртуальному, витворюючи при цьому нові якісні характеристики особистості. Відтак людина постає не як абстрактна ідея, а як відкрита для емпіричного пізнання дійсність. Оскільки в глобальному світі найбільш вартісним товаром стала інформація, то адепти інформаційного світу самі опиняються в ролі об'єктів впливу з боку ними ж створеної реальності.

В цьому просторі постає принципово нова модель людини глобального суспільства – *людина-файл (homo file)*. Під *homo file* ми розуміємо такий тип людини, яка керується гедоністичними прагненнями та ескапізмом, цінує квазісвободу самовираження, віддає перевагу хаотичності навколишнього світу інформації, який творить нову реальність. Запроваджуючи у науковий обіг цей термін, ми свідомі того, що дана дефініція потребує окремої деталізації та аргументації.

Homo file сприймає реальний світ не критично, а трактує його як своєрідне звалище артефактів, традицій, образів, стилів, позбавлене системи координат, цінностей, де хаос є еталоном впорядкованості. Людину-файл можна порівняти з бодріарівським симулякром, адже в обох випадках маємо справу із зображенням без оригіналу, репрезентацією того, чого насправді не існує; твориться нове буття і нова реальність.

Відбувається розрив єдиної соціальної тканини. Хоч соціальна пам'ять в умовах глобалізації є засобом задоволення потреби особистості й

суспільства у збереженні неперервного розвитку, не дивлячись на постійно змінювані умови і, відповідно, є умовою стабільного функціонування суспільства. У випадку нівелювання наступності та пристосування розвитку до умов глобалізації, складається ситуація, коли минуле є для теперішнього не лише умовою становлення, але й чинником, що заважає цьому розвитку. Відбувається розрив своєрідної матриці національної й історичної пам'яті, включається механізм історичного забуття. Забуття у випадку з *homo file* звільняє місце для нової інформації, відбувається фактичне «очищення» соціальної й ментальної пам'яті й утвердження штучної, формалізованої ідентичності.

Глобалізація, розширюючи межі свободи як такої, водночас об'єктивно звужує її засобами потужних маніпуляторів – економічних, політичних, комунікативних. Оскільки, як зазначає Е. Смітт глобальність немає часу. Завжди наздоганяючи невловиме «тепер», штучна й стандартизована універсальна культура немає історичної основи, ритму розвитку, відчуття часу і послідовності [194, с. 39–40].

За таких обставин для самореалізації особистості в царині творчості та культури конче бракує індивідуальної перспективи. Становлення творчої і динамічної особистості включає в себе як передумову засвоєння кожним індивідом досвіду попередніх поколінь і творення нових форм буття, удосконалення самої людини. Багатоманітність, різноманітність, суперечливість людського начала одночасно стимулює і ускладнює усвідомлення його ціннісної визначеності.

Опертям гармонізації особистості й суспільства є формування якості життя та спектру основних цінностей, які базуються на духовності. Лише за таких умов людина усвідомлено й успішно протистоятиме підміні понять та процесам меркантилізації. Це перманентний шлях до формування духовно багатого внутрішнього світу, який дає людині можливість зберігати відносну автономію щодо контексту зовнішнього життя, оригінальність власного «Я».

Проблема глобалізації натеper перебуває в епіцентрі політичного та культурного дискурсу. Початок ХХІ ст. засвідчив наявність численних проблем, які втілились в теоретичних парадигмах: світ ліберальної демократії, мультикультуралізму, теорії глобалізації тощо. Ці поняття та явища сьогодні маркують «новий» часопростір. Томаш Масарик ще на початку ХХ ст. визначав питання світової орієнтації в політичному плані як невідривне життя у світі та зі світом, адже, за Т. Масариком, лише світова політика є політикою розумною та тривалою: «Подивіться на цей безперервний історичний процес, на що він вказує: народи і держави не можуть жити ізольовано, попри свою внутрішню організацію вони прагнуть створити організацію між собою, стати членами міждержавного і міжнародного об'єднання. Людство поступово організовується у цілісність; це засвідчує історія завоювань, імперій, культур і мов» [231, с. 227].

Окрім відомих переваг, пов'язаних з тісною інтеграцією, взаємодія держав в умовах глобалізації породжує цілком очевидні ризики щодо збереження національної самоідентифікації, самосвідомості – власного «Я» держави, нації, людини, власної гідності у полікультурному просторі та політичному світі. Це не технологічний, а ментальний виклик, оскільки самосвідомість, самоідентифікація є одними з головних ознак нації; поза людською свідомістю нація не існує. При тому, що багато дослідників шукають природу походження нації в глибині тисячоліть, покладаючись на психобіологічні чинники та їх незбагненну природу, нація є культурною та політичною спільнотою, яка утворена у відносно нові часи, з одного боку, завдяки становленню держави як суспільного інституту, а з іншого – завдяки зусиллям інтелектуалів. Т. Венцлова на противагу застереженням переконаний, що потрібно бачити свою націю на планетарному тлі, в загальному контексті і прагнути, щоб вона з ним взаємодіяла. Світовий контекст – це завжди виклик, на який треба відповісти і ця відповідь додає

снаги нації. Нація поза участю у світовому контексті втрачає форму, стає нецікава усім, включно із самою собою [32, с. 23].

Як зазначає І. Варзар людство та населення кожної сучасної країни складається не з окремих людей, а з народів-етносів, кожний з яких створює свій неповторний етнокультурний соціум зі своєю етноесенціальною ідеєю та з нормальним людським прагненням реалізувати свою історичну місію на землі [31]. Відтак глобалізаційні процеси на зламі ХХ–ХХІ ст. породили безліч запитань і дали безліч варіантів відповідей, проте не змогли, та й не здатні в принципі, спростувати константу, що якраз національні особливості згуртовують націю, викликають непідробний інтерес до неї представників інших націй. Так, для Ольгерда Бочковського нація є насамперед наслідком суспільних процесів, шлях перетворення етносів у модерну націю пролягає через поширення «масової культури, політичне зрівноправнення, господарське розкріпощення та суспільне визволення якнайширших шарів, з яких складається народ, – цей фундамент новітньої нації». Віддаючи належне об'єктивним ознакам нації (спільна територія, спільне походження, спільні мова, релігія, звичаї), вирішальним він усе ж називав суб'єктивний чинник: формування нації неможливе без «національної свідомості» і «національної волі», які виявляються у прагненні нації до політичної та державної самостійності [29, с. 10–12]. Треба говорити про чуже в минулих ментальностях, а не узагальнено про ту чужу ментальність... Немає також і якоїсь нової неєвропейської культури, яка не містить знайомих нам елементів. Інакше була б неможливою будь-яка комунікація, не кажучи вже про дружні чи сімейні взаємини. Аналоги – у попередніх культурах, спадкоємцями яких ми [88, с. 31].

На кожному темпоральному відтинку перед кожною нацією кожною особистістю постають нові виклики, які потрібно долати на вимогу часу. Вочевидь, маємо справу з кризою ідентичності: фіктивний, віртуальний світ руйнує «зв'язки часів», нав'язуючи людині сенсації сьогодення,

змушуючи її забути про минуле і не дбати про майбутнє. Ідентифікація з групою, державою чи суспільством для багатьох людей втратила свою актуальність, натомість з'явилося прагнення уникати соціальних зв'язків та суспільних обов'язків.

На чільне місце виходить проблема нерозривного зв'язку національної ідентифікації та свободи. Свобода є такою настільки, наскільки вона забезпечує Істину про Добро. Якщо Свобода втрачає зв'язок з Істиною і намагається узалежнити її від себе, вона закладає передумови для згубних моральних наслідків, масштаби яких важко передбачити. Свобода людині дана Творцем як дар і водночас як обов'язок. Тут розуміємо Свободу не як ліберальну всюдозволеність, а як глибоко усвідомлену потребу особистості віднайти гармонію в собі та у соціумі. Взаємозв'язок індивідуальної свободи з національною є надійним знаряддям захисту і збереження національної самобутності.

Національна свобода пов'язана з чітко визначеними цілями нації й відповідальністю державних інституцій за їх реалізацію. Однак, у глобалізованому світі панує залежність свободи однієї держави від іншої. Взаємозалежність об'єктивно стала системною антитезою свободі в різних напрямках політичного та суспільного життя. Глобалізація виносить на поверхню нове розуміння свободи, яке ґрунтується, з одного боку, на повазі до свободи іншого суб'єкта відносин, а з іншого – на вільному обміні зобов'язаннями та відповідальностями.

Проте, щоб не узалежнюватись від наддержав чи наднаціональних структур, самі країни повинні відмовитись від стосунків підпорядкованості й залежності, стати на захист національних інтересів, свобод одна одної. Богдан Гаврилишин вважає, що відроджена нація може тоді інтегруватись у більші політичні та соціально-економічні структури, коли матиме почуття власної гідності, впевненість у культурній життєздатності, досягти конкурентоспроможного рівня розвитку; нація має пересвідчитись в тому, чи справді об'єднання у більші економічні та політичні структури зберігає

можливість підтримувати повну культурну незалежність, життєздатність і контролювати вирішення питання, що стосуються їхніх націй [41, с. 196].

Глобалізація є процесом, який стимулює масштабні науково-технічні досягнення. Відтак вона зачіпає всі сфери життя, найбільш широко впливаючи на дві важливі галузі людської діяльності – економіку та культуру. Щоправда, вплив глобалізації на перше й на друге не є однаково потужним. Економіка менш уразлива до загроз глобалізації, ніж культура й духовна сфера людини. Культурний простір, на відміну від економіки, не має універсального призначення. З одного боку, не існує єдиної точки зору на те, якими є основні спонуки і джерела культурної діяльності, що стимулюють створення культурних цінностей. З іншого боку, необхідно ураховувати, що саме культура є фактором, за допомогою якого слабкі, в економічному сенсі, країни намагаються гідно презентувати себе в світі.

На думку О. Зернецької, підходи до глобалізації, можна поділити на два типи: перший – оптимістично-утопічний, за яким глобальні процеси в масовій комунікації та в інтеграції різних культур будуть мати своїм наслідком вирішення більше суперечностей сучасного суспільства; інший підхід – критичний, за яким глобальні процеси породжують цілий ряд проблем. Насамперед поширення масової культури, яка веде до стандартизації стереотипів масової свідомості на основі культурних зразків, створених у США і неприйнятних для багатьох регіональних етнічних спільнот з власною світоглядною традицією і культурою. Аналізуючи глобалізаційні процеси в галузі виробництва, дистрибуції та споживання продуктів і послуг, О. Зернецька зазначає, що всі ці тенденції певним чином призводять до гомогенізації поведінки споживача, незалежно від місця його проживання. Тобто за глобалізаційною парадигмою відбувається стандартизація споживання продуктів та послуг. У мегаполісах глобалізованого світу дію ті самі фірми, споживається та сама продукція, лунає та є музика, демонструються одні й ті ж, зазвичай голлівудські, фільми; існує тенденція наближення до однотипності, чи

навіть асиміляції культурних смаків, що становить загрозу національним культурним вподобанням [82, с. 47].

Хоча, на думку Е. Гідденса, глобалізація стає живильним середовищем для відродження культурної ідентичності в багатьох країнах світу, оскільки «місцевий націоналізм оживає у відповідь на глобалізаційні тенденції, на послаблення контролю з боку традиційної держави» [43, с. 30], все ж, на нашу думку, це не переважає негативних наслідків для національних чинників, привнесених глобалізацією.

У ХХІ ст. економічно потужні нації зазвичай утверджують свою самодостатність саме макроекономічними здобутками та високими соціальними стандартами матеріального рівня життя населення, пропагуючи універсальні для всіх, як їм здається, культурні стандарти. Саме в цьому, а не в економічному домінуванні світових лідерів, криється небезпека втрати культурної самобутності націями з традиційно високими культурою та духовністю. У продукованих глобалізаційними процесами нових культурних цінностях глобалістами вбачається шлях не лише до економічної чи політичної, а й культурної стабільності. Таким чином, об'єктивно постають цілком реальні загрози в царині збереження національної самобутності та культурних надбань, посилювані глобальним інформаційним простором. На думку Дж. Стігліца, економічний і політичний світопорядок повинен якраз базуватися на гідності особи, включаючи почуття національної самоповаги [267].

Опертям розвитку національної ідентичності є збереження мовних, культурних та національних цінностей. Вони відповідно до умов глобалізації впливають на відкритість та доступність для проникнення інших культурних традицій. Розвиток національної самоідентифікації нерозривно пов'язаний із захистом національних інтересів, здійсненням політичного самоврядування. Спадкоємність культурних цінностей стає також, поза сумнівом, джерелом національної свободи, самобутності, історичної пам'яті. Нація, яка не здатна апелювати до власної історичної

пам'яті, зазнає втрат в майбутньому. Як зазначав М. Кундера, «ідентичність народу, ідентичність цивілізації відбито та сконцентровано в тому, що створив розум, в тому, що відоме як «культура». Якщо цій ідентичності загрожує відмирання, культурне взяли на себе таку велику і вирішальну роль – значно більш й набагато більш вирішальну, ніж у будь-якому іншому європейському масовому потрясінні» [109].

В умовах небаченої раніше за масштабами міграційної ситуації виникає необхідність узгодження й гармонізації взаємодії з представниками інших націй і культур. Попри, нібито очевидні рецепти в реальному житті досягнення цього (взаємна повага, співпраця, культурний обмін тощо) завдання є непросте. Його вирішення потребує визначення особливостей ціннісних орієнтацій і напрямів міжнаціональної взаємодії та прогнозування їх вірогідного впливу на розвиток полікультурного суспільства в цілому, кожної окремої нації і, врешті-решт, особистості.

Інформаційна революція дозволяє швидко передавати з однієї країни в іншу не лише технології виробництва, а й продукти культурної діяльності: фільми, які демонструються в усьому світі, літературні твори на електронних носіях, поп-культура. Тим самим уніфікується культурна поведінка цілих народів і континентів, стираються вразливі межі оригінальних рис тої чи іншої нації, що послідовно екстраполюється на світосприйняття кожного представника цієї нації. Виникає нова якість соціального, культурного і політичного життя, що невідворотно справляє свій вплив на творення нових парадигм суспільного розвитку, які включають в себе економічні, соціальні, політичні, екологічні й культурні фактори.

Більше того – саме ця нова якість стає критерієм соціальних і культурних суспільних проєктів, рівня демократичності суспільства, його стабільності. Відтак, глобалізація не лише спонукає до культурної та економічної взаємодії, але також таїть в собі серйозні ризики для збереження національної ідентичності. Власне, вона несе в собі небезпеку

розмивання національної самосвідомості й «транснаціоналізації» культури. Одним з таких ризиків є посилення індивідуалізму як засадничого спрямування світогляду людини в глобалізованому світі. Глобалізація, в умовах якої відбувається вільне переміщення робочої сили, капіталу, інформації та культурної продукції, формує особу нового типу – іммігранта з його цілком зрозумілою конкуренцією за робоче місце, індивідуалізмом та небажанням приймати соціальні стандарти і цінності, що властиві середовищу, в якому він опинився.

Як зазначає оглядач «New York Times» Девід Брукс, «глобалізація підштовхує події... Тепер здається, що існувало спрощене уявлення про людську природу. Насправді люди в усьому світі хочуть задовольнити свої бажання, але вони також вимагають моральної системи, щоб стримувати свої бажання. Люди в усьому світі люблять своїх дітей, але вони також вимагають поваги і визнання, і вони приносять в жертву власне життя, і навіть життя своїх дітей у війнах за статус. Правда полягає в тому, що люди в усьому світі ненавидять пригнічення, але вони також здатні колективно ненавидіти групи, які представляють собою щось інше, а ніж вони є» [247].

Як наслідок, індивідуалізм такого ґтибу руйнує усталені віками національні почуття національної спільноти, в якій опиняються іммігранти, розчиняє усвідомлення нею категорії «ми», яка формується на основі спільності культури, мови, звичаїв, традицій, релігії. За таких обставин нація, котра прийняла іммігрантів, поступово сама втрачає власну національну ідентичність і культурну самобутність. Національна ж спільнота, яка втрачає свою самобутність, традиції, збайдужіє до свого коріння і держави, стає беззахисною й перед економічними проблемами, й перед культурною експансією, каналізатором котрої є інформаційні технології.

На сьогодні Інтернет сам по собі є втіленням нової, глобалістської, «новокультури», продукуючи денаціоналізовані культурні цінності,

погляди на соціальні відносини, стосунки в родині, релігію, сенс людського існування. Цей процес є складним і суперечливим, адже цінності можуть як стимулювати розвиток традиційних культур, так завдавати їм шкоди. Взаємопроникнення культур тоді стає серйозною проблемою, коли поширюються культурні й світоглядні установки, які є чужими і навіть антагоністичними для тієї чи іншої національної спільноти або окремо взятого індивіда – носія національної ідентичності. Постіндустріальний світ стає самодостатнім, він меншою мірою залежить від країн з матеріальним способом виробництва. Як пише з цього приводу М. Кастельс, «глобальна економіка у XXI ст. буде поширюватися, використовуючи значне збільшення потужності телекомунікацій і обробки інформації. Вона проникає в усі країни, на всі території, в усі культури, в усі комунікаційні потоки і в усі фінансові мережі, безупинно проглядаючи планету у пошуках нових можливостей для отримання прибутку. Але вона буде це робити вибірково, з'єднуючи значимі сегменти і нехтуючи місцевостями і людьми, які вже вичерпали свій потенціал або не викликають інтересу на даний момент» [94, с. 508].

До певної міри релятивізм і плюралізм культурних цінностей для багатьох людей, особливо молоді, стирає межу між Добром і Злом, між мораллю й аморальністю; національна самоповага й патріотизм перебувають під тиском космополітичних і денаціоналізованих настроїв. Посилювані національними засобами масової інформації, редакційна політика засновників та власників яких так само є продуктом таких настроїв, зазначені вище прояви глобалізації становлять, без перебільшення, загрозу національним інтересам багатьох держав, зокрема й України.

У цьому контексті важлива роль належить національній освіті, яка покликана виконати місію формування національних та загальнолюдських цінностей; формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, збереження і

продовження української культурно-історичної традиції; виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, української мови, історії і культури всіх національностей, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу.

Перед серйозними глобалізаційними викликами постала сьогодні й Церква. Прийняття більшістю країн законодавчих актів щодо свободи релігії привели, з одного боку, до цілком природного процесу утвердження свободи віросповідання, а з іншого – призвели до стрімкого зростання агресивних сект, що пропагують небезпечні для людини та суспільства ідеї. Роль Церкви у збереженні національної ідентичності не піддається сумніву, в тому числі й щодо виховання молоді. Формування духовного світу дітей та молоді, духовності як провідної якості особистості – велике і складне завдання. Серед дітей та молоді падає духовність, зріє зневіра у моральних орієнтирах у повсякденному житті. Засоби масової інформації та комунікації дедалі більше впливають на суспільство й особливо на молодь, нерідко потураючи культурам сили, зброї, моральному релятивізму і конформізму.

Найперші позиції, які має забезпечувати система освіти – формування особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних і міжособистісних стосунків, утверджує українську національну ідею, вісью якої є всезагальне визнання цінності власної держави. Як свідчить історичний досвід, без держави немає нації, немає мови, йдуть у небуття національна культура, історія, традиції, людина перетворюється в манкурта, розірваного в своїй свідомості й поведінці.

Понад те, в умовах глобалізації, яку органічно супроводжує все більш жорстка конкуренція, бездержавна нація втрачає конкурентоспроможність. І навпаки – нація, що об'єднала людей в загальнодержавному масштабі, домоглась усвідомлення ними важливості спільних національних інтересів і досягла ефективного захисту цих інтересів, зможе забезпечити гідні умови життя своїм громадянам. Розвиток цивілізацій дає нам приклад варіанта взаємодії країн. Як зазначав з цього приводу Самуель Гантінгтон, «стратегія відторгнення переслідує безперспективну мету – ізолювати суспільство від сучасного світу, який стає усе тіснішим... Вибір полягає в тому, щоб спробувати сполучити модернізацію зі збереженням цінностей, практики і інститутів корінної культури суспільства» [227, с. 124]. Зрозуміло, що останній вибір набув найбільшої популярності серед незахідних країн. В Японії цей підхід знайшов відображення у гаслі: «Японський дух, західна техніка».

Цю загальнонаціональну єдність соціально активних громадян не можна мати без належної організації громадянського виховання. Воно, своєю чергою, передбачає формування громадянина через його політичну, правову, економічну освіченість, через практичну участь суспільно значущих справах.

Нині дедалі більше політичних і культурних діячів, учителів, батьків звертаються до релігійних моральних цінностей як найбільш стійких, універсальних, не підвладних політичній і ідеологічній кон'юктурі. Це означає, що сучасне українське суспільство поступово підходить до визнання й освоєння етичних основ релігійних, зокрема, християнських цінностей, від яких воно було штучно відлучене протягом багатьох десятиліть, а в більшості людей навіть було сформовано різко негативне ставлення до них.

У ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій релігійні моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному вихованні дітей та молоді.

Отже, виникає гостра потреба в залученні християнських цінностей до процесу виховання дітей, визначенні основних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів формування духовності на їх основі, які разом з іншими складовими сприятимуть розвитку і формуванню духовної високоморальної особистості, майбутнього громадянина України.

Іншим важливим чинником для збереження національної ідентичності є мовний суверенітет нації. На тепер національні мови, за винятком англійської, помітно втрачають свої позиції на користь англійської мови, яка навіть в міжнародних організаціях, не кажучи вже про інші напрями життєдіяльності людини, стає єдиною мовою спілкування та співробітництва, звужуючи ореол вживання національних мов. Повага до державної мови повинна бути підкріплена державним впливом на утвердження належного її статусу в сіх сферах суспільного життя: економіці, політиці, освіті, культурі, інформаційному просторі. Останнє також передбачає повагу до інших мов та державну підтримку їх збереженню і розвитку, проте не за рахунок зневаження державної мови.

Стимуляція почуття національної ідентичності є цілком природним, бажаним для кожної країни і кожної особистості, проявом власного «Я». Проблема національної ідентичності поставала й синтезувалася залежно від етногенези й націогенези конкретної нації, а також впливу глобалізаційних чинників. Наприклад, починаючи з другої половині ХХ ст., чимало країн, відкривши свої кордони для іммігрантів, зіткнулися з глибокими розходженнями між місцевим населенням та іммігрантами в культурі. Як от – вчителям важко впоратися з обов'язком надавати якісну освіту в умовах, коли більша частина учнів послуговуються десятками різних мов, але не мовою навчання.

Мають змінитися декілька поколінь, перш ніж мігранти почуватимуться належно інтегрованими в національну культуру народу країни перебування. З іншого боку, існує реальна проблема збереження ідентичності нації, котра надала притулок прибульцям, адже якщо

мігрантів стає надто багато, то вони також, зі свого боку, розчиняють інші культури у своїх культурах.

Для окремих представників політикуму й інтелігенції сама ідея національної ідентичності є, через їх необізнаність, «націоналістичною», мало не антиподом мультикультуралізму. Як спростування – Гітлер напевно не був би переможений, якби не було британського національного духу.

Людина завше мислить про себе у світі та створює світ у собі, витворюючи різні моделі світосприйняття. Ці моделі віддзеркалюють самосприйняття та самоідентифікацію особистості. В людині вбачається духовна, розумна, діяльна істота; людині притаманні віра в Бога, ціннісні орієнтації, пам'ять про минуле і надія на майбутнє. ХХІ ст. – це розвиток мобільної ідентичності, яка дозволяє долати тоталізм. Разом з тим зникає Індивідуум, Людина Цілісна. На її місце приходить «дивідуум», людина багатолика. За Е. Кантом такий стан відкритості громадянського суспільства є «резонуючою публічністю». Теперішня реальність – це, без перебільшення, інформаційний тероризм. Людина стала заручником штучної реальності, не в останню чергу створеної засобами масової комунікації. Як зазначалося в Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства, ухваленій лідерами «великої сімки», «інформаційно-комунікаційні технології є одним з найважливіших факторів, що впливають на формування суспільства ХХІ століття».

В інформаційному світі сформувався новий тип людини, яка, зазнаючи глобального впливу, втрачає свою ідентичність, духовність, моральність, здатність критично осмислювати факти. Отримуючи масу свідчень про навколишній світ, людина одночасно віддаляється від істинності життя; світ, представлений в нечітких поняттях, закріплюється в свідомості як світ несправжній. Глобалізація, а разом з нею мільтикультуралізм та універсальність, заволодівають світом. Проте цей процес ще не набув планетарного масштабу: посилено міжнаціональний

контроль за економічними наслідками глобалізації, відбуваються еволюційні зміни у міжнародному праві.

Чи є такий стан фатальним і що можемо протиставити зазначеним вище тенденціям? Вихід вбачається у вихованні молоді, розвитку в ній позитивних якостей особистості на основі духовності, соціальності, моральності, діяльності, реальності. Успішні нації ґрунтуються на волі, вірі, розумі та моральних вчинках. Принцип національності узалежнює, переважає в людей над принципом внутрішньої свободи. Відтак потрібна сучасна модель молодої людини – носія національного ідеалу. Людина чиста серцем, внутрішньо багата, пов'язана із внутрішнім життям та переживанням, зазвичай духовне протиставляє матеріальному, вигідному, штучно створеному.

С. Кримський означив людську бездуховність як «антропологічну катастрофу»: «Людина виявилася розірваною між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом» [105, с. 469]. Отже, важливим є органічне включення особистості в громаду, залучення до служіння суспільним інтересам на відміну від особистості, витвореної за правилами егоцентрично-індивідуалістичних концепцій. Людина, підпорядкована системі норм та принципів, гуманістичним правилам етичного кодексу у ставленні до інших, живе за нормами загальнолюдської моралі. Вона спрямовує свою діяльність на задоволення національних потреб, виявляє готовність бути корисною для суспільства. В цьому контексті привертає увагу ідея «цілого чоловіка» Івана Франка. Франковий «цілий чоловік» – це конкретно-історичний праобраз здорової, цілісної натури, для якої жити – означає боротися і працювати заради справжнього внутрішнього суспільного щастя.

Нерозривна єдність суспільного, національного та індивідуального реалізується на підставі свідомого підпорядкування особистого загальному. Як результат – щастя всіх мислиться як запорука щастя

кожного. Лише за цієї умови особистість, нація і держава можуть жити і творити.

В умовах глобалізації новий світопорядок спричиняє ризики щодо збереження національної ідентичності: власного «Я» особистості, нації, держави.

Світовий лад об'єктивно впливає на чинники національної ідентичності:

- культурні особливості і культурна самобутність (взаємодія різних культур детермінує асиміляцію культурних особливостей та становить загрозу культурній самобутності);

- національний інформаційний ресурс (посилення інформаційного ресурсу, який зосереджений на популяризації денационалізованої культури, а не пропагуванні національних цінностей держави);

- відчуття приналежності національної спільноти (перманентні процеси міграції стирають його);

- мовний суверенітет (домінування англійської мови).

Оскільки країни стали більш відкритими одна для одної, то відмінності між ними стали більш явними, часто підсилені мас-медіа. Держави і нації згуртовуються відповідно до їх економічних інтересів, політичного устрою або приналежності до міжнародних об'єднань. Проте, коли мова йде про культурні та національні особливості питання набирає іншого значення. Тут кожна держава намагається зберегти власну самобутність та національні особливості.

Нова модель розвитку світу характеризується переважно динамічністю, витворенням якісних характеристик людини та протилежностями підходів. Витворена механічна картина світу, де світ органічного життя трансформувалася в уявлення про світ як механізм. Абстракція капіталу стала домінантною над матеріальною працею людини та чуттєвістю. Вперше в історії людства покоління ідей і покоління речей змінюється у часі швидше за зміну покоління.

Сучасний інформаційний простір через свою складність, динамічність і суперечливість повсякчас кидає нові виклики для людини, захоплюючи її особистий простір. Інформаційні потоки, які щоденно впливають на людину, впливаючи на адекватне сприйняття особистістю життєвих процесів життя і активне сприйняття того, що відбувається довкола неї.

Інтенсифікація глобалізаційних процесів та перехід на нові інформаційні технології сприяє розвитку особистості. Вплив інформаційних технологій на людину, власне на її соціальну поведінку, має нині суперечливий характер: перед людиною відкриті великі можливості доступу до різних сфер інформації, але з іншого боку, потрібне вміння оптимально розпорядитись цією інформацією. Від цього і залежить зв'язок «людина-техніка».

Втрачений комунікативний духовний зв'язок, який засновувався на людському розумінні один одного, бо всі люди володіли свідомістю, розумом і духом. Людина не живе, насправді, в ніякій дійсності, адже існує безмежна кількість версій про неї, кожна з яких є хибною, а коли їх порівняти, то – взаємно суперечливі. І як результат масовізація суспільства і людини зокрема. Безапеляційне сприйняття нав'язливого і нульовий результат взаємодії.

Створене мережеве суспільство як специфічна форма соціальної структури. Його існування не можливе без мас і, водночас, це суспільство існує відсторонено від натовпу, формуючи індивідуальний спосіб життя. Мережеві стосунки – побудовані на взаємодії інформації та техніки, а не на людських емоціях та переживаннях. Штучно витворена формула маси індивідуалів.

Сучасне суспільство породило нову універсальну людину, яка створює вигляд зовнішньої активності, проте її внутрішній світ залишається пасивним, вона функціонує як автомат. Вона не здатна вільно і всебічно розвиватись, адже зазнає все проникного впливу нав'язливої

інформації, без якої вона не може брати участь в житті суспільства та і просто стає несучасною, немодною. Тому необхідно знайти розумний баланс між інформаційними технологіями, мас-медіа і цінностями гуманізму, оскільки в суспільстві все виразніше відчувається потреба переходу від «кількісного ідеалу» епохи масового споживання до розуміння «якості життя» як головної загальнолюдської цінності.

Людина живе під постійним «обстрілом» новопростору, що руйнує цінності та духовність. Проте людина повинна пам'ятати про свою сутність: зробити життя якомога повнішим, наповнити високими цінностями. Кожна людина, за своєю природою, має свій унікальний шлях і свої неповторні погляди на світ. Мотиви поведінки людини непередбачувані, мало хто будує життя свідомо. Людина має навчитись вирізяти з потоку перманентної невизначеності справжні добро, любов і протистояти духовному геноциду. Вона не може забувати про вдосконалення та розвиток свого життєвого проекту.

3.2. Роль освіти у формуванні й збереженні національної ідентичності в умовах глобалізованої інформаційної політики

Цивілізаційний підхід як відображення культурно-історичного типу поступу оперує поняттями викликів, які є одночасно й стимулами його розвитку. Локальні виклики притаманні конкретному суспільству чи країні – політична система, стан економіки, ментальність, освіта і культура, загально цивілізаційні ж постають перед усіма державами. Цивілізаційні процеси, підсилені глобалізаційними викликами й вимірами, невіддільні від модернізаційних суспільних, політичних і соціальних змін. Повсякчасні зміни в суспільному житті здійснюються через реформи й інновації, які самі по собі є і причиною, і результатом, і викликом, і певною загрозою подальшому розвитку, а в сукупності виступають

характеристикою цивілізаційного, глобалізаційного, модернізаційного процесів. Серед них найбільш знаковими і характерними є:

- криза соціальних стосунків як віддзеркалення інтересів, загальних цінностей й почуттів багатьох людей, що виявляються у соціальній дисгармонії, зростанні соціальної напруженості упередженості, і, в кінцевому рахунку, розшаруванні суспільства, його регіоналізації й маргіналізації, розвитку неформальних стосунків (корупція), які переважають над правовою і моральною системою зобов'язань і залежностей;

- брак взаємозв'язку, спілкування між людьми в дорослому і дитячому середовищах, спричинений комп'ютеризацією та електронними засобами зв'язку, що вносять елементи дегуманізації, підміни живої комунікації штучним, віртуальним діалогом, а також породжують і провокують соціальну нерівність у доступі до них; культурно-антропологічні виклики, які ставлять метафізичні й практико-орієнтовані питання сенсу життя, пізнання самого себе, свого «Я» та характеризуються розвитком масової культури як провідної для суспільства; естетика насилля та гламуру стала візитною карткою нашої культури, де губляться справжність і автентичність людини.

Зазначені явища актуалізують не лише критичні, а й прогностичні, щодо цивілізаційних змін, функції освіти, знаходиться в епіцентрі цивілізаційних змін, є одночасно і суб'єктом, і об'єктом цивілізаційних трансформацій. З одного боку, освіта є складовою кризових явищ і викликів, а з іншого стає трансформаційним агентом, носієм змін і викликів, продукує нову реальність, нові соціальні стосунки, виступає механізмом формування й відтворення людського потенціалу, його життєдіяльності.

Сучасне суспільство орієнтоване на професіоналів, людей, які швидко та креативно приймають рішення. Це приводить до прагнення людей удосконалювати свої знання, підвищувати кваліфікацію та

інтелектуальні здібності. Збільшення частки освічених людей сприяє трансформації цінностей та інтересів населення, змінює стереотипи та критерії при визначенні високодохідних верств населення. Як наслідок, економічні детермінанти – збільшення рівня матеріального становища та наявність власності – стають другорядними та замінюються зростаючими потребами в активному та цікавому дозвіллі [26, с. 18–19].

Розвиток у національному і світовому контекстах обумовлює зміни в освіті. Світ на початку XXI ст. не просто змінюється. Його змінність перетворилася в константу історичного процесу. Тепер навіть у вимірах повсякденного людського життя зміни починають переважати над спадкоємністю та сталістю. Вперше в історії людства покоління ідей і покоління речей змінюються у часі швидше за покоління людей. Зміни, які відбуваються, стосуються не тільки західного світу («це в них»), а й України. Звичайно, їх можна пояснити прагматизацією всіх сфер буття сучасної людини. Справді, досить часто доводиться стикатися з таким поглядом: тривалий час у світі домінували цінності, а сьогодні починають переважати інтереси. Тобто відбувається просте спрощення цивілізації як простору буття людини [103].

Але виклики полягають не тільки в цьому. По мірі наростання глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського прогресу. Його сутністю, основним виміром і, разом з тим, основним важелем стає розвиток особистості, власне людський розвиток. Саме ця обставина буде визначати конкурентоспроможність кожної країни. Ось чому сфера освіти, що найбільшою мірою визначає рівень розвитку людини, стає загальнонаціональним пріоритетом у все більшому числі країн світу. О. Білоус вважає, що сьогодні людство стоїть перед дилемою: глобальна ненависть чи глобальне партнерство і соціальна солідарність? Яке місце буде відведене людині, якщо глобалізація розвиватиметься шляхом неокolonіальної глобалізації? Глобалізація,

уніфікація і стандартизація людини і цивілізації – це добре чи погано? Історія вчить, що страшний Молох у вигляді глобальної стандартизації Людини може загрожувати існуванню сучасних самобутніх цивілізацій заради надприбутків глобального капіталу [23, с. 21].

У світі відбувається активне формування глобального освітнього простору: утворюється єдина система знань, широко застосовується англійська мова, відбувається експансія інформаційних технологій, діяльність освітніх інституцій набуває інтернаціоналізованого та інноваційного характеру. Ці зміни стають можливими через значне збільшення фінансування, оптимальні управлінські моделі, високу концентрацію талановитих викладачів і студентів.

Такі трансформації спонукають освіту відмовитись від однобічної орієнтації лише на соціальне замовлення, сконцентруватися на особистісних потребах людини, її ціннісних вимірах щодо пізнання світу, самопізнання, наданні можливості кожному досягти бажаного на основі розвитку власних якостей, за рахунок власних зусиль.

На сьогодні комп'ютер й інформаційні технології – це дійсно революція в освіті. По-перше, без оволодіння комп'ютерною грамотністю особистість виявляється неконкурентоздатною у більшості сфер життєдіяльності. По-друге, інформаційні технології є ефективним засобом індивідуалізації навчального процесу. По-третє, комп'ютер, підключений до Інтернету, – це можливість спілкуватися із світом, формувати національну та планетарну свідомість, що так важливо для повноцінного життя у все більш глобалізованому світі.

Необхідність своєчасного і правильного реагування на виклики епохи вимагає утвердження *нової парадигми освіти*. На відміну від традиційної освітньої моделі, що базувалася на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, головною метою навчання у ХХІ ст. стає всебічний розвиток людської особистості, як абсолютної цінності – *homo educatus*. Демократичне спрямування навчання дає людині

можливість підготуватися до життя в швидкоплинно змінюваних умовах соціокультурного життя і професійної діяльності. Звідси – значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, як то засвоєння знань, самостійності у прийнятті рішень, критичності та культури мислення, розвитку інформаційних і соціальних навичок. До таких підходів спонукає головна педагогічна ідея сучасності – освіта впродовж життя.

Тенденцією нашого часу є те, що своєрідним співвиконавцем цієї функції все більшою мірою виступають інші інституції суспільства, та й суспільство в цілому. Власне, складається і все більш зміцнюється своєрідне освітньо-педагогічне поле, яке виявляється через діяльність ЗМІ, розповсюдженість ефективно діючих просвітницьких організацій, налагодженість інформаційних потоків як з використанням сучасних технологій, так і традиційних паперових носіїв і т. п. Створення сприятливого для виховання дітей, молоді та й усього населення інформаційно-культурного простору – першорядна умова духовного оздоровлення, «очищення» виховної атмосфери суспільства.

Визначальним чинником сучасної цивілізації стала інформація й усе, пов'язане з її накопиченням, оновленням, передаванням та використанням. Людство постало перед фактом, що знання оновлюються навіть швидше, ніж відбувається зміна поколінь. Відтак перед освітою постало складне двоєдине завдання: з одного боку, вона повинна осучаснюватися на основі новітніх технологій через широке впровадження у навчально-виховний процес інформаційно-комп'ютерних технологій, а з іншого – формувати в молоді компетенції, необхідні для успішної самореалізації після завершення школи в інформаційному суспільстві.

Щоб встигати за вимогами часу, освіта у перспективі також має стати глобальною. На сьогодні вже недостатньо вести мову про стабільність у суспільстві в цілому й у освіті зокрема. Сьогодні вимагає інноваційності й перманентних вмотивованих змін. Поява інформаційних

технологій докорінно змінила саме поняття «сучасна освіта», міцно пов'язавши його з комп'ютером та мережею Інтернет, новими можливостями для пізнавальної діяльності людини.

Очевидними є щонайменше чотири сфери застосування інноваційних інформатизованих технологій в освіті:

по-перше, володіння комп'ютером є необхідним атрибутом практично всіх престижних професій і сфер діяльності;

по-друге, комп'ютер є засобом індивідуалізації навчання, що, у свою чергу, відкриває нові потенційні можливості для самореалізації особистості;

по-третьє, комп'ютер і Інтернет забезпечують необмежений доступ до світового інформаційного і комунікаційного ресурсу;

по-четверте, застосовуючи комп'ютерні технології можна через дистанційне навчання значно повніше забезпечити рівний доступ громадян до якісної освіти.

Необхідність своєчасного і правильного реагування на виклики епохи вимагає утвердження *нової парадигми освіти*. На відміну від традиційної освітньої моделі, що базувалася на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, головною метою навчання у XXI ст. стає всебічний розвиток людської особистості як абсолютної цінності. Демократичне спрямування навчання дає людині можливість підготуватися до життя в швидкоплинно змінюваних умовах соціокультурного життя і професійної діяльності.

Звідси – значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, як то засвоєння знань, самостійності у прийнятті рішень, критичності та культури мислення, розвитку інформаційних і соціальних навичок. До таких підходів спонукає головна педагогічна ідея сучасності – освіта впродовж життя.

Призначення сучасної освіти якраз і полягає в тому, щоб передати людині глибокі загальнокультурні основи, розвинути її загальні здібності й

здатки, здатність пристосовуватися до динамічних умов особистісного, соціального і професійного життя. Тому слід закласти в учнях та студентах глибокі природознавчі і теоретичні основи у певній сфері майбутньої професійної діяльності, життєво важливі компетенції: комунікативні, технологічні тощо.

Життя висунуло нові цілі навчання, які полягають у:

- збалансованому ставленні до призначення освіти, узгоджуючи цілі всебічного розкриття особистості і її соціокультурного;

- всебічному розвитку особистості через реалізацію її загальних здібностей, навичок і установок;

- акцентування уваги суспільства на освіті не як споживачеві фінансових та інтелектуальних ресурсів, як безпосередній продуктивній сфері, підоймі економічного та соціокультурного прогресу України як органічної складової інтегрованої Європи.

Глобальність нової світобудови видозмінила людину як автономний, завершальний світ у собі. Нові правила гри постіндустріального суспільства з його традиційними цінностями – влада, гроші, виробництво, – означали, що інформація на деякий час стала мірою впорядкування та поступового процесу цивілізації. Боротьба і конкуренція у сфері створення ідеалів стає каталізатором такого розвитку світу, рамках якого важливим у сфері суспільного та політичного життя є витворення *інноваційного* ідеалу людини освіченої – *homo educatis*: «Особливу роль у становленні суб'єктів політики на рівні людської особистості відіграє в сучасних умовах освіта. Малоосвічені чи неосвічені люди стають об'єктами різного роду політичних маніпуляцій. Чим вищий є рівень освіченості людини, тим більше вона орієнтована на активну участь у політиці» [38, с. 62].

Глобальність як характеристика ХХІ ст. вплинула на мислення та світоглядні орієнтації. Звідси – невпорядкованість перехідного періоду, втрата центрів особистісної орієнтації на майбутнє. Вектор розвитку ідей та інтересів країни і освіти зокрема, перебуває в «доганяючому

майбутньому» розвитку. Звідси – політична модернізація повинна не лише гармонійно доповнюватися економічною модернізацією, а й забезпечуватися культурною та, передусім, освітньою модернізацією. Власне, маємо справу зі сталим розвитком.

Зміст і форми освіти, безперечно, є одним із визначальних факторів розвитку суспільства. Так, релігійна освіта Середньовіччя сприяла утвердженню християнства. Наукові пошуки, відкриття та засвоєння їх через новий зміст і форму навчання стали рушієм реформування світогляду в добу Просвітництва. Прогресистська освіта виражала ідеї Нового часу й відображала специфіку буржуазних відносин.

Проте, незважаючи на зміни у всіх сферах суспільного життя, закони існування простору залишилися незмінними: емпіричне знання як джерело знань, розум як головне знаряддя пізнання. Ідея «розумової» побудови держави залишилась провідною. Важливою залишається концепція особистості, яка прагне до ідеалу «повної людини» (Іван Франко), що робить вибір на користь розуму й обов'язку. Хоч динамізм світу детермінує такий статус людини, але з новою філософією розвитку освіти буде витворюватись нова особистість, органічно адаптована до вимог часу. Всі співучасники освітніх змін усвідомлюють необхідність цих змін і діють творчо, виявляють готовність бути їх суб'єктами. Сьогодні освіта сповідує філософію спільного пошуку нових можливостей, намагаючись оцінити планові зміни з точки зору тих, для кого вони запроваджуються. Вибрана стратегія гуманізації освіти, її інформаційний прорив, спрямовані на розвиток важливих життєвих компетентностей [36, с. 15].

На противагу людині тоталітарного періоду, якій були властиві такі риси як міфологічність, ієрархічність свідомості, нахили до ілюзій та шаблонів, пасивність, безініціативність, схильність до матеріального егалітеразму, заборони як форма спілкування, людині інформаційного суспільства притаманні активність, пошук, дослідження, ініціативність, свобода комунікації. XXI ст. потребує людини, яка буде менш зв'язана з

негнучкими ідеологіями і зможе гуртувати навколо себе окремих осіб і групи однодумців, зацікавлених у загальному добробуті країни, які вмітимуть творити відкрите суспільство, будуть здатними до діалогу та консолідації. У цьому контексті роль освіти як важливого чинника об'єднання континенту, зближення культур зростатиме, адже через систему освіти формується людська свідомість: світоглядні образи, які спираються на досягнення науки, логіку мислення, зорієнтовану на доказ і обґрунтування знань.

На зламі тисячоліть концепції про «кінець історії» та «конфлікт цивілізацій» пророкували фатальний кінець сучасного суспільства: витіснення традицій, знищення духовності та вичерпність національних імперативів. Освіта посідає одне з перших місць у подоланні цих процесів, вона є тією силою, що приводить в дію духовно-культурні важелі. Вона також є об'єднувачем категорій знання та мудрості. І. Кант зазначав, що мудрість полягає більше у способі дій, ніж у знанні, та має потребу у науці для того, щоб ввести у вжиток настанови і закріпити їх. Така спрямованість освіти дозволить подолати теперішній перехідний стан у світогляді: створити у суспільній свідомості адекватне уявлення про майбутнє і впевненість у сьогоденні.

Сучасні освітні системи орієнтовані на формування освіченої людини (*homo educatus*). Ця концепція бере початок ще у XVIII ст. Традиційно, метою вважається навчання та передача дітям, молоді, дорослим *готових* знань про світ, які б вони могли у певний час репродукувати, і які б дозволили пристосуватися до існуючої дійсності. Продуктом такого формування є скоріше однобічна, ніж повномасштабна людина, людина-об'єкт, ніж людина-суб'єкт, людина із захисною, а не продуктивною діяльністю. «Мета сучасної системи освіти більшою мірою полягає у тому, щоб навчити людей набувати знання у формі «культурної власності», а наприкінці навчання видається документ, який засвідчує, що його власник володіє деяким мінімумом цієї власності. Відмінність між

рівнями освіти у середній школі та аспірантурі полягає головним чином у величині набутої культурної власності, яка приблизно відповідає кількості тієї матеріальної власності, якою ці студенти будуть володіти у майбутньому» [224, с. 222].

У новій ж моделі людини має домінувати дослідницька орієнтація над консервативною. Вона матиме стійкі тенденції до пошуку проблем у світі та їх самостійного вирішення, самоаналіз та результат її праці збагачуватимуть особистісне знання людини – знати більше та знати краще. Людина освічена є суб'єктом, а не об'єктом маніпуляцій зовні. Вона чітко усвідомлює, що інформація як така ще не є знанням, і що саме людина є джерелом інформації; суб'єктивність модифікує стратегії розвитку, перетворює монолог у діалог, реалізовує творчі ініціативи. Відповідно, призначення сучасної освіти полягає в тому, щоб передати людині глибокі загальнокультурні основи, розвинути її загальні здібності й задатки, здатність пристосовуватися до динамічних умов особистого, соціального і професійного життя.

Слід закладати учням та студентам глибокі природознавчі і теоретичні основи у певній сфері майбутньої професійної діяльності, життєво важливі компетенції: комунікативні, технологічні тощо. Від цього наряду буде залежати майбутнє нації і держави, кожного її громадянина. Відтак для всіх гілок влади турбота про освіту є найпершою, за висловом Б. Гейтса, справою, найвагомішою інвестицією, бо прибутки від неї надходитимуть до всіх прошарків суспільства. К. Ушинський закликав співвітчизників зрозуміти одну важливу річ: саме турбота, облаштування освіти, а не судова, земельна реформи є найважливішим фундаментом суспільства. У багатьох країнах освіта стала ключовою ланкою й найефективнішим ресурсом інноваційного поступу, важливою складовою національного багатства. Інноваційні технології, на відміну від зношеної матеріально-технічної бази, постійно оновлюються, вдосконалюються, забезпечуючи сталий розвиток сучасних націй.

Одним із універсальних вимірників ефективності у світі є індекс людського розвитку (ІЛР), що об'єднує чотири складники: тривалість життя; показник грамотності дорослого населення; валове охоплення всіма видами навчання; ВВП на душу населення. ІЛР охоплює 177 країн світу. Програма розвитку ООН (ПРООН) опублікувала п'ятнадцяту за ліком «Доповідь про розвиток людини» (2005 р.). Підбито п'ятирічні підсумки виконання Декларації тисячоліття – документа, який визначає загальносвітові цілі у сфері розвитку за 15-річний період. В індексі ПРООН, згадані чотири складники, за спеціальною формулою зводяться в один загальний індекс і країни розміщуються в ньому по спадаючій. Вже кілька років поспіль за загальним ІЛР лідирує Норвегія. Щодо освіти, то найвищий показник валового охоплення навчанням є у Великій Британії – 123 %, а найнижчий – у Буркіна-Фасо – лише 12,8 %. Україну було вперше включено в розрахунки ІЛР у Доповіді за 1993 рік. Тоді за розрахунками 1990 року ми посідали цілком пристойне 45 місце, а найгірші рейтингові показники у нас припали на 1995 рік – 102 місце. Із виходом із кризи, початком економічного зростання становище України в ІЛР поліпшувалося; в Доповіді 2004 року ми були на 70 місці з індексом 0,777. В Доповіді 2005 року замість прогнозованого поліпшення й підняття на дві-п'ять сходинок Україна опинилася на 78 місці з індексом 0,766. На жаль, донизу Україну «потягнула» якраз не освіта, а показник тривалості життя, який ледь сягає 66 років.

Визначальним чинником сучасної цивілізації стала інформація й усе, пов'язане з її накопиченням, оновленням, передаванням та використанням. З огляду на повсякчасне оновлення знань перед освітою постало складне двоєдине завдання: з одного боку, вона повинна осучаснюватися на основі новітніх технологій через широке впровадження у навчально-виховний процес інформаційно-комп'ютерних технологій, а з іншого – формувати в молоді компетенції, необхідні для успішної самореалізації після завершення школи в інформаційному суспільстві.

Призначення сучасної освіти якраз і полягає в тому, щоб передати людині глибокі загальнокультурні основи, розвинути її загальні здібності й задатки, здатність пристосовуватися до динамічних умов особистого, соціального і професійного життя. Тому слід закласти в учнях та студентах глибокі природознавчі і теоретичні основи у певній сфері майбутньої професійної діяльності, життєво важливі компетенції: комунікативні, технологічні тощо.

Життя висунуло нові цілі навчання, які полягають у збалансованому ставленні до призначення освіти, узгоджуючи цілі всебічного розкриття особистості і її соціокультурного; всебічному розвитку особистості через реалізацію її загальних здібностей, навичок і установок; акцентування уваги суспільства на освіті не як споживачеві фінансових та інтелектуальних ресурсів, як безпосередній продуктивній сфері, підйомі економічного та соціокультурного прогресу країни як органічної складової Європи.

Українська освіта пройшла складний шлях становлення в умовах тривалої бездержавності. Нинішня європейська ініціатива зі створення єдиного освітньо-інформаційного простору у сфері вищої освіти актуалізує два головні компоненти нашої стратегії розвитку: демократичні механізми взаємодії держави і суспільства та створення умов для формування нового типу суспільства – суспільства знань, в якому наукомісткі технології та трансформація гуманітарної сфери стануть запорукою сталого розвитку держави.

«Стратегія оновлення України повинна мати випереджальні орієнтири, враховувати не лише нинішні реалії, а й майбутні тенденції світової науки, техніки, інституційних і соціокультурних особливостей, можливостей співжиття в інтегрованому світі. Лише через розвиток людського потенціалу можливий вихід України на магістральний цивілізаційний шлях розвитку культури, підвищення рівня освіти, створення атмосфери особистої і колективної ініціативи. Перехід до

постмодернізації зможе забезпечити в сучасних умовах лише орієнтація на цілеспрямовану молодіжну політику. Поряд з тим держава повинна виступати гарантом забезпечення власного майбутнього через розвиток інтелектуального потенціалу, максимальне використання можливостей технокультурополісів. Перетворення лежать в площині не стільки кількісних, а скільки якісних перетворень українського суспільства» [53, с. 10].

У 2005 році Україна задекларувала вступ до загальноєвропейського простору вищої освіти та наукових досліджень, що підтвердило європейські прагнення нашого суспільства в освітньо-науковий простір. Україна встановила високу планку освітніх стандартів, досягнення нової якості вищої освіти, можливості професійного та особистісного розвитку всіх учасників навчального процесу, змістового збагачення та технологічного вдосконалення навчання. Це, у свою чергу, спонукає до впровадження демократичних механізмів державно-громадського управління освітою, учасницької демократії, тобто такої, яка сприяє можливості брати участь у визначенні змісту рішень того чи іншого органу влади, надає можливість представляти та лобювати свої інтереси перед органами влади. Цей механізм управління у освіті є надзвичайно важливим, оскільки визначає стратегію розвитку держави. Відповідно гармонійна взаємодія інститутів громадського суспільства з державою дасть змогу поступово обмежити державне втручання в економічне та соціокультурне життя громадян. Громадськість стане не лише функцією суспільства, а її всебічним і постійним контролем. Суть Болонського процесу полягає у формуванні загальноєвропейської системи вищої освіти, яка ґрунтується на спільності фундаментальних принципів функціонування. Основні напрями цього процесу: запровадження двоциклового навчання, контроль за якістю освіти, розширення мобільності, впровадження кредитної системи, забезпечення працевлаштування випускників.

Запровадження основних положень Болонського процесу передбачає врахування національних підходів до організації навчання, змісту освіти, традицій у підготовці майбутніх фахівців. Проте хоча Україна й долучилася до Болонського освітнього процесу, вона має свої особливості: європейська освітня система ставить за мету підготовку вузького спеціаліста, українська система освіти дає ширше коло знань.

Участь України в Болонському процесі спонукає до переосмислення усталених поглядів на освіту та на формулювання певної парадигми, в основі якої б лежала концепція людини освіченої. Саме суспільство повинно визначити, чого воно прагне від освіти та якою бачить людину освічену, аби ці образи стали наріжними каменями організації навчального процесу.

«Формування суспільства знання – це одна з ключових ознак сьогодення. Масовість вищої освіти, масовість знання як такого порушують традиційно домінуючу гумбольдівську філософію академічного та елітарного знання. Але це, в свою чергу, активно впливає на економіку та соціальні відносини. Попри значну дискусивність такої ситуації – вона є фактором сьогодення. І громадськість все більше долучається до участі в трикутнику вища освіта і наука – ринок технологій і праці – соціальна система» [143, с. 8]. Існує проблема сучасного українського суспільства щодо низького інтелектуального рівня політичної та управлінської еліти. Відповідно це знижує дієвість всіх реформ та можливості інтеграції у світовий простір. Так, питання щодо справжності дипломів високопосадовців на сьогодні є чи не найбільш дражливими.

Освіта може покращити людство, але через реалізацію завдання формування в особливості внутрішньої свободи і прагнення до самовиховання. Головним аспектом виховання є розвиток морального мислення, почуттів прекрасного, формування доброї волі. У процесі навчання відбувається безперервний розвиток взаємодії суб'єктивного та

об'єктивного: соціальний досвід перетворюється в цінності, переконання, знання, емоції, мотиви, ідеали – в особисту культуру.

Ці якості надалі вкладаються в особисту практику: дисципліна розуму і його моральність нерозривні. Розум – не зміст і не форма знання, це синтез одного й іншого, синтез який здійснюється завдяки активності свідомості. Освіченість також не є пасивним ставленням людини до світу хоч би тому, що людство пізнає дійсність з метою переосмислення, а не лише за ради знання самого себе. Людина, здатна до виховання себе і нових поколінь, освіта людей – це запорука історичного оптимізму, надія людства у процесах глобалізму. Освіта має за свою місію – привчити особу до свободи. Відповідно свобода виступає як здатність керувати розумом.

У 90-ті роки ХХ ст. в Україні було започатковано процес формування політичної науки і освіти, покликаних впливати на розвиток громадської свідомості, формування цінностей свободи, права та усвідомлений вибір особливості життєвих пріоритетів, урізноманітнення можливостей реалізації людської гідності, формування засад громадянського суспільства.

Будь-яка держава сильна своїми громадянами, а політологічна просвіта є засобом збереження і зміцнення державності, інтегрування розрізнених частин суспільства у розмаїту цілісність. Освічену людину неможливо тримати в рабстві. Саме освіченість, знання сутності і призначення політики, причетність до чеснот цивілізації роблять демократію природною нормою і потребою існування людства та окремого громадянина [154, с. 124].

Спробуємо розглянути концептуальні засади громадянського виміру суспільства, що включають поняття і принципи громадянської освіти та освітньої консолідації, особливості ідейної еволюції людини як чинника внутрішньополітичної єдності й запоруки розвитку держави. На сьогодні є підстави зробити висновок, що освіта, як і громадське суспільство, формує особливу недержавну сферу. Наріжним суб'єктом модернізаційного

процесу, в ході якого відбувається ускладнення та диференціація соціальної системи. Розвинена освітня система сприяє консолідації соціуму, створює основу для розвитку демократичних форм життєдіяльності громадян. «Громадянство є видом символічної єдності різних людських ролей у політичних системах. Громадське суспільство забезпечується моментом переваги у владі та інформації саме за хорошого державного управління. Краще редукувати претензію на вільну від оман комунікацію. Громадянське суспільство є проектом справедливого суспільства з сильними та дивергентними національними порядками» [98, с. 302]. Громадське суспільство – це важливий нормативний проект, який досягається передусім апеляцією до індивіда, корелятором якого є конкретний громадянин.

Українське суспільство приречене на те, що постійно навчатися, а не тільки брати уроки. Для цього сучасна школа має співпрацювати з сім'єю, Церквою, іншими суспільними інституціями. Така співпраця допоможе реалізації нових завдань:

– підготовці гідного представника свого народу, який усвідомлює свою належність до неї та пишається цим, розуміє свою етнічну відмінність від представників інших народів, любить свою землю, мову і культуру, дбає про її поступ і готовий до оборони її від чужих посягань. Він переконаний, що найповніший розквіт нації можливий лише у власній державі. У зв'язку з цим усвідомлюється закономірність створення і зміцнення власної держави;

– підготовці до життя в українському суспільстві, яке має поліетнічний склад населення. Ця обставина передбачає виховання, побудоване на філософії поєднання загальнолюдських та національних цінностей; виховання свідомого патріота України, озброєного знанням про минуле, сучасне і перспективи нашого суспільства і держави. Виховання члена демократичного суспільства, у свідомості й діях якого поєднані

права й обов'язки, відповідальність перед суспільством за те, що зробив, і за те, чого не зробив;

– підготовці до індивідуального життя: піклування про здоров'я дитини, формування її культурних потреб, здібностей, зацікавлень, ініціативності, працьовитості, комунікативних умінь, знання мов;

– підготовці до участі у культурному житті держави, народу, але не як пасивного споживача культури, а як активного її творця, здатного до збереження, розвитку і захисту культурних надбань; до життя в екологічному, політичному, економічному, культурно-освітньому суспільному середовищі;

– підготовка до фахової праці, виходячи з її природних здібностей та суспільних потреб.

Такий підхід є важливим не лише для українського суспільства, де традиції протистояння, антагонізму, поділу людей на протилежні групи заважають рухові вперед, знижуючи рівень цивілізованості суспільства. Наука мусить бути найвищим утіленням вітчизни, адже першим з-поміж народів завжди буде той, хто випередить усіх у сфері думки і розумової діяльності, зазначав Луї Пастер. Освіта повинна об'єднувати суспільство і усувати конфлікти, утверджувати толерантні відносини в державі.

XX ст. було золотою епохою засобів масової інформації. Завдяки техніці (спершу радіо, а потім телебачення) одне і те саме повідомлення може дійти до всієї нації, а з розвитком супутникового зв'язку, і всього світу. Ефірне мовлення стало кращим інструментом пропаганди. Не можливо переоцінити вплив радіо на національне об'єднання США та Великобританії в роки Другої світової війни. В другій половині XX ст. в свої права вступило і телебачення, яке допомогло значно змінити темпи відмирання інституту ту національної держави. Головна ідея: нація – це «натуральне» утворення і воно не обговорюється, тому що нація і телевізійна аудиторія – це одне і теж.

Комп'ютерна та телекомунікаційна технологія часто звужують коло особистих живих контактів і роблять відносини між людьми відстороненими. Виникає ситуація, коли людина не може відрізнити оточуючу її реальність від того світу ефемерних цінностей та образів, що виникають завдяки вторгненню в життя ЗМІ та аморальної поп-культури. Інформаційні засоби формування засад способу життя різні, але, насамперед, це звичайно телебачення, радіо та преса.

У зв'язку з такою революцією, яка охопила всю планету, можемо говорити про людину *homo Informaticus* як про біологічне творіння з одним лише інформаційним інтелектом, позбавлене емоцій і душі. Сучасна цивілізація сформувала людину як масового споживача, що проявляється у стандартизації життя, у її однобічності, шаблон нових думок, будівель, одягу і зразків для наслідування. Постійне збільшення лавинних потоків робить тиск на психіку особистості, тому не спрацьовують механізми психологічного захисту і знижується поріг критичного сприйняття інформації.

Інтенсифікація глобальних інформаційних потоків неминуче породжує діалектичну суперечність між тим, *що* людина знає, і тим, що вона повинна пізнати. Основним виміром і, разом з тим, основним важелем стає розвиток особистості, власне людський розвиток. Інформаційний тиск на особистість породжує складні світоглядні й почасти психологічні трансформації у свідомості людини. Вектори подальшої генези освіти в епоху суспільства знань визначатимуться створенням інноваційної моделі людини – *homo educatus*. З одного боку, освіта повинна мати випереджальні орієнтири, враховувати не лише нинішні реалії, а й майбутні тенденції світової науки, громадянського суспільства, можливостей співжиття в інтегрованому світі; з іншого – особистість інкорпорується в інформаційно-насичений соціум та відстоює свою національну, духовну, світоглядну автентичність. Освіта ж залишається

важливим чинником для об'єднання континенту, процесу зближення культур, ідея розумової побудови держави.

Висновки до третього розділу

По-перше. Глобалізація й інформаційна політика суттєво впливають на визначальні ознаки ідентичності особистості, створюючи передумови для її гомогенізації, а також на політичні системи правління, систему управління, культуру. Проблема збереження ідентичності виразно проявляється в самоусуненні індивіда від реального буття й занурення у віртуальний ілюзорний світ інформації та комунікування. Подолання особистісної відчуженості шляхом створення субкультурних груп, застосовуванням політичних регуляторних механізмів не вповні забезпечують особі можливості до самореалізації.

Проблема ідентичності породжена інноваційним характером розвитку інформаційного суспільства, перманентної мінливостю і фрагментарністю сучасної культури. В умовах безперервного потоку інформації сучасна людина змушена постійно втрачати ідентичність з тим, щоб виробляти її знову й знову. Сформований «Я-образ» щоразу зазнає змін під впливом навколишнього інформаційного простору, особистість змушена заново переосмислювати не тільки зовнішню реальність, але й постійно вибудовувати власне «Я».

По-друге. Інформаційна революція дає змогу швидко передавати з однієї країни в іншу не лише технології виробництва, а й продукти культурної діяльності. Економічно потужні нації зазвичай утверджують свою самодостатність економічними здобутками та високими соціальними стандартами матеріального рівня життя населення, пропагуючи універсальні, як їм здається, культурні стандарти. Виникає «культурний імперіалізм», який веде до катастрофічних наслідків: знищення

самобутності, втрати культурної автономії залежними товариствами, культурного збіднення в цілому.

Рефлексивний характер сучасної ідентичності та її гранична пластичність можуть сприйматися як втрати перехідного етапу суспільного розвитку. Проте реальної альтернативи подібний тип соціалізації людини не має. Спроби блокувати вплив сучасної інформаційної культури здатні створити лише видимість консолідації суспільства.

Відтак уніфікується культурна поведінка цілих народів і континентів, стираються вразливі межі оригінальних рис тої чи іншої нації, що послідовно поширюється на світосприйняття кожного представника цієї нації. Виникає нова якість соціального, культурного і політичного життя, що невідворотно впливає на творення нових форм суспільного розвитку, які включають в себе економічні, соціальні, політичні, екологічні й культурні фактори. Проте цей процес ще не набув планетарного масштабу й він може послаблюватися в рамках спільних практик міжнародного співтовариства.

По-третє. На нашу думку, маємо справу з небаченою дотепер моделлю людини глобального суспільства, яку ми характеризуємо як людина-файл (homo file), розуміючи під цим тип особистості, яка залежить від інформації, втрачає, чи навіть вже втратила, ідентифікацію з соціальною групою чи в цілому суспільством й прагне уникати соціальних зв'язків та суспільних обов'язків.

По-четверте. Запорукою збереження й відтворення національної ідентичності є збереження мовних, культурних та національних цінностей, спадкоємність яких є джерелом національної свободи, самобутності, історичної пам'яті. Матриця історичної пам'яті індивіда виступає наслідком цілеспрямованої роботи зацікавлених структур суспільства по вихованню лояльного до нації й її політичного режиму громадянина, але крім того, вона стає й умовою подальших активних дій цього громадянина

у напрямку укріплення позицій цієї ж нації. Тут вона є схемою виробництва національних практик; матриця історичної пам'яті обумовлює виробництво зовнішніх національних практик під виглядом внутрішніх структур особистості.

Рефлексивна, ідентичність сучасної людини, як і раніше, у значній мірі залежна від традиційних чинників. Але в умовах інформаційного суспільства традиції стають не основою пасивного сприйняття людиною вже усталених, жорстко зафіксованих правил, установок і стереотипів, а частиною різноманітного, плюралістичного соціокультурного простору. Відтак, мультикультурне, багатонаціональне, поліконфесійне суспільство стає невичерпним інформаційним ресурсом для вільної само ідентифікації й побудови образу власного «Я». Подолання монокультурного світосприйняття, відмови від поділу світу на «своїх» і «чужих» стає запорукою розвитку найважливіших якостей сучасної людини – динамізму, критичності, високої комунікативної культури, здатності до позитивного сприйняття різноманітних зразків мислення та поведінки і, на цій основі, готовності до творчого саморозвитку особистості.

По-н'яте. В формуванні й збереженні ідентичності в умовах глобалізації інформаційного простору значну роль відіграє освіта як певне надбання особистості, що виявляється у її поведінці. Процеси, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, посилюють нестабільність самопочуття людей, насамперед молоді, актуалізуючи пошуки засобів, за допомогою яких можна створити сприятливі умови для формування в кожного індивіда внутрішньої стійкості перед реальністю, духовно-моральну готовність вдумливо аналізувати виникаючі особистісні ситуації в контексті соціальних колізій і вибудовувати стратегію власного життя з орієнтацією на загальнолюдські цінності. Вагомі потенції в цьому плані має система освіти. Освіта є чи не єдиним соціальним інститутом, який, попри всі негаразди економічного життя, не лише не деградував, а став домінантою суспільного поступу.

У системі безперервного, впродовж усього життя навчання принцип гуманізму є основоположним, оскільки його суть полягає в орієнтації навчання й освітнього процесу головним чином на людину, створенні максимально сприятливих умов, аби вона якомога повніше оволоділа соціальним досвідом, закладеним у змісті навчання, освоєнні обраної професії, розвитку і прояву творчої індивідуальності, високих громадянських, моральних, фізичних і інтелектуальних якостей.

Як соціальна інституція освіта повинна формувати духовно-інтелектуальний потенціал нації-держави, сприяти консолідації суспільства; обґрунтовується необхідність розроблення модерної національної освітньої доктрини з метою створення сприятливих умов самоорганізації національної ідентичності української молоді.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження дозволяє дійти таких висновків:

1. Досліджено, що в сучасну епоху взаємодія і взаємовплив людини й інформації є достатньо складним і суперечливим процесом. На тепер на перший план вийшла проблема успішної адаптації людини в сучасному інформаційному середовищі, яке, стаючи все більш важливою і невід'ємною складовою навколишнього середовища, ставить перед людиною зростаючі адаптивні вимоги (необхідність пошуку сучасної цілісної концепції людини як адаптивної істоти на основі єдності і взаємозалежності соціального і природного аспектів такої адаптації до інформаційного середовища). Проблема адаптації людського соціуму до реалій інформаційної епохи здійснюється, у першу чергу, не стільки за рахунок адаптивних фізіологічних здібностей, скільки за рахунок побудови над індивідуальною адаптивною системою – культури. Людство змушене адаптуватися до природного і штучно створеного інформаційного середовища упродовж всієї своєї історії, однак, життя сучасної людини визначається новими, незрівнянно більш складними, реаліями, новими екологічними і соціальними обставинами.

Тому, на нашу думку, украй актуальним є здійснення наукового аналізу як позитивних, так і негативних аспектів, пов'язаних з адаптацією людини до середовища проживання; дослідження нових форм побудови інформаційного середовища, що максимально відповідало б запитам суспільства в цілому і кожної окремої особистості зокрема. Наразі існує ймовірність того, що така адаптація може відбуватися у формі залежності особистості від інформації. Вже тепер для багатьох людей, особливо молодого віку, віртуальна реальність стає більш значущою, ніж дійсність.

Виклики також полягають в тому, що відбувається глобальне політичне та ідеологічне маніпулювання свідомістю особистості, зростає інформаційний та культурний тиск на неї, засобами інформаційних

технологій здійснюється небажане втручання в приватне життя людей і організацій, як то «хакерство» через Інтернет. З подальшим розвитком інформаційного суспільства все більше наростає небезпека розриву між «інформаційною елітою» - тими, хто займається розробленням інформаційних технологій, і пересічними споживачами інформаційних продуктів і послуг.

Зазначені вище реалії інформаційного суспільства спонукають до осмислення змісту й тенденцій розвитку інформаційної епохи, розроблення контурів сучасної цілісної концепції людини як адаптивної істоти на основі єдності й взаємозалежності соціального і природного аспектів такої адаптації до інформаційного середовища.

Сучасне інформаційне середовище ми визначаємо як сукупність інформаційних умов існування суб'єкта (наявність інформаційних ресурсів та їх якість, розвиненість інформаційної інфраструктури), а також соціально-економічних і культурних умов реалізації процесів інформатизації. Інформаційне середовище зі всіма його складовими (електронні засоби масової комунікації – радіо, телебачення, Інтернет; комп'ютеризація всіх сфер життя) стало настільки глобальним явищем у житті сучасної людини, що нинішню епоху можна з повним правом назвати інформаційною цивілізацією. Сучасне інформаційне середовище є фактором, що вимагає фундаментально нової адаптації людини, його специфіка вимагає, з одного боку, корекції вже існуючих природних і соціальних механізмів адаптації людини, з іншого - вироблення нових. Інформаційні технології, ставши стрижнем сучасної цивілізації, не просто змінюють якість і зміст життя сучасної людини, вони загрожують трансформувати сам спосіб її буття в непередбаченому напрямку.

2. Інформаційна політика є фактором, що вимагає фундаментально нової адаптації людини. Специфіка сучасного інформаційного середовища спонукає до корекції існуючих природних і соціальних механізмів адаптації людини і вироблення нових. Класифікація об'єктів і суб'єктів

інформаційної політики дозволяє розглянути людину в інформаційному просторі як об'єкт та суб'єкт інформаційної політики, а також визначити особливості суб'єкт – суб'єктних відносин в умовах техногенної цивілізації.

Класифікація об'єктів та суб'єктів відіграє важливу роль як метод наукового пізнання, спрямований на структурування за концептуально обґрунтованими критеріями вказаних елементів на наділені певними властивостями, впорядковані та систематизовані групи. Складний комплекс взаємодії та взаємозалежності в системі об'єкт-суб'єктних і суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин в інформаційному просторі також обумовлює необхідність вироблення та реалізації послідовної державної інформаційної політики, спрямованої, з одного боку, на захист законних прав і свобод особи в царині інформації, а з іншого – на забезпечення дотримання впорядкованих і законодавчо визначених правил і норм функціонування інших учасників інформаційних відносин.

Задля забезпечення інформаційної безпеки держава повинна регулювати взаємодію об'єктів і суб'єктів інформаційної політики, сприяючи розв'язанню проблем, що виникають між ними.

3. Обґрунтовано, що інформаційне суспільство постає як ідеалістична модель сьогодення. В основі процесів управління і самоорганізації в живій природі і в людському суспільстві лежить інформація, тому виникнення інформаційного суспільства символізує собою якісно новий етап у процесах самоорганізації інформаційних структур. Інформаційне суспільство як ідеалістична модель характеризується посиленням ролі інформації і знань в житті суспільства і людини, уречевленням інформації й перетворенням її у провідний чинник економічного розвитку, в основну економічну цінність; інтеграцією різних способів комунікації (усних, письмових та аудіовізуальних) в інтерактивні інформаційні мережі. Інформаційне суспільство постає як високоорганізована креативна спільнота.

4. Визначено та науково обґрунтовано, що інформаційна політика опосередковано через Інтернет та ЗМІ може використовуватися як засіб маніпулювання. Йдеться, насамперед, про ідеологічний і духовно-психологічний впливи на особистість задля нав'язування йому певних ідей і ціннісних орієнтацій засобами політичної індокринатії та комплексного залучення джерел інформації. Поширюючи уявлення про певні сторони дійсності, блокуючи свідомість особистості, інформаційні маніпулятори переносять особистість у віртуальну реальність. Засоби масової комунікації в умовах таких маніпуляцій спрямовуються на формування уніфікованих і спрощених до мінімальних, далеких від теоретичної рефлексії, стандартів масової свідомості.

З точки зору апологетичного напрямку в політології, політична маніпуляція, що опосередковано здійснюється через канали інформації, є цілком легітимним засобом управління свідомістю окремого індивіда й суспільства в цілому. Відповідно до критеріїв соціально-критичного напрямку, маніпулятивними технологіями в умовах інформаційного суспільства намагаються упровадити принципово нову модель взаємовідносин між людьми, з одного боку, та людиною й інформацією - з іншого. Без огляду на те, про який один з двох напрямків йдеться, обидва вони враховують принципово нову роль інформації в цілому й засобів масової комунікації зокрема у формуванні масової свідомості в напружених умовах глобалізованого світу.

5. Виокремлено проблему впливу інформаційної політики на ідентифікацію особистості в умовах глобалізації. Зростання інформаційних технологій як глобальний фактор сучасності зумовив появу і розвиток багатозначного поняття «інформаційна культура». Своєю чергою інформатизація суспільства і динаміка інформаційних потоків породили проблему кризи соціокультурної ідентифікації: у процесах соціалізації особистості в сьогоdnішньому інформаційному світі намітилися радикальні розриви і несумісності орієнтирів і цінностей. Криза

соціокультурної ідентичності, що відбувається у сфері інформаційного суспільства, постає як складний соціально-культурний феномен. Саме в царині інформаційної культури надзвичайно утруднені процеси ідентифікації спільнот і одиничних соціальних суб'єктів, втрачено багато складників гносеологічних і ціннісних орієнтацій, властивих для класичної раціональності. Зазначене стає особливо актуальним у зв'язку з різким зростанням кількості мережевих користувачів, розвитком комп'ютерних технологій і до кінця не зрозумілими можливими наслідками цього процесу.

Одним з ефективних шляхів дослідження соціально-культурних аспектів ідентифікації стає інтеграція наукових напрямків довкола вивчення якостей інформаційної реальності. Однак використання різних моделей для виявлення причин і прогнозування наслідків криз соціокультурної ідентичності різних соціумів часто відбувається без належного критичного аналізу, часом ігнорується історичність та ідеологічність теоретичних моделей ідентифікації. Крім того, сьогодні відбувається процес докорінного переосмислення сформованого образу інформації, а також сутності, цілей і методів інформаційних воєн. Відтак, слід мати на увазі, що процеси ідентифікації проходять в умовах повсякчасних і суперечливих змін в інформаційному просторі. Це особливо важливо для вироблення відповідного підходу до розуміння загального зв'язку явищ і здійснення реальних кроків щодо формування конструктивних взаємин всередині людського співтовариства.

Використання різних моделей для виявлення причині прогнозування наслідків криз соціокультурної ідентичності різних соціумів часто відбувається без належного критичного аналізу, часом ігнорується історичність та ідеологічний характер теоретичних моделей ідентифікації. Крім того, відбувається процес докорінного переосмислення сформованого образу інформації, а також сутності, цілей і методів інформаційних воєн – процеси ідентифікації проходять в мінливому, суперечливому

інформаційному полі. Це особливо важливо для вироблення відповідного підходу до розуміння загального зв'язку явищ і здійснення реальних кроків щодо формування конструктивних взаємин всередині людського співтовариства.

6. Перетворення інформації в знання є культурно значимим актом, що детермінує ключову роль освіти в інкультурації особистості. Необхідність оптимізації культуро-творчих функцій освіти та орієнтації її на виховання людини культури, здатної активно реалізувати себе у швидко мінливих умовах, актуалізує прикладний характер дослідження проблеми інкультурації особистості. Освіта, будучи транслятором культури і мови як для конкретного етносу, так і для полікультурного співтовариства, є системоутворюючим й інкультуруючим чинником формування ідентичності особистості. Феномен інкультурації включає в себе соціалізацію як характеристику, що визначає успіх інкультурації.

Розширення уявлень про інформацію за останні десятиліття спричинило зміни в політичних системах, зокрема значно зріс вплив інформації на характер взаємодії влади і громадськості. Глобалізаційні процеси зумовили зростання можливостей засобів масової інформації здійснювати контроль за політичною, бізнесовою діяльністю. Відповідно гармонізація цих процесів потребує генерування нових підходів до розвитку інформаційного суспільства, що, у свою чергу, спонукає потребу подальшого наукового дослідження і обґрунтування глобального інформаційного простору та місця і ролі людини в ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев Р. Философия информационной цивилизации [Електронний ресурс] / Р. Абдеев. – Режим доступу : www.koob.ru/abdeev_r/filosofia_informacionnoy_civilizacii.
2. Абрамов М. Человек и компьютер: от Homo Faber к Homo Informaticus [Електронний ресурс] / М. Абрамов. – Режим доступу : <http://vivovoco.nns.ru/VV/PAPERS/MEN/COMPUMEN.HTM>.
3. Александрук В. Інформаційна могутність держави як засіб реалізації її національних інтересів у сучасному світі / В. Александрук // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 1999. – № 2. – С. 38–41.
4. Андрущенко В. Філософія політики : [підручник] / В. Андрущенко. – К. : Знання України, 2003. – 400 с.
5. Ануфрієва В. О. Психологічні чинники впливу засобів масової інформації на ціннісні орієнтації студентської молоді / Ануфрієва В. О. – К. : Знання України, 2008. – 20 с.
6. Арендт Х. Становище людини / Х. Арендт. – Львів : Літопис, 1999. – 254 с.
7. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт ; [пер. з англ. В.Верлока, Д.Горчакова]. – К. : Дух і літера, 2002. – 320 с.
8. Арендт Х. Люди за темних часів / Х. Арендт. – К. : Дух і Літера, 2005. – 318 с.
9. Балинський І. Глобальні проблеми розвитку держави в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / І. Балинський. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/551-informatsi/14959-2011-01-21-03-15-38.html>.
10. Бард О. Нетократия: новая правящая элита и жизнь после капитализма / О. Бард, Я. Зодерквист. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.

11. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 110 с.
12. Бебик В. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг : [навч.-метод. посібник] / В. Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
13. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна : [підручник] / В. Бебик. – К. : Каравела, 2009. – 496 с.
14. Бебик В. Соціально-психологічні аспекти ефективності політичної реклами в мас-медіа / В. Бебик, Н. Трач // Соціальна психологія. – 2008. – № 1. – С. 51–59.
15. Бек У. Влада і контрвлада в добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; [пер. з нім. О. Юдіна]. – К. : Ніка-центр, 2011. – 408 с.
16. Бек У. От индустриального общества к обществу риска [Електронний ресурс] / У. Бек. – Режим доступу : http://igiti.hse.ru/data/421/313/1234/5_2_3Beck.pdf.
17. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Наука, 1999. – 221 с.
18. Берегова О. М. Комунікація в соціокультурному просторі України: технологія чи творчість? / Берегова О. М. – К.: НМАУ ім.П.І.Чайковського, 2006. – 388 с.
19. Березкина О. Н. Политический имидж в современной политической культуре: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора полит. наук: спец. 23.00.03 «Политическая культура и идеологии» / О. Н. Березкина. – СПб., 1999. – 30 с.
20. Бернерс-Лі Тім. Заснування Павутини. З чого починалося і до чого прийде Всесвітня мережа / Бернерс-Лі Тім. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 207 с.
21. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи лідерство / Б. Бжезінський ; [пер. з англ.]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.

22. Бистрицький Є. В Україні зріле громадянське суспільство? : [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/vblog/1460.html>.
23. Білорус О. Глобалізація та соціальна доля людини в ХХІ столітті / О. Білорус // Економічний часопис. – 2001. – № 1. – С. 3–6.
24. Богомолова Н. Н. Массовая коммуникация и общение / Н.Н. Богомолова. – М. : Знание, 1988. – 78 с.
25. Бодріяр Ж. Фатальні стратегії / Ж. Бодріяр ; [пер. з франц. Л. Кононовича]. – Львів : Кальварія, 2010. – 192 с.
26. Бойко О. Диференціація дозвіллевої поведінки в глобальному світі [Електронний ресурс] / О. Бойко. – Режим доступу : www.dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/592/1/Boyko%2002.doc.
27. Бойко О. Політичне маніпулювання : [навч. посібник] / О. Бойко. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
28. Бондар Ю. Національний інформаційний простір новітньої України: становлення та функціонування у процесі політичної трансформації суспільства : [монографія] / Ю. Бондар. – К. : МАУП, 2007. – 184 с.
29. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К. : Генеза, 1998. – 144 с.
30. Буслинський В. Філософія (курс лекцій) [Електронний ресурс] / В. Буслинський. – Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-700.htm.
31. Варзар І. Політико - кратологічні аспекти сучасного функціонування та перспектив республіканського устрою суверенної України [Електронний ресурс] / І.Варзар. – Режим дступу : http://studmed.ru/varzar-poltiko-kratologchn-aspekti-suchasnogo-funkconuvannya-ta-perspektiv-respublkanskogo-ustroyu-suverennoyi-ukrayini_c64636b5f35.html

32. Венцлова Т. Не загубитись у глобальному світі / Т. Венцлова // Український тиждень. – 2011. – № 22 (187). – С. 22–25.
33. Вернадський В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадський // Успехи биологии. – 1944. – Вып. 2. – С. 113–120.
34. Винер Н. Кибернетика и общество [Електронний ресурс] / Н. Винер. – Режим доступу : <http://grachev62.narod.ru/wiener/cybsoc.htm>.
35. Винер Н. Человек управляющий / Н. Винер. – СПб. : Питер, 2001. – 420 с.
36. Від першої особи. Діалоги про освіту : інтерв'ю, опубліковані в газеті «Управління освітою». – К. : Ред. газети Упр. освітою, 2002. – 96 с.
37. Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нанського едикту до падіння комунізму / [авт.-упоряд. Е. Ле Руа Ладюрі]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 264 с.
38. Воронов І. Демократичний транзит: людський вимір політики / І. Воронов. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
39. Воронов І. О. Людина і політика: у пошуках гуманістичної альтернативи / Воронов І. О. – К. : Генеза, 2004. – 320 с.
40. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас ; [пер. з нім. А. Онишко]. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с.
41. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє : [доповідь у Римському Клубові] / Б. Гаврилишин. – [3-є вид., доп.]. – К. : Університетське вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.
42. Гайдеггер М. Бытие и время / М. Гайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 447 с.
43. Гальчинський А.С., Геєць В.М., Семиноженко В.П. . Україна: наука та інноваційний розвиток. - К.: Наукова думка, 1997. – 66 с.
44. Гаташ В. Світло та тіні глобалізації / В. Гаташ // Дзеркало тижня. – 2003. – 7–14 червня.
45. Гелей С. Політологія : навч. посібник / С. Гелей, С. Рутар. – [7-ме вид.]. – К. : Знання, 2008. – 415 с.

46. Гидденс Э. Ускользящий мир: Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 116 с.
47. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
48. Глобальні зміни світу – 2025 : доповідь Національної розвідувальної ради США. – Львів : Літопис, 2010. – 188 с.
49. Глобальні модерності / [за ред. М. Фазерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
50. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. Макгрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон. – К. : Фенікс, 2003. – 584 с.
51. Глюксман А. Одинадцята заповідь / А. Глюксман. – К. : Дух і Літера, 1994. – 284 с.
52. Горбатенко В. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми : [монографія] / В. Горбатенко. – К. : Юридична думка, 2005. – 332 с.
53. Горбатенко В. Інноваційний розвиток України: політико-правові аспекти : [монографія] / В. Горбатенко. – К. : Юридична думка, 2006. – 248 с.
54. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : [монографія] / В. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 240 с.
55. Грабовський С. Українська людина у вимірах ХХ століття: до постановки проблеми / С. Грабовський. – К. : Київське братство, 1997. – 118 с.
56. Грачев Г. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г. Грачев, И. Мельник. – М. : Алгоритм, 2002. – 228 с.
57. Гримак Л. У колыбели «Номо Internetus» (Вместо заключения) / Л. Гримак // Тайны гипноза. Современный взгляд. – СПб. : Питер, 2004. – С. 235–261.

58. Губерський Л. В. Інформаційна політика України: європейський контекст : монографія / Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський. – К. : Либідь, 2007. – 360 с.
59. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М. : Мысль, 1968. – 266 с.
60. Дайзард У. Наступление информационного века // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – 344 с.
61. Дві Русі / [за заг. ред. Л. Івшиної]. – К. : Факт, 2003. – 494 с.
62. Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс. – К. : Основи, 2001. – 1463 с.
63. Джеймісон Ф. Постмодернізм або логіка культури пізнього капіталізму / Ф. Джеймісон. – К. : Курс, 2008. – 504 с.
64. Дмитренко М. Політична система України: Розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції : [монографія] / М. Дмитренко. – К. : Ун-т «Україна», 2011. – 820 с.
65. Дмитренко О. Громадська думка як чинник демократизації політичної культури в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О.Дмитренко. - К., 2010. – 20 с.
66. Доценко В. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / В. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
67. Дубас О. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті : [монографія] / О. Дубас. – К. : Генеза, 2004. – 208 с.
68. Дуцик Д. Культура діалогу чи діалог культур? / Д. Дуцик // Діалог Євразії. – 2011. – Весна-літо. – С. 26–27.
69. Дуцик Д. Політична журналістика / В. Дуцик. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 138 с.
70. Дьюї Джон. Моральні принципи в освіті / Джон Дьюї ; [пер. з англ. М.Олійник]. – Львів : Літопис, 2001. – 30 с.

71. Единый рынок новая модель европейской экономики: Реф сб./ Отв. ред. Головин В. Г.; Ред.-сост. Вишнякова Г. В., Кондратьева Т.С.; РАН. ИНИОН. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – 178 с.
72. Еляков А. Homo Informaticus в информационном мире / А. Еляков // Свободная мысль – XXI ст. – 2005. – № 3. – С. 150–161.
73. Емерсон Р. Довіра до себе [Електронний ресурс] / Р. Емерсон. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/vision/vis018.html>.
74. Енциклопедія політичної думки / [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2000. – 472 с.
75. Еріксон Т. Тиранія моменту / Т. Еріксон. – Львів : Кальварія, 1999. – 223 с.
76. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу / [за ред. Ю.Шаповала]. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 431 с.
77. Жижек С. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / С. Жижек. – К. : ППС-2002, 2008. – 510 с.
78. Жулинський М. Іван Франко: душа, дух, духовність, або що визначає суспільний поступ / М. Жулинський // Матеріали Міжнародного наук. Конгресу (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.) – Львів : Видавничий центр Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2008 – Т. 1. – С. 328-346.
79. Зазеркалье рейтинга Бигмир [Електронний ресурс] // ОБКОМ. – 2006. – 22 серпня. – Режим доступу : <http://www.obkom.net.ua/articles/2006-08/22.1301.shtml>.
80. Землянова Л. Процесс глобализации СМИ и культура / Л. Землякова // Вестник МГУ. Серия 10: Журналистика. – 1998. – № 2. – С. 46–49.
81. Зерзан Дж. Первобытный человек будущего / Дж. Зерзан. – М. : Гилея, 2007. – 223 с.
82. Зернецька О. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. Зернецька. – К. : Освіта, 1999. – 351 с.

83. Зернецька О. Глобальні трансформації систем масової комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем» / О. Зернецька. – К., 2000. – 34 с.
84. Зернецька О. Інформаційна супермагістраль / О. Зернецька // Політика і час. – 2001. – № 6. – С. 66–70.
85. Зернецька О. Трансформації віртуального простору та парадигми впливу мас-медійних дискурсів / О. Зернецька, П. Зернецький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 100–107.
86. Иванов Д. Виртуализация общества. Версия 2.0. – Спб.: Петербургское востоковедение, 2002. – 224 с.
87. Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть / Іван Павло II ; [пер. з італ. М. Прокопович]. – Львів : Літопис, 2005. – 168 с.
88. Історія європейської ментальности / [за ред. Петера Дінцельбахера ; пер. з нім.]. – Львів : Літопис, 2004. – 720 с.
89. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Електронний ресурс] / С. Г. Кара-Мурза. – М., 2000. – Режим доступу : http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul49.htm#hdr_72.
90. Картунов О. Політичний маркетинг і менеджмент [Електронний ресурс] / О. Картунов. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=60> 9.
91. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник МГУ. Серия 7: Философия. – 1990. – № 2. – С. 58–65.
92. Кассіерер Е. Культура як діяння духу. Поняття Канону. Синтез науки-філософії-релігії [Електронний ресурс] / Е. Кассіерер. – Режим доступу : http://www.aratta-ukraine.com/books_ua.php?text=36.
93. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М. : Academia, 2000. – 347 с.
94. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.

95. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен. – К. : Ваклер, 2006. – 256 с.
96. Кестлер А. Слепящая тьма. Трагедия «стальных людей» / А. Кестлер ; [пер. с англ. А.Кистяковского]. – М. : ДЭМ, 1989. – 208 с.
97. Кириллова Н. Медіакультура: от модерна к постмодерну / Н. Кириллова. – М. : Академический Проект, 2005. – 416 с.
98. Клаус фон Байме. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.
99. Кляйн Н. Доктрина шока / Н. Кляйн. – М. : Хороша книга, 2009. – 656 с.
100. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження і теорії в історії / Р. Козеллек. – К. : Дух і Літера, 2006 – 436 с.
101. Концепція національної інформаційної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.dt.ua/articles/73002>.
102. Кремень В. Інформаційне середовище в контексті людиноцентризму / В. Г. Кремень // Трибуна. – 2008. – № 9–10. – С. 19–21.
103. Кремень В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї [Електронний ресурс] / В. Кремень // Дзеркало тижня. – 2005. – № 31. – Режим доступу : http://dt.ua/SCIENCE/filosofiya_lyudinotsentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi-44209.html
104. Кремень В. Філософія управління / В. Кремень, С. Пазинич, О. Пономарьов. – Харків : НТУ «ХП», 2008. – 248 с.
105. Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття: (З циклу щорічних пам'ятних лекцій А. Оленської-Петришин, 2002 р.) / С. Кримський. – К. : Видавничий Дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
106. Кувалди В. Глобальность: новое измирение человеческого бытия / В. Кувалди // Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М. : Альпина Паблицер, 2003. – С. 31–98.

107. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – К. : Критика, 2010. – 655 с.
108. Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матеріали Всеукраїнської наук.-теор. конф. молодих учених (Харків, 23–24 квітня 2009 р.). – Харків : Харківська держ. академія культури, 2009. – 291 с.
109. Кундера М. Трагедія Центральної Європи [Електронний ресурс] / М. Кундера. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/kundera.htm>.
110. Кушакова-Костицька Н. Основні питання інформаційної політики в Україні в контексті розбудови інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Н. Кушакова-Костицька. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/551-informatsi/14958-2011-01-21-03-14-41.html>.
111. Лайон Д. Інформаційне суспільство проблеми та ілюзії / Девід Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lajon.html>
112. Лильо Т. Світоглядна журналістика : [навч. посібник] / Т. Лильо. – Львів : ПАІС, 2010. – 152 с.
113. Лисичкин В. Третья мировая (информационно-психологическая) война / В. Лисичкин, Л. Шелепин. – М. : Институт социально-политических исследований АСН, 2000. – 134 с.
114. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу / Локшина О. І. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 403 с.
115. Лось Й. Журналістика перед новим викликом / Й. Лось // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2004. – Вип. 25. – С. 18–44.
116. Лось Й. Публіцистика й тенденції розвитку світу / Й. Лось. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 373 с.
117. Лук'янець В. Науковий світогляд на зламі століть : монографія / В. Лук'янець, О. Кравченко, Л. Озадовська. – К. : Парапан, 2006. – 288 с.

118. Луман Н. Самоописание / Н. Луман. – М. : Логос, Гнозис, 2009. – 320 с.
119. Людина, суб'єкт, вчинок: Філософсько-психологічні студії / [за ред. В. Татенко]. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.
120. Май М. Медіа-політика в інформаційному суспільстві / М. Май ; [пер. з нім. В. Климченко та В. Олійник ; за ред. В. Іванова]. – К. : Академія української преси, Центр вільної преси, 2011. – 286 с.
121. Макаренко Є. Європейська інформаційна політика / Є. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – 368 с.
122. Маклюен М. Понимание медиа: внешние расширения человека [Електронний ресурс] / М. Маклюен. – Режим доступу :
http://www.krotov.info/lib_sec/13_m/mak/lyaen.htm.
123. Маклюен М. Средство само есть содержание [Електронний ресурс] / М. Маклюен. – Режим доступу :
<http://dll.botik.ru/libr/cit/maclu.koi8.html>.
124. Максвел М.-К. Встановлення пріоритетів: масмедіа та громадська думка / М.-К. Максвел. – К. : К.І.С., 2007. – 255 с.
125. Маліс О. Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Маліс. – К., 2009. – 22 с.
126. Мангайм К. Ідеологія та утопія / К. Мангайм. – К. : Дух і Літера, 2008. – 423 с.
127. Манойло А. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.
128. Масова комунікація : [підручник] / А. Москаленко, Л. Губернський, В. Іванов, В. Вергун. – К. : Либідь, 1997. – 216 с.
129. Масуда Й. Комп'ютопія / Й. Масуда ; [пер. з англ. В. Ляха] // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 36–50.

130. Медведева В. К. Манипулятивные избирательные технологии и право граждан на информацию [Электронный ресурс] / В. К. Медведева. – Режим доступа : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/50963>.

131. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / К. Мей. – К. : К.І.С., 2004. – 220 с.

132. Мейс Дж. Ідеологія та утопія [Електронний ресурс] / Дж. Мейс // Дзеркало тижня. – 2000. – 12 серпня. – Режим доступу : [:http://dt.ua/ECONOMICS/ideologiya_ta_utopiya-21622.html](http://dt.ua/ECONOMICS/ideologiya_ta_utopiya-21622.html)

133. Милехина Е. Философия техники [Электронный ресурс] / Е. Милехина. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/milehina_filosofija.

134. Мильтон Д. Ареопагитика / Д. Мильтон. – М., 1907. – 121 с.

135. Мілош Ч. Родина Європа / Ч. Мілош. – Львів : Літопис, 2007. – 390 с.

136. Моисеев Н. Информационное общество: возможности и реальность [Электронный ресурс] / Н. Моисеев. – Режим доступа :

http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/M/1993-3-2-Moiseev-Informationnoe_obshestvo_vozmozhnosti_i_realnost.pdf.

137. Мойсеев В. Паблік рілейшнз : [навч. посібник] / В. Мойсеев. – К. : Академвидав, 2007. – 224 с.

138. Музиль Р. Малая проза. Избранные произведения : в 2 т. / Р. Музиль. – М. : Канонпресс-Ц; Кучково поле, 1999–1999. – 383с. –

Т. 1: Роман. Повести. Драмы. Эссе. – 1999. – 396 с.

139. Маруховський О. Інформаційне суспільство: теоретико-концептуальні засади: Навчальний посібник. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2007. – 136 с.

140. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: Діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.

141. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
142. Нікітін В. Співвідношення традиції і модернізації у процесі становлення громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / В. Нікітін. – К., 2009. – 20 с.
143. Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальних змін та розвитку: Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі / Мін-во освіти і науки України; Фонд «Європа ХХІ». – К. : Агентство Україна, 2009. – 62 с.
144. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р. Нозик. – М. : ИРИСЭН, 2008. – 424 с.
145. Огнев'юк В. О. Осягнення освіти: підсумки ХХ століття / В.О. Огнев'юк. – К. : Навчальна книга, 2003. – 111 с.
146. Ожеван М. Медіатизація та медіакратія: масові комунікації у системі національної та міжнародної політичної безпеки / М. Ожеван // Стратегічна панорама. – 2007. – № 2. – С. 198–203.
147. Остапенко М. А. Політичний плюралізм в умовах постіндустріального суспільства: комунікативний вимір / М. А. Остапенко // Наукові записки. – К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – Вип. 38. – С. 313–324.
148. Охріменко О. Антропологічна філософія техніки: концептуальні засади [Електронний ресурс] / О. Охріменко. – Режим доступу : http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/stat_ohr.html.
149. Павлова Е. Д. Манипуляционный потенциал средств массовой информации / Е. Д. Павлова // Актуальные проблемы современной науки. – 2004. – № 2. – С. 145–146.
150. Паринов С. Истоки Интернет-цивилизации / С. Паринов // Internet. – 1999. – № 15. – С. 28-34.

151. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. Седова и А. Ковалева ; под ред. М. Ковалевой]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
152. Пахльовська О. Ave, Europa: статті, доповіді, публіцистика (1989–2008) / О. Пахльовська. – К. : Пульсари, 2008. – 656 с.
153. Пітерс Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Д. Пітерс ; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
154. Політологія : підручник / [за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка]. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
155. Поліщук І. Складові масової свідомості в контексті сучасних маніпулятивних технологій / І. Поліщук // Політика: історія і сучасність : зб. наук. праць. – Миколаїв-Одеса : ТОВ В і Д, 2004. – Вип. 2. – С. 196–204.
156. Полякова Н. XX век в социологических теориях общества / Н. Полякова. – М.: Логос, 2004. – 315 с.
157. Попов В. Государственная информационная политика: состояние и проблемы формирования. Массовые информационные процессы в современной России: Очерки / Отв. ред. А.В. Шевченко. М.: Изд-во РАГС, 2002. – 460 с.
158. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. Т.2/ К. Поппер. – М. : Культурная инициатива, 1992. – 520 с.
159. Постмен Н. Нові технології та людина [Електронний ресурс] / Н. Постмен. – Режим доступу :
http://www.lnu.edu.ua/mediaeco/zurnal/N2/Mediaosvita/new_texnol.htm
160. Потятиник Б. Медіа – ключі до розуміння. Серія: Медіакритика / Б. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с.
161. Потятиник Б. Нові і «старі» медіа: передача «четвертої влади» [Електронний ресурс] / Б. Потятиник. – Режим доступу :
<http://www.lnu.edu.ua/mediaeco/zurnal/N4/prognoz/prognoz-borys.htm>
162. Почепцов Г. Інформаційна політика : навч. посібник / Г. Почепцов, С. Чукут. – К. : Знання, 2006. – 663 с.

163. Почепцов Г. Інформаційне суспільство, інформаційний простір, інформаційна політика: чи існують вони в Україні [Електронний ресурс] / Г. Почепцов. – Режим доступу :

<http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=61727&mainlang=ukr>.

164. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – К. : Спілка рекламистів України, 1996. – 175 с.

165. Прикладна політологія : навч. посібник / [за ред. В. П. Горбатенка]. – К. : Академія, 2008. – 458 с.

166. Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір: освітні аспекти / [за ред. Н. Грицяк]. – К. : НІС, 2009. – 128 с.

167. Публіцистика. Масова комунікація: Медіа-енциклопедія / [За заг. ред. В.Ф.Іванова]. – К. : Академія Української преси; Центр вільної преси, 2007. – 780 с.

168. Радченко Л. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Л. Радченко. – К., 2009. – 16 с.

169. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 287 с.

170. Рацінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів / Й. Рацінгер. – Львів : Місіонер, 2006. – 167 с.

171. Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход / [под ред. Д. Я. Райгородского]. – Самара : Бахрах-М, 2001. – 752 с.

172. Рендол Д. Універсальний журналіст / Д. Рендол. – К. : К.І.С., 2007. – 288 с.

173. Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер. – К. : Дух і Літера, 2005. – 383 с.

174. Рікер П. Навколо політики / П. Рікер. – К. : Дух і Літера, 1995. – 334 с.

175. Розлуцька А. Глобалізація та ризики втрати національної ідентичності / А. Розлуцька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 4. – С. 104–111.

176. Розлуцька А. До питання про світоглядний аспект інформаційного суспільства та маніпулятивність інформаційного середовища / А. Розлуцька // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : Інтас, 2009. – Вип. 44. – С. 361–374

177. Розлуцька А. До проблеми подолання ризику втрати національної ідентичності / А. Розлуцька // Шості юридичні читання : матеріали Міжнародної наук. конф. (Київ, 22–23 квітня 2010 р.). – К. : Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2010. – С. 341–343.

178. Розлуцька А. Збереження ідентичності в контексті глобалізації / А. Розлуцька // Міжнародна дисциплінарна конф. [«Людина та її ідентичність у добу глобалізації»], (Львів, 29–30 червня 2010 р.). – Львів : ЛНУ, 2010. – С. 156–159.

179. Розлуцька А. Інформаційне суспільство як нова утопічна модель розвитку світу / А. Розлуцька // Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 19. – С. 233–244.

180. Розлуцька А. Модель homo educatus: сучасний контекст освіти / А. Розлуцька // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К. : Міленіум, 2009. – № 4. – С. 165–170.

181. Розлуцька А. Суперечливість впливів глобалізованого світу на людину / А. Розлуцька // Освіта регіону. – 2010. – № 4. – С. 28–33.

182. Руденко Ю. Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02
«Політичні інститути і процеси» / Ю. Руденко. – Харків, 2003. – 21 с.
183. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів : Літопис, 2010. – 357 с.
184. Сверстюк Є. На хвилях «Свободи» / Є. Сверстюк. – Луцьк : Терен, 2004. – 309 с.
185. Сенченко М. Четверта світова. Інформаційно-психологічна війна / М. Сенченко. – К. : МАУП, 2006. – 64 с.
186. Ситник П. Духовні засади та механізми формування національної самосвідомості / П. Ситник, А. Дербак // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 47–48.
187. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
188. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства / А. Сіленко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 96–112.
189. Скарга Б. Межа історичності / Б. Скарга ; [пер. з польської]. – К. : Аквілон-плюс, 2002. – 224 с.
190. Скворцов Л. В. Информационная культура и цельное знание / Скворцов Л. В. – М. : ИНИОН РАН, 2001. – 288 с.
191. Скорик Г. Человек в информационном обществе: проблема идентификации (поиска идентичности) [Електронний ресурс] / Г. Скорик. – Режим доступу : http://www.lib.tsu.ru/mminfo/000063105/302/image/302_053-055.pdf.
192. Скрипник О. Іван Дзюба: «Сфера свободи людини звужується, як шагренева шкіра» [Електронний ресурс] / О. Скрипник // Дзеркало тижня. – 2006. – № 26. – Режим доступу : http://dt.ua/CULTURE/ivan_dzyuba_sfera_svobodi_lyudini_zvuzhuetsya,_yak_hagreneva_shkira-47184.html

193. Слово проти глобальпсусів // Український тиждень. – 2011. – № 17 (182). – С. 36–37.
194. Смітт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Смітт ; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : Ніка-центр, 2009. – 320 с.
195. Сорокин П. Социальная и культурная мобильность [Электронный ресурс] / П. Сорокин. – Режим доступа : <http://socioline.ru/pages/pitirim-sorokin-sotsialnaya-i-kulturnaya-mobilnost>.
196. Соснін О. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: автореф. дис. на здобуття д-ра політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О.Соснін. – Одеса, 2005. – 34 с.
197. Соснін О. Політико-правові аспекти розвитку національної системи науково-технічної інформації [Електронний ресурс] / О.Соснін. – Режим доступа : http://old.niss.gov.ua/book/Sosnin_1.htm
198. Сохань Л. В. Социологические издания: размышления, рецензии [Электронный ресурс] / Л. В. Сохань. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/203882.html>.
199. Стельмашов А. З.М.І.: засоби маніпулювання інформацією [Електронний ресурс] / А. Стельмашов. – Режим доступа : <http://osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/1416>.
200. Стіглц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж. Стіглц. – К. : КМ Академія, 2003. – 252 с.
201. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура / Дж. Сторі. – К. : Акта, 2010. – 356 с.
202. Суворов Н. Элитарное и массовое сознание в культуре постмодернизма / Н. Суворов. – СПб. : СПбГУКИ, 2004. – 372 с.
203. Сурова Е. Европейец «Отчужденный»: персоналистская личность / Е. Сурова. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2004. – 284 с.
204. Тейлор Ч. Джерела себе: творення новочасної ідентичності / Ч. Тейлор. – К. : Дух і Літера, 2005. – 696 с.

205. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор. – К. : Дух і літера, 2002. – 127 с.
206. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання» / Ч. Тейлор. – К. : Альтерпрес, 2004. – 172 с.
207. Телешун С. Роль і місце діалогу в сучасному світі: погляд з України / С. Телешун // Діалог Євразії. – 2011. – Весна-літо. – С. 27–28.
208. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. тертична. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.
209. Толстоухов А. Глобальна криза цивілізації як криза управління індустріальним суспільством / А. Толстоухов // Вісник: Філософія. політологія. – 2002. – № 38–41. – С. 61-67.
210. Тоффлер Е. Третя Хвиля / Е. Тоффлер. – К. : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
211. Тоффлер Э. Метаморфозы власти [Електронний ресурс] / Э. Тоффлер. – Режим доступу : <http://politzone.in.ua/index.php?id=182>.
212. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : Логос, 2000. – 328 с.
213. Тоффлер Э. Эра смещения власти [Електронний ресурс] / Э. Тоффлер. – Режим доступу : <http://www.dataforce.net/~metuniv>.
214. Турен А. Возвращение человека действующего / А. Турен. – М. : Научный мир, 1998. – 134 с.
215. Туроу Л. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний // Новая постиндустриальная волна на Западе. - М.: Сибирский хронограф, 1999. – 220 с.
216. Український вибір політичної системи ХХ століття і пошук власної системи суспільного розвитку / [кол. авт.: В. Солдатенко (керівник)]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
217. Уэбстер Ф. Теории информационного общества [Електронний ресурс] / Ф. Уэбстер. – Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000690/st000.shtml>.

218. Філософський енциклопедичний словник / Голов. ред. В.І. Шинкарук.— К.: Абрис, 2002. — 742 с.
219. Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / Б. Франкел ; [пер. з англ. О. Юдіна]. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 304 с.
220. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 45. – 1986. – 476 с.
221. Фрейре П. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність / П. Фрейре. – К. : Академія, 2004. – 124 с.
222. Фрідман М. Капіталізм і свобода / М. Фрідман. – К. : Дух і Літера, 2010. – 320 с.
223. Фрідман Т. Світ Плосткий. Глобалізований світ ХХІ століття / Т. Фрідман. – К. : Акта, 2008. – 675 с.
224. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – К. : Ника-Центр, 1998. – 400 с.
225. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступу:
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/fuku/index.php.
226. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеятельность / Хайек Ф. А. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
227. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка / С. Хантингтон // Pro et Contra. – Режим доступу :
<http://www.middleeast.org.ua/articles/16.htm>
228. Хорунжий Г. Інформаційна політика: сутність і проблеми // Друкарство. – 1999. – № 4 (27). – С. 4-5
229. Цивилизационные модели современности и их исторические корни [Текст] : Ю. Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко и др. Под ред. Ю.Н. Пахомова. – К. : Наукова думка, 2002. – 632 с.
230. Цуладзе А. Большая манипулятивная игра / А. Цуладзе. – М.: Алгоритм, 2000. – 336 с.

231. Чапек К. Бесіди з М. Г. Масариком / К. Чапек. – Львів : Каменяр, 2001. – 270 с.
232. Чертово колесо: сб. науч. фантастики на тему «человек и НТР» : в 2 т. – М.: Радуга, 1992. – 285 с. – Т. 1 / [пер. с англ. ; составл. Р. Рибкина.]. – 1992. – 432 с.
233. Честертон Г. Вечный человек [Електронний ресурс] / Г. Честертон. – Режим доступу : <http://www.chesterton.ru/everlasting-man/default.htm>.
234. Чиж І. Перше і головне завдання – невідкладно сформувати і нормативно оформити парадигму розвитку інформаційної сфери / І. Чиж // Віче. – 2002. – № 4 (121). – С. 18–22.
235. Чижевський К. Чужий – Інша – Свої: розмова над берегом річки / К. Чижевський. – Львів: Центр гуманітарних досліджень, 2011. – 92 с.
236. Шепель Н. Інформаційна політика Європейського Союзу: нормативно-правова база та структура [Електронний ресурс] / Н. Шепель. – Режим доступу:
http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/Spec/Gileyaspec/P14_doc.pdf.
237. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – М. : Мысль, 1980. – 98 с.
238. Шкляр В. Мас-медіа України у міжнародному інформаційному просторі / В. Шкляр // Україна дипломатична-2000 : наук. щорічник. – К.: Генеральна дирекція, 2000. – Вип. 1. – С. 387–405.
239. Шпортько О. В. Маніпулятивний характер впливу телебачення на особистість / О. В. Шпортько // Наукові записки. – К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – Вип. 38. – С. 286–298.
240. Штромайер Г. Політика і мас-медіа / Г. Штромайер ; [пер. з нім. А. Орган]. – К. : Видавничий дім «КМ академія», 2008. – 303 с.
241. Яннарас Х. Варіації на тему Пісні Пісень / Х. Яннарас. – К. : Дух і Літера, 1999. – 144 с.

242. Ясперс К. Коммуникация / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 128 с.
243. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [пер. нем.]. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
244. Balle F. *Traité de sociologie, La communication*, Paris, PUF [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fnb.to/FNB/Article/Bastion_37/Opinion.htm
245. Beaudrillard Jean. *De la seduction*. – Paris: Denoël, «Folio/Essais», 1979 – 263 p.
246. Beaudrillard Jean. *Les stratégies fatales*. Coll. «Figures». – Paris, Grasset, 1983. – 277 p.
247. Brooks David, New York Times columnist, Sept. 8, 2006 Star Tribune p. A19 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.identityindependence.com/globalization.html>
248. Castells M. *The power of identity*. 2nd Edition, Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004. – 537 p.
249. Clark C. *The Conditions of Economic Progress*. 3rd ed. Macmillan Press, London, 1957. – 504 p.
250. Doow L. *Public opinion and propagation*. – New York.: Springer, 1966. – 286 p.
251. Etzioni Amitai. *The Active Society. A Theory of Societal and Political Processes*. Collier-Macmillan Limited, London. The Free Press, New York, 1968 – 673 p.
252. *Europe and the global information society. Recommendations to the European Council*, May 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://channelingreality.com/Digital_Treason/Brussels_1995/Bangemann_report.pdf
253. Giddens A. *Modernity and Self-Identity: self and society in the late modern age*. – Stanford University Press, 1991 – 256 p.

254. Krallmann D., Ziemann A. Grundkurs Kommunikationswissenschaft. – Munchen: Fink, 2001 – 348 p.
255. Kurzweil R. The Age of Spiritual Machines: When computers exceed human intelligence. – New York: Viking/Penguin, 1999 – 396 p.
256. Lowe Lisa. Utopia and Modernity: Some Observations from the Border // Rethinking Marxism, Volume 13, Number 2 (Summer 2001) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.women.ucla.edu/csw/Papers/Lowe_Utopia_and_Modernity.pdf
257. Luhan Mc. War and peace in the global village, New York, Simon & Schuster, 1969 – 410 p.
258. Mann Thomas. Die Stellung Freuds in der modernen Geistesgeschichte. In: Die psychoanalytische Bewegung 1. Jg., Heft 1, Mai/Juni 1929, Seite 3 - 32 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://de.wikiversity.org/wiki/Datei:-41-_Thomas_Mann_Atlas_Haack.JPG
259. Marcuse H. One-dimensional man: studies in the ideology of advanced industrial society. – Boston: Beacon Press, 1964. – 260 p.
260. Masuda Y. The information society as post-industrial society. – Washington: World - Future Society, 1983. – 448 p.
261. Naisbitt J. Megatrends: Ten new directions transforming our lives. – New York: Warner, 1986. – 380 p.
262. Roszak T. The Cult of Information: The Folklore of Computers and the True Art of Thinking. – New York: Pantheon Book, 1986. – 238 p.
263. Scheler M. Der Mensch im Weltalter des Ausgleichs // Ausgleich als Aufgabe und Schicksal. – Berlin: Rothschild Publisher, 1929. – 423 p.
264. Scheler M. Wesen und Formen der Sympathie. 2 Aufl. Halle, Bonn, 1923. – 463 p.
265. Spengler O. Men and Technics. A contribution to a philosophy of life. Translated from the German by Charles Francis Atkinson. – New York: Greenwood Press, 1976 – 52 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

[http://nsl-archiv.com/Buecher/Fremde-Sprachen/Spengler,%20Oswald%20-%20Man%20and%20Technics%20-%20A%20Contribution%20to%20a%20Philosophy%20of%20Life%20\(EN,%2001932,%2053%20S.,%20Text\).pdf](http://nsl-archiv.com/Buecher/Fremde-Sprachen/Spengler,%20Oswald%20-%20Man%20and%20Technics%20-%20A%20Contribution%20to%20a%20Philosophy%20of%20Life%20(EN,%2001932,%2053%20S.,%20Text).pdf)

266. Standard - Information Classification. University of Birmingham, 2012. – 14 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.it.bham.ac.uk/policy/documents/Standard-Information-Classification.pdf>

267. Stieglitz Joseph. The World is not flat. Interview by Alex Kingsbury // U.S. News & World Report, September 18, 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://josiah.berkeley.edu/2008Spring/ER291/Readings/2.6-2.13/Stiglitz-TheWorldIsNotFlat.pdf>.

268. Thompson T. Discrimination and popular culture. – London.: Longman Group, 1964. – 235 p.